А.А. ВАСИНКИН

МУТЫН ЧЕВЕРЖЕ, ВЕРЖЕ, ЭРЖЕ...

Ойырен налме паша-влак

В.М. Васильев лӱмеш Йылмым, сылнымутым
да историйым шымлыше марий институт

А.А. Васинкин

МУТЫН ЧЕВЕРЖЕ, ВЕРЖЕ, ЭРЖЕ...

Ойырен налме паша-влак

Йошкар-Ола
2025

УДК 821.511.151.0
ББК 83.3(2=663.2)
В 195

Рецензент:
Бояринова Г.Н., Марий кугыжаныш университетын доцентше,
филологий шанче кандидат

Васинкин, Аркадий Афанасьевич
В 195 Мутын чевepже, верже, эрже...: ойырен налме паша-влак / Н.А. Федосеева ямдылен. – Йошкар-Ола: МарНИИЯЛИ, 2025. – 180 с., ил.

ISBN 978-5-94950-139-9

Знак информационной продукции 12+

Книгашке марий литературовед Аркадий Афанасьевич Васинкинын (1950–2008) сылнымутым шымлыме паша-влакшым ойырен налын пуртымо. Автор кызытсе писатель-влакын творчествыштым лончылен, литературын виянгме корныжым тӱрлӧ велым почын ончыктен. Статья-влакым посна жанр дене чумырымо.

Савыктыш тунемше, туныктышо, студент, сылнымутым шымлыше да марий литературым йӧртыше-влаклан полыш лийын кертеш.

УДК 821.511.151.0
ББК 83.3(2=663.2)

ISBN 978-5-94950-139-9

© МарНИИЯЛИ, 2025
© А.А. Васинкин, 2025

УСТАЛЫКЛАН ЧЫН АКЫМ ПУЭН

Марий литературоведенийын XX курым мучаш да XXI курым тӱҥалтышын историйже филологий науко кандидат, Россий писатель ушем член Аркадий Афанасьевич Васинкинын лӱмжӧ дене чак кылдалтын.

Аркадий Афанасьевич Васинкинын пашаже-влакым Марий Эл Республикыштат, ӧрдыж кундемлаштат сайын палат. Статьяже-влак Москошто, Сыктывкарыште, Ижевскыште, Киевыште да моло вереат савыкталтыныт. Шанчыеҥ тӱҥ шотышто марий сылнымутын XX курымын кокымшо пелыштыже виянгме корныжым шымлен.

Марий кугыжаныш университетым тунем пытарымеке, Аркадий Васинкин МарНИИ-шке пашам ышташ пурен. Икымше пашаже марий фантастике дене кылдалтын. 1979-ше ийыште А. Васинкиным СССР Науко академийын А.М. Горький лӱмеш Тӱнямбал литератур институтшын аспирантурышкыжо тунемаш колтеныт. 1983-шо ийыште филологий науко доктор

Н.С. Надъярныхын вуйлатымыж почеш тудо «Роман о Великой Отечественной войне в литературах народов Поволжья» теме дене кандидатлык диссертацийым арален. Тиде паша негызеш 1987-ше ийыште «Героические годы. Жанр военного романа в литературах народов Поволжья» лӱман монографийым Йошкар-Олаште луктын. Книга ончылмут да кум ужаш гыч шога. Икымше ужашыште автор Кугу Ачамланде сар нерген публицистический статья, очерк, ойлымаш да повесть-влакым лончылен. Шымлызын «Нуно кугу прозаический жанрлан, военный романлан шочаш негызым ыштеныт» манме ойжо дене келшыде ок лий. Тыште Кугу Ачамланде сар нерген романым возышо писатель-фронтовик-шамычлан изирак ужаш пӧлеклалтын.

Кокымшо ужашыште автор айдемын сарыште кредалмыже, тудын тӱсшӧ, кучедалмаште салтакын психологийже вашталтме нерген йодыш-влакым нӧлталын. Фронтышто да тылыште айдемын характерже тапталтмым, сар годым айдемын чон моторлык кӱкшытшым арален кодымым тӱрлӧ шӧрын гыч ончалын.

Кумшо ужашыште военный романын поэтикыжым шерген лектын. Автор тыште произведенийын чоҥалтме ойыртемжым, жап да кумдык, сюжет йодыш-влакым лончылен.

Тӱрыс ончымаште шанчызе тыгай произведений-влакым таҥастарен шымлен: Н. Лекайнын «Кугу сарын тулыштыжо» (марий), Т. Архиповын «У реки Лудзинки» (одо), К. Турханын «Деревня в ветлах» (чуваш), И. Антоновын «В семье единой» (мордва). Тыгак изирак ойлымаш ден повесть-влакат ӧрдыжеш кодын огытыл.

Аркадий Васинкинын вес пашаже кумдан палыме марий поэт Валентин Колумблан пӧлеклалтын. Тудо «Поэтический мир В. Колумба» маналтеш. 2005-ше ийыште посна книга дене савыкталтын. Монографий куд ужаш гыч шога. А.А. Васинкин поэтын сылнымутыш толмо корныжым, творчествыштыже марий поэзийын традицийжым, поэмыжым, сатирический произведенийже да кусарыме пашаже-влакым лончылен. Поснак палемдыман библиографий ужашым, тушто Валентин Колумбын

чыла пашажым да тудын нерген публикаций-влакым ончыктымо. Книгаште автор кеч-могай писательын творчествыжым тӱрлӧ могырым шымлаш кӱлмӧ нерген каласен. Икымше, тиде поэтын тӱсшым социалистический реализм кышкар гоч ончымаш. Авторын творчествыж нерген возымаштыже тудлан чын шонымаш деч кораҥаш логалын. Кокымшо амал идеологий дене кылдалтын, вет тудыжо творчествым тичмашнек шымлаш чаракым ыштен. Кумшо амалже – писательын илышыжым сай могырым гына ончыктымаш. Тидлан кӧра сылнымут критик-влак писательын творчествыжым ик могыр гыч гына ончыктеныт, сандене чылаж годымак тичмаш сӱрет лектын огыл.

Владимир Алексеевич Мухинын шочмыжлан 110 ий темме лӱмеш эртарыме «История и культура марийского народа: прошлое и настоящее» конференцийыште (конференций материал 2000-ше ийыште савыкталтын) А. Васинкин «Основные проблемы современной марийской литературы» докладшым кызытсе сылнымутым могай жап гыч шотлаш кӱлмӧ йодыш дене тӱҥалеш. 1991-ше ийыште цензурым кораҥденыт, тидыже творчествым вияҥдаш эрыкым пуэн. Садлан шымлызын шонымыж почеш, кызытсе сылнымутым 1991-ше ий гыч тачысе кече марте шотлыман. Ыштышаш паша шуко, палемда критик, тиде кадровый, творческий, экономический, книгам лукмо шотышто да моло йодыш-влак. Поснак шочмо йылмым да литературым тунемме нерген йодышым мучаш марте ыштен шуктымо огыл, манеш тудо, паша закон почеш ышталтын гынат, ончыко нимынярат кайыдыме палдырна.

Тиде темым умбакыже шанчызе «Кажне пагытын – шке мурыжо. Кызытсе марий прозо нерген шонкалымаш» («Ончыко», 2000, 3-шо №) статьяштыже шуя. Тудо илыш вашталтме, коммунизм идеологий деч кораҥме йодыш-влакым нӧлталеш, писательын могай корно дене кайымыж нерген шонкала; марий прозо кӧн лӱмжӧ дене кылдалтын, могай жанран произведений-влак лектыныт, лудшо-влакым палдара да акым пуа. А. Васинкин

возымаштыже марий литературышто хроникальный повествованийын, шарнымашын, исторический да фантастический произведений-влакын виянгмыштым палемден, марий сылнымутын сайжым да ситыдымашыжым ончыктен коден. Тыгодым автор мемнан сылнымутышкынат порнографий шеңынак шӱшкылташ тӧча манын ойгыра. Пример шотеш Ю. Галютинын «Георгий Пушкин» шарнымаш негызеш возымо романжым палемда. Тиде йодышым шымлызе «Ончыко» журналын 2001-ше ий 3-шо, 4-ше номерлаштыже савыкталтше «Историй, традиций, «шӱшпык пыжаш» да молат... «Ончыко» журналын 2000 ийысе прозыж нерген» статьяштыже уэш нӧлталын. Шымлыме пашаштыже кугу верым А. Александров-Арсакын «Юмын капка ончылно» романжылан ойырен; писатель духовно-нравственный негызым пудыртен, произведенийын лӱмжӧ да содержанийже икте-весышт дене келшен огыт тол манын, шке пенгыде ойжым каласен. Тыгак Аркадий Афанасьевич Г. Алексеевын, В. Любимовын, М. Кудряшовын, И. Шубинын да Л. Яндакын произведенийлаштым лончылен.

Мутат уке, А. Васинкин кызытсе сылнымутлан, лектын шогышо книга-влаклан аклыме мутым эре серен шоген. Валерий Апакаевын «Парым» книгаж нерген ойлымо годым автор М. Шкетанын традицийжылан энерта манын иктешла.

2002-шо ийыште «Ончыко» журналеш прозаик Геннадий Алексеевын сылнымутшо нерген «Мутын чеверже, верже, эрже...» статьям савыктен. Автор писательын кушкын толмо корныжым эскера, шуко произведенийже автобиографический сынан манеш да «тудо (Г. Алексеев. – *Н.А.*) шке произведенийлаштыже сюжет йогын-влакым нигунам утыжым огеш шуйдаркале, шомакым аныклен кучылтеш, шочмо йылмын тамжым, ямжым лудшо енглан тӱрыс почаш тырша. Марий йылмынан чевержым, вержым, эржым сайын шижын мошта да творчествыштыже тӱрыс кучылтеш, землякшын, Валентин Колумбын, пайдале традицийжым кӱлынак пенгыдемда» манын палемда.

Кунам Анатолий Спиридоновын «Югорно. Песнь о вещем пути. Эпос мари. Опыт синтеза» книгаже лектын, критик моткоч куанен да статья лӱмжымат «Шукертсек вучымо книга» манын лӱмден («Ончыко», 2002 ий 11-ше №). А. Васинкин руш текст дене пырля марла вариантым таҥастарен, эпослан аклыме мутым тӱрыснек пуаш тыршен: лушкыдырак вержым ончыктен, кусарыме ойыртемымат шотыш налын, чоҥалтме могыржымат негызлен, авторын да кусарышын мутым шижын моштымыштым палемден.

Марий Эл Республикын калык поэтше Семён Николаев поэзий аланыште шкешотан йӱкшӧ дене ойыртемалтын. А. Васинкин тиде ойыртемым «Сарсаде садерын сандугасше» («Ончыко», 2004, 11-ше №) статьяштыже рашемда. Тудо, южо критикын ойжо дене келшыдымыжым ончыктен, поэтым шке творчествыжым аклыше руш поэт Николай Заболоцкий дене таҥастара. Семён Николаев витле ий наре поэзий аланыште тыршыме пагытыштыже лучко утла почеламут книган, кумшӱдӧ утла муро текстын авторжо семын палыме, кугу планан произведений-влакымат шочыктен манын, Аркадий Васинкин мутмастарым мокта.

Поэзий нерген кутырымо годым критикын поэтессе Зоя Дудина нерген «Куаныме годым шортшо кумыл» («Ончыко», 2007 ий, 5-ше №) пашажым ончыктыде ок лий. А. Васинкин серызын неле илыш корныжо да творчествыж дене палдара, тудын ойыртемалтше тӱсшым поснак палемда. Шымлызе героиньын поэзий тӱняжым чыла могырымат ончалаш тырша. Тыгодым тудо поэтессын марий фольклорын тӱрлӧ формыжым кучылтмым, но тушеч вик кӱсынлымӧ уке улмым пример дене пенгыдемда. А ик почеламут сборникше гыч «Саликалан малтыммуро» ужаш руш фольклор негызеш иланен манын, иктешлымашым ышта. Критикын шинчаж деч поэтессын кусарыме пашажат ӧрдыжеш кодын огыл. Николай Заболоцкийын почеламутшо-влакым пеш мастарын марлаҥдыме манын ойла.

Аркадий Васинкин кызытсе марий литературышто тӱрлӧ жанрын виняҥмыж нерген аклыме мутым возен. Кӱшнӧ ме критикын прозо да поэзий нерген шымлымашыже-влакым ончен

лекна, тудын эше марий драматург-влак нергенат пашаже улыт. Писатель Вячеслав Абукаев-Эмгак дене пеш кугу йолташ лийыныт. «Кавашке кӱзаш шочыт мландыште» статьяштыже (В. Абукаев-Эмгак. Пьесе-влак, 2005. – *Н.А.*) тудо писательын чумыр творчествыж нерген пенгыдын каласен: кеч-могай жанр дене воза гынат, мурызын талантше шинчалан вигак перна. Писательын творчествыштыже кугу верым нравственный йодыш-влак айлат, символ-влак дене моштен пайдалана.

Марий драматургийыште ойыртемалтше лӱм – тиде Юрий Байгуза. А. Васинкин драматургын сылнымутыш толмыжым да илыш корныжым эскерен лектын, тудын тӱняумылымашыжым пьесыже-влак гоч лудшылан лончылен (Чонжо калык верч азапланен. «Ончыко», 2005, 5-ше, 6-шо №). Тидын годым литературовед авторын посна геройжо-влакын пӱрымашыштым традицийлан энертен сӱретлыме деч кораҥмым, «Кресӱдыр» пьесыште герой-влакын лӱмышт ончыкталтдымым палемда. Драматургын чыла пьесыжат марий мифологий негызеш возалтын, тушто кугу верым символике налеш, поро ден осал вий-влакын кучедалмышт тӱҥ конфликт лийын кодеш, ятыр геройжо романтик шӱлышан, айдемым, илышым эре саемдаш, вашталташ тӧчышӧ персонаж-влак улыт манын иктешла.

Аркадий Васинкин тыгак «История марийской литературы» монографийын (1989) ответственный редакторжо лийын да сар жапысе марий сылнымут нерген ужашым возен. Критик марий сылнымутым умбакыже кузе виянден колтымо нерген шонен, курык-марий литературын периодизацийжым шымлен, тыгаяк йодышым финн-угор литератур-влак шотышто Москваште лекше «Литературная Россия» газетыште нӧлталын. Тудо писательын творческий тӱняжым ужын моштен да чын акым пуаш тыршен. Аркадий Афанасьевичын ӱмыржӧ 2008 ий 15 январьыште кӱрылтын.

2015 ий 8 декабрьыште шочмо Арбор школжын пырдыжыште Аркадий Васинкинлан мемориальный оҥам сакыме.

***Надежда Федосеева**, филологий шанче кандидат,*
Россий писатель-влак ушемын членже

КЫЗЫТСЕ МАРИЙ ПРОЗО НЕРГЕН ШОНКАЛЫМАШ

КАЖНЕ ПАГЫТЫН – ШКЕ МУРЫЖО

Пагытын нелылыкше, илышын йӧсылыкшӧ нерген пытартыш ийлаште ме ятыр ойлена, сандене тидым уэш-пачаш огына тӱйӧ. Творчестве паша, марий сылнымут нерген мутым тарватыме деч ончыч эн ондак теве мом палемдынем: писатель кеч-кунамат мер илыш, пӱтынь эл дене чак кылдалтын. Ончыч сылнымут мастарна-влак деч тыге ойлымым колынна: «Мый тидын нерген возем ыле, но молан? Садак цензур огеш колто». Кызыт, ӱмбач ончымаште, чылажат вестӱрлырак. Мом шонет, тудым возо, но садак кугурак оксан-влаклан, кызыт озаланыше вуйлатыше, политик-влаклан кӱлешыже веле ош тӱням ужын кертеш. Икманаш, адакат ожсо семынрак лектеш: «Мом шонем, тудым возем, но савыктен лукташ огеш лий, шийвундыжым кӱшыл тӧра але кӱжгӧ кӱсенан чӱчӱ деч кучыман».

Тыгодым писательлан мом ыштыман? Мо нерген возыман? Ончыч чыла раш ыле. Уло ик коммунизм идеологий, тудын кӱштымыжым шукто да утыжым вуйым итат пудыратыл. А таче кӧм колышташ? Могай корно дене ошкылаш? Лач тидын нерген утларак мутланыман, очыни, кызыт Марий Эл писатель ушем правленийыште, журнал да газет страницылаште. Тиде тачысе кечылан тӱҥ йодыш да мучашдыме тема. А кызыт оемым, шонымашым, кодшо ийласе марий прозо нерген шуйынем. Мемнан тачысе прозына Ю. Артамоновын, Ю. Галютинын, А. Александровын, А. Мурзашевын, В. Абукаев-Эмгакын, Г. Алексеевын, В. Петуховын, Е. Поствайкинын, В. Бердинскийын, Ф. Майоровын,

М. Илибаеван, М. Ушакован, М. Кудряшовын да молынат лӱмышт дене кылдалтын. Чыла нине автор-влакын творчествышт нерген иканаште ойлен шукташ огеш лий, сандене посна книга дене але «Ончыко» журналеш лекше произведенийла нерген веле мутым луктам. Адакшым утларак оҥай, шинчалан перныше повесть ден роман, ойлымаш-влакым веле шергалам.

Пытартыш ийлаште поче-поче А. Волковын «Илыш толкын», И. Осминын «Кава ден мланде коклаште», П. Алмакаевын «Корно вожынан, илыш йыжыҥан» хроникальный повествованийлашт лектыч. Ты радамышкак Ю. Галютинын «Георгий Пушкин» дневник негызеш возымо шарнымаш-романжым, М. Павловын «Пӱрымашыжым» пурташ кӱлеш. Мут толмашеш палемдена: ӱмаште ты авторжо «Ончыко» журналын премийжым сеҥен налын ыле. Икманаш, кызытсе марий прозышко поэт, драматург, политик да молат кертмышт семын шке надырыштым пыштеныт.

Теве мо изиш ӧрыктара: чыла кужурак произведенийлан автор-влак чӱчкыдынак роман лӱмым тушкалташ тӧчат. Кӱшнӧ палемдыме повествований кокла гыч, очыни, И. Осминын возымыжым гына роман манаш шотлан толеш. Тыштыжат автор лудшылан темлыме материалым пешыжак шоктын толашен огыл. Утыжым шуйдарыме, тыглай гына каласкален кайыме вер-влакат ситышынак вашлиялтыт.

Лудшо-влак коклаште да критикыштат Ю. Галютинын савыктыме произведенийже утларак ӱчашымашым лукто. Ӧршаш уке, Юрий Иванович – кугу опытан мут мастар. Адакшым шарналташ гын, тудын возымыжо ончычат эре кугу мутланымашым тарватен шоген. Шарнеда до-

кан, кузе ӱчашышт тудын почеламут дене возымо «Авамланде» романже нерген. Пӱтынь творчествыштыжак экспериментатор, уым кычалаш кумылан улмыжо эртак палдырна. Ты ганат Ю. Галютинын возымыжо тӱрлӧ, южгунамже йӧршынак ваштарешла шогышо ойым лукто. Теве, мутлан, Маргостеатрын ончычсо тӱҥ режиссёржо С. Иванов тыге шотла: «Изумительный, куштылго, чапле, образный, тугай, рушла манам гын, сочный йылме дене возымо... Театр да артист-влак нерген тыгай кугу роман ни чувашын, ни башкирын, молын але литературыштышт уке, а мемнан эн ончыч шочо» [Ӱшаным, 1999: 182]. Мыйын шонымаште, тыште утыжым нӧлтен аклыме, адакшым моло сылнымутышто артист, музыкант нерген шукертсек возат. Мемнанат, мутлан, тӱҥалтышым К. Исаковын «Марий шӱшпыкшӧ» шукертак ыштен. Утларак чынлан критик-литературовед И.С. Ивановын шонымашыжым шотлыман: «Ме вет айдемым талантшылан кӧра аклена, театрышке мом конден тудо, тидын дене шерге. Санденат роман мылам келшен. Но икмыняр шокташат лиеш ыле докан. Южгунам айдемын – геройын чыла койышыжымак лукмо ок кӱл, поснак палыме исторический лицан уто койышыжым. Вет артист нерген тугай волгыдо шарнымаш кодеш, тудым тӱрлӧ кӱлеш-оккӱл дене амыртыме ок кӱл ыле» [Ӱшаным, 1999: 183], – воза тудо.

Чынжымак, илышыште мо гына огеш лий, чыла тидыжым сылнымутан произведенийыш луктын пышташ кӱлеш мо? Тек личный илыш личныяк кодшо, тушко ӧрдыжъеҥлан нимолан шӱшкылташ, тергаш, каргаш. Тидын шотышто критик В. Егоровын ойжо пешак чын: «Пӧтыр Пайдуш нерген мый ондак вес семынрак шоненам, а тудын личный трагедийже, капкыл ситыдымашыжат лийын. А кӱлеш ыле мо мылам тудын ӱдырамаш дене илен кертдымыжым палаш? Тудын намысле физический экшыкшым? Ок кӱл ыле. Тыге артистын айдеме чапше веле волыш» [Ӱшаным, 1999: 182]. Георгий Максимович Пушкиным ме чыланат моткочак интеллигентный, поро, лыжга кумылан, кӱк-

шӧ культуран айдеме семын паленна да пагаленна, а произведений гыч тидыже йӧршынат огеш кой... «Неужели тудын шонкалымашыже лач йӧратымаш да ӱдырамаш-влак нерген гына лийын... Да йӧратымашыжат эртак ик ӱдырамаш да вес лыве почеш коштмыж дене кылдалтын. Тидыжым мый ситыдымаш семын шотлем» [Ӱшаным, 1999: 182], – чын палемдыме В. Егоровын ойыштыжо.

Ме таче тыгай сӱретым ситышынак ужына. Порнографий мемнан сылнымутышкынат шеҥынак шӱшкылташ тӧча. Моло цивилизациян эллаште эркын-эркын шукертсек тиддеч кораҥаш тыршат, а ме, мӧнгешла, кызыт тидым сӱретлаш утларак кумыланҥынна веле. Кӱлешыже уло мо?

Палемдышна, чыла утыжым шуйдарыме, кырча-марчам тарватыме, описаний йӧн дене возымо кужу повествований-влакым эше роман манаш огеш лий. Тиде жанрын шке йылмыже уло. Роман – илышым эпически сӱретлымаш. Тудын тӱҥ ойыртемже – илышым кумдан авалтен ончыктымаште веле огыл, романын шонымаш келгытшак вестӱрлӧ, сылнымут иктешлымашыже ойыртемалтше. Г.М. Пушкинын дневникшым савыктыме историйым палыше айдемылан весат раш. Ондакат тудым сылнымут йӧн дене савыкташ ятырын шоненыт, но эше жап шуын огыл улмаш. Ю. Галютин ямдылен шуктен да печатлен кертын, лӱдын, аптыранен шоген огыл. Тидланже тау веле. Произведенийым лудшо ужын, лудын, акым пуэн, критик-влак ситыдымашым палемденыт.

Жанр ойыртемым произведенийын кӱжгытшӧ, кугытшо дене гына аклаш огеш лий манын ойлышна. Эн ончычак тудын илышым кузе сӱретлымыжым шотыш налман, авторын пагыт ойыртемым тичмаш але ӱмбач ончыктымыжым тӱҥлан пыштыман. Рушла тидыжым «романный мышлений» маныт.

Теве кодшо ийын «Ончыко» журналын ныл номерыштыже (2–4-ше, 10-шо №) А. Мурзашевын «Тӧлдӧ» романже савыкталте. Кызытеш чылаже 24 глава печатлалтын. Жапым ончалына гын, 1939 ий мучаш да 40-ше ийла тӱналтыш сӱретлалтеш, иктаж пел ий утлам авалтыме. Действий моткоч эркын виянеш. Тӱҥ

положительный персонаж – колхоз вуйлатыше Шумат Эрбылатов, ончычсо туныктышо. Тудо – колхозник-шамычлан чыла шотышто пример. Пешак сай айдеме. Кумылжат лыжга, кутыралтен колтымыжат, койыш-шоктышыжат чоным савырыше. Кеч-кудо могырым ончал – нимогай экшыкше укела чучеш. Тынар сай, тудын гай чын, чапле айдеме лийын кертмылан ӱшанашат неле. Ончычсо туныктышылан колхоз председатель лиймекыже, нимогай нелылыкат пернымат огыл мо вара? Тудо кресаньык-влакым мланде пашам, райкомышто ыштышым вуйлатыме сомылым шукташ туныкта, моткоч лачак келыштара. Икманаш, тыгай идеальный, положительный айдеме лийын кертмылан ӱшанаш неле.

Произведенийыште утларак оҥайын да келыштарен чоҥымо отрицательный персонажын, Пекылын, образшым. Тудо – ушан, чоялыкшат ситыше, мом ышташ тӱҥалеш, чылаланат кидше мия. Нигунам нигӧм ок сӧрвале, нигӧ ончылан сукен ок шич да нигунам вожыл, аптыранен ок шого. Тудын шке илыш принципше уло. Чын, шукыж годым ты принцип тунамсе пагытлан келшыдыме, южгунамже тюремщик-влакын законышт гай: «ит лӱд», «ит йод» да «ит ӱшане». Произведений мучко ме Пекылым шагал вашлийына гынат, тудо ушеш путырак кужу жаплан лакемалт кодеш. Южгунам Пекылын койыш-шоктышыжо, действий ден поступкыжо герой деке чынжымак ужмышудымашым луктеш. Икманаш, А. Мурзашев оҥай персонажым сӱретлен кертын. Тыгак прозаик ял калыкын илыш-йӱлажым, пайрем да моло бытовой сценкылам удан огыл чоҥен.

Кызытсе марий прозо нерген ойлымо годым Г. Алексеевын творчествыжым палемдыде кодаш огешак лий. Пытартыш

жапыште тудын возымыжым утларакшым газетыште ужына. Палем, у книгам лукташ тудо шукертак ямде, но шонымым шукташ адакат окса чӱдылык чаракла.

Моткочак онай, мутлан, тудын «Ончыко» (1998, 9-ше №) журналеш савыкталтше «Йотышнышо» повестьше. Тыгайрак лӱм, «Йотештше», Дим. Орайын вашлиялтын ыле. Тудын повестьшым 1930-шо ийыштак савыктыме. Тунамсе прозаикын идейже пешак проста: ял – тиде сай койыш-шоктышан, поро да пашам йӧратыше ен-влакым ончен кушта. Ола, мӧнгешла, айдемым локтылеш. «Кажне кайыкын – шке мурыжо» манме семын, кажне пагытын шке семже, ойыртемже лийшаш. Дим. Орай дене танастарымаште Г. Алексеев ял ден ола коклосе кылым вес семын сӱретла. Олам титаклаш ок вашке. Кызытсе автор Дим. Орай дене келшен огеш керт. Геройын чон кӧргӧ поянлыкше виянмаште, уш-акылже пенгыдеммаште шуко амалым ончыкташ лиеш. Санденак ойлат вет: «Ӱмырым эртараш пасу гоч вончымо гай огыл». Ялыште, ик ешыште кок эрге кушкеш – Аркаш ден Ольош. Но нуно пешак тӱрлӧ улыт. Тыгодым Г. Алексеев ялым мокташ да олам орлаш огеш пиж. Тудо герой-влакын кӧргӧ чон виянмыштым, кок ойыртемалтше корныш шогалмыштым ӱшандарышын шымлаш кумылан. Тидланже тӱрлӧ йӧным кучылтеш. Мутлан, кугурак эрге Ольошын олаште ешыже, чонлан келшыше пашаже улмо нерген ме авторын ойлымыж гоч веле палена. Чыла действий, событий изи ялыште, посна кундемыште эрта. Тидыже писательлан шке геройжым, тудын действийжым, койыш-шоктышыжым тӱткынрак эскераш да сӱретлаш полша. Г. Алексеевын персонажше-влак чыланат шкешотан улыт. Мутлан, Тимош деч посна ялыште нимогай пайремат огеш эрте. Тудо шуко пала, кеч-кунамат шке ойжым шуралташ, моло деч утларак палымыжым ончыкташ ямде. Ольошын кресачаже Вачи – путырак мыскараче, йылмылан пешак тале, ойлымыжым колыштын воштылде от чыте. Суртоза Павыл, мӧнгешла, эре шып коштеш, туддеч южгунам кече мучкылан ик мутымат от кол, а пелешта гын – ойжо пешак лачеш толеш.

Прозаик пӱртӱс сӱретымат мастарын кучылтеш: «Чу теве, мо тыге шокта? Лышташыже лай мардежеш лыйге тарванылеш мо? Ала тудат Ольошым пален? Тыге шып-шыман мӱндыр вучымо унаж дене саламлалтеш гын веле?..» [Алексеев, 1998: 86], пуйто тыге шонго писте ден тӱҥ герой Ольош мутланат.

Тиде повестьыште Г. Алексеевын индивидуальный тӱсшӧ, сылнымут мастарлыкше путырак раш почылтын.

Кызытсе марий прозышто тыгай у сынан произведений, возышо-влакын оҥай сылнештарыме йӧн-влак дене моштен пайдаланаш тыршымышт чӱчкыдынак вашлиялтеш. Тидын шотышто примерлан М. Ушакован «Мыйын ешем, але тошто пӧртын монологшо» повестьшым ончыкташ лиеш. Ты произведений нерген шукыжак ынем ойло, тудым В. Егоров «Элнет» [2000] газетеш савыкталтше статьяштыже лончылен ыле.

Повесть эн ончычак жанр ойыртемже дене моткоч оҥай. Тошто пӧрт тыште тӱҥ герой-повествователь семын палдырна. Тидыже авторлан марий-влакын илыш-куныштым, илыш ойыртемыштым утларак кумдан сӱретлаш полша. Пале, чимарий религий христос вера деч ятырлан ойыртемалтеш. Теве, мутлан, иямак налаш. Тудо – чылт шучко вийым гына ончыкта. Крешын-влак тудым айдемым осаллан алгаштарыше, иярты-ше семын ужыт. Марийын Кереметше йӧршын вестӱрлӧ – порылыкын ойыраш лийдыме ужашыже. Сандене калыкыште тыге ойлат: «Поро ден осалже эре йыгыре коштыт». Керемет ия семын нигунамат сулыкым ышташ шке ок тарате, тудо – йоҥылыш корныш шогалшым наказатлен, ушым пуртен, пеҥгыдын шижтарен, туныктен шогышо вий. Сотана семын провокатор огыл,

а еҥын койыш-шоктышыжым терген, осал гочын айдемым сайлан туныктышо шӱлыш.

Чимарий религийыште поро-осал, куан-ойго да моло умылымаш-влакат буддизм деке лишылрак улыт. Теве шукерте огыл «Дружба народов» журналыште Леонид Юзофовичын «Князь ветров» лӱман оҥай повестьшым лудын лектым. Тыште мистика ден реальность икверешлугалтыныт. Оҥайже вот кушто: монгол-влакын Чойксалышт йӧршын марийын Кереметше гаяк. Нуно кажне айдемын чонжо кум ужаш гыч шога, маныт: сайнсунс – сай чон; дунд-суне – покшел чон, саят, удат огыл; мусунс – осал чон.

Марийынат умылымашыже тыгайракак. Тыглай айдемын чонжо куснен кертеш. Тидын нерген археолог В. Никитин «Ожсо тамган семже» [2000] статьяштыже возен ыле.

Икмыняр тыгай вашталтмаш деч вара, пытартышлан еҥын чонжо колыш кусна. Айдеме кол лиеш, очыни, лач тышечынак «колаш» мут лийын. Мемнан шонымо семын кол йӱкдымӧ, йылмыдыме веле огыл, эшеже тудо чондымо.

Южгунам, мутлан, пешак талантан, утыжым толашыше еҥын але осал, уда айдемын ӱмыржым Юмо лугыч ышта да тудын чонжым кава арымеш налеш. Жап эртымеке, вес еҥлан пӧлекла. Тыгай умылымаш гычак «кавараш» шомак шочын. Тудын значенийже чот вашталтын. Кызыт еҥ-влак лач утыжым сырымышт годым веле «керемет, каварен кертдыме» манын шудалыт.

Илыш тошкалтышла чоҥалтеш, пуйто тӱрлӧ кӱкшытыштӧ ила. Мутлан, кӱшнырак суксо-влак верланат. Нунын чонышт нигунамак огеш коло. Эше кӱшнӧ – Юмо, тудат – курымаш. Тыгак радамлалтын мланде йымалсе илышат. Туштат пуйто чыланат пачашын-пачашын верланеныт. Эн ӱлыл тошкалтыш – тамык.

Икманаш, кеч-могай калыкын илыш-умылымашыже, тӱнямбалне, сандалыкыште шкем шижмашыже эн ончычак тудын религийже дене кылдалтын. Тыгак марийынат. Лач тыгай нацио-

нальный ойыртемым шижмаш, сӱретлымаш дене кылдалтын М. Ушакован повестьше.

Марий сылнымутышто историй дене кылдалтше да пытартыш жапыште фантастике сынан произведений-влакат шочыныт. Но марийын самосознанийжым, тудын илыш радамжым рашемдыше повествований але адак пеш шагал. Ме, марий-влак, утларакше (80 % наре) ялыште илена. Пасушто шурным куштена, фермыште вольыкым ончена, икманаш, чыла неле пашам шуктен шогена. Лач образованийна шагал, лӱдшӧ, вожылшо, пычкемыш улмыланна веле мо кызыт шенгелне нушкына? Очыни, тӱҥ амалже весе. Ме мланде, шочмо вер дене пенгыдын кылдалтынна, вожна келге. Уш-акылна, чонна вестӱрлӧ. Порылык, чон моторлык, енам пагалымаш марий енын вӱрышкыжак курымла дене шынен, чимарий вера лач тидланак туныктен шога. «Кугурак деч лӱд, изирак деч вожыл»; «Весылан шӱгарым ит кӱнчӧ»; «Пошкудо – пошкудылан энертыш» манеш марий калык. Тыге ме икшывым туныктена. Мутлан, ешыште эрге шочын гын, тудлан важмалдыкын тыге туштен ойлат: «Тый кум пашам шуктышаш улат: пӧртым чоҥышаш, икшывым ончен куштышаш да пушенгым шындышаш». Тидыжым лач ялыштак веле шукташ лиеш огыл мо? Марийын лушкыдылыкыштыжо – тудын вийже. Молан мемнан тиде вийна кызыт огеш шижалт? Кызыт элыштына торжалык, опкынланымаш, сутланымаш, весым жаплыдымаш озаланат. Тидын нерген мемнан прозаикна-влак ончыч ойлен огытыл, лач пытартыш жапыште гына кызытсе самырык-влак чон корштен, вургыжын возаш тӱҥалыныт.

Тидын шотышто шарналтеш, мутлан, В. Абукаев-Эмгакын «Сорта йымал арака» ойлымашыже. Тудо лач арака ваштареш кучедалме черетан кампаний годым шочын ыле, авторлан тунамсе вуйлатыше-влак, кугыжаныш, официальный власть ваштареш каяш логалын. Уке гын кузе лийман ыле писательлан? Вет демократийна тӱжвач ончымаште шомакыште веле. Мемнан элыште, обществыште каныме йӱла, традиций иктаж-кунам

шотыш налалтын мо? Сандене ойлымашын идейжым, кӧргӧ шонымашыжым шылташ манын, автор пӱсӧ сюжет-влакым шонен луктеш. Пуйто шӱмдымӧ начальник, чондымо чиновник-влакым шудалеш, шотдымо оза-влакым вурса лиеш. А такшым гын прозаик чимарий веран ойыртемжым ончыкта, лудшо-влакым марий йӱлан келге вожшо дене палдара. Тыгак Маргарита Ушаковат произведенийжын тӱҥ идейжым лудшо деке важмалдыкын шукта: калык традиций, йӱла нерген аллегорий гоч каласкала.

«Павыл ден Элчывийын суртыштышт сурт-кува ден сурт-кугыза илат. Но ала-молан нуно повестьыште нимогай рольымат шуктен огыт тол, пассивный улыт. Калык умылымаште нуно суртым перегыше, ешлан сайын илаш полшышаш улыт. А кызытеш нуно, сурт петырымеке, мончашке веле илаш лектын каят», – палемда В. Егоров [2000]. А молан лач мончашке?

Марий-влакын шонымышт почеш монча капым да чоным эрыктыме, эмлыме вер веле огыл. Тудо илышлан тӱҥалтышым пуа, ӱдырамаш-влак ожно тушан икшывым ыштеныт. Тыгак айдемым пытартыш корнышко ужатыме годымат марий ең монча деч посна ок серлаге. Санденак М. Ушакова нине персонаж-влакым, сурт петырнымеке, таклан огыл мончаш верандa.

Ом пале, повестьын авторжо черкылан ӱшана але отыш коштеш, но тудо утларакшым чийверам пагала да пала, калык йӱла вӱрышкыжак шыҥен.

«Автор, очыни, утыжденат юзо вийлан ӱшана», – манеш критик. Тидлан ӧршаш уке. Писатель кеч-кунамат шке илыш опытшылан, шинчымашыжлан, тӱняумылымашыжлан ӱшана. М. Ушакован шонымыж почеш тыге лектеш: сурт шаланымашын тӱҥ амалже – Элчивий шке. «Ӱдырамаш пӧртын кум лукшым куча», – манып калыкыште. Произведенийыште ӱдырамаш, ава, икманаш, илышлан тӱҥалтышым пыштыше айдеме, шкежак тудым кошарта. Автор тиде ситуацийым, чимарий верaлан энертен, моткочак чын сӱретла.

Маргарита Ушакова ок умылтаре, «...молан лийын, тудын койыш-шоктышыжым действий, сюжет гыч гына рашемда, а шӱмчонжым, кӧргӧ кумылжым ок поч», палемда В. Егоров [2000].

Сылнымутан произведенийыште тыге лийшаш огыл мо? Геройын характерже, койышыжо лудшо ончылно лач тудын действийже, поступкыж гоч почылтеш, а писательын рашемден, тӱен каласкалымыже шуйдарымашым веле шочыкта. Адакшым кажне ең иктешлымаштыже, персонажым аклымаште шке илыш умылымашыжлан энерта. Прозаик тыште тӱрлӧ сылнымут йӧным кумдан кучылтын, тудо калык умылымашым, чимарий религийын ойыртемжым сайын шижеш да пала.

Осалым лишыл енлан, родылан веле огыл, тыгак нигӧланат шоныман, ыштыман огыл. Марийлан тиде Ош Кугу Юмо ончылно касараш лийдыме сулык. Тыгай чийверан ик эн тӱҥ сугыньжо, ойыртемже.

Повестьыште М. Ушакова героиняжым лач тидым мондымыжлан, шотлыдымыжланак титакла. Элчивий шке чонжын ик ужашыжым иялан (кеч Сотаналан але Кереметлан лийже, садак) ужален. Молан тыге лийын, кушеч да кунам тӱҥалын? Икымше гана тудо, шочшыжлан осалым шонен, сортам пеле гыч тодылеш. Шудышыжо Лена ӱдыржылан огыл, а веҥыжлан перна. Очыни, Элчивийын титакше эше тиддеч ончычракат палдырна. Тудо, пакчаштыже радам дене кередыме комбо шулдырлам ужмеке, пошкудыжлан йолам ышта. Ӱшана, пуйто тидлан кӧра суртышто комбо йӧршын йомын, огеш тӱлане.

Тыге посна сюжет, эпизодла, конкретный действий да поступко гоч автор Элчивийын кӧргӧ чонжым ия алгаштарыме нерген ӱшандарышын каласкала.

Мут мастарна-влак тидын олмеш чӱчкыдынак лудшылан чыла шке «пурын пуашак», шуйдарен каласкалаш йӧратеныт. Кызыт шуко прозаикше илышым у семынрак сӱретла, утларак символикым, раш образым кучылташ тырша.

Теве, мутлан, В. Бердинскийын «Колча» ойлымашыжымак ончалына. Лӱшкеварам кучышо, авагашташ пижыктыме, шепка сакаш келыштарыме колча ты произведенийын рӱдыж семын палдырна. Чыла действийым, событийым тудын йыр чумырымо. Автор лавыраш луктын шуымо колча деке кажне посна персонажын отношенийжым сӱретла. Тыге колча, онго илыш тӱҥалтышым, тудын нимучашдыме улмыжым ончыктышо символ тыште ик эн тӱҥ верым налеш.

Маргарита Ушакован пеле гыч тодылмо сортажат тыгаяк символан. Сорта, сорта тул волгыдо – тиде илышын, порылыкын символжо. Арамланак огыл еҥ-влак сорта гочын пуйто Юмо дене мутланат, тудын шонымыж денак осал вий деч эрнат. Адакшым прозаикын тошто пӧртшат тыглай огыл. Автор тудын полшымыж дене калыкын пеҥгыде вожшым, йӱлажым, традицийжым, илыш ойыртемжым, герой-влакын кӧргӧ поянлыкыштым, нунын вашталт толмыштым сӱретла. Элчивийын повестьыште вашлиялтше йӱла дене кылдалтше койыш-шоктышыжо, пашаже, В. Егоровын ойлымыж семын, мистике сынан огытыл, нуно утларакше магий деке лишкырак шогат, тудын тӱняончалтышыжым, поро да осал нерген умылымашыжым рашемдаш полшат.

Тичмаш налмаште В. Егоров М. Ушакован произведенийжылан кӱкшӧ акым пуа, садланак статьяжым «У повесть дене – у кӱкшытыш» манын лӱмден. Адакшым тыште самырык критикын творческий кушмашыжат мыняр-гынат палдырна. Тудо тыглай описаний, содержанийым каласкален кайыме деч утлаш тыршен. Тидыже моткочак сай. Чын, статьян авторжо южгунамже авторлан «тыге ыштыман, тыге сайрак лиеш ыле» манын темла. Виталий Егоров – шкежат сылнымутышто тыршыше айдеме, сандене тудын дидактизмжым лач тидын денак веле умылтарыман, очыни. Критикын задачыже изиш вестӱрлырак. Тудо авторын шонымашыжым, тудын тӱҥ идейжым рашемда, писательын индивидуальный ойыртемжым, тудын сылнымут йӧнжӧ-влакым, мастарлыкшым ужын палемда. Тыгодымак авторын ситыды-

машыжым почеш, умбакыжым тудын деч кораҥаш, эрнаш корным рашемда.

Кузе профессиональный музыкантым шокташ, сӱретчым сӱретлаш туныктымо ок кӱл, тыгак критикат писательлан мом да кузе ыштышашым ончыктышаш огыл, шонем.

Пытартышлан иктешлыме семын теве мом ешарынем ыле. Кызытсе марий прозыш ятыр шкешотан автор-влак толыныт, шукынжо ойыртемалтше корныштым, йӱкыштым кычалыт, мастарлыкыштым шуарен шогат. Сандене нунылан тыланыме семын мемнан пагытысе ик эн кугу мут мастарна В. Колумбын усталык паша нерген каласыме ойжым темлынем: «Шӱшпык сайын шӱшка, но ик шӱшпыкым гына кодаш гын, чодыран музыкыжо вик йорлештеш да пылышым гына йыгыжтараш тӱҥалеш». Тек мемнан писательна, критикна-влак тӱрлӧ семын возышт, тӧчышт, лач сылнылыкыштым да мастарлык вийыштым гына ынышт йомдаре. Чылалан раш: кажне пагытын – шке мурыжо. Тиде мурын шомакше илышнан йыжыҥжым, лончыжым виса, тудын тачысе кечыжым акла, лончыла.

ИСТОРИЙ, ТРАДИЦИЙ, «ШӰШПЫК ПЫЖАШ» ДА МОЛАТ...

«Кызытсе марий прозо нерген ойлымо годым могай пагытым авалтыман? Мом кызытсе прозылан шотлаш кӱлеш?» – нине йодышым рашемдаш куштылгыжак огыл. Тачысе литературовед-влакын шонымашыштат тӱрлӧ. 1989 ийыште савыкталтше «История марийской литературы» книгаштат ты шотышто рашлык уке, лачак ик вере гына тыге палемден кодымо: «Период с середины 50-х годов до рубежа 80-х является своеобразным этапом в развитии марийской художественной литературы. Литература этого времени – явление сложное, многообразное и зачастую неоднородное, вместе с тем продолжающее свое дальнейшее развитие в духе принципов партийности и народности» [1989:

330]. Литературым периодлан шеледыме годым тӱҥ шотышто ик йодышым рашемдыман: кушеч, могай жап гыч кызытсе сылнымутым шотлаш тӱҥалман? Мемнан марий сылнымутышто тыгай датылан 50-ше ийлан кокымшо пелыжым огыл, а 1960 ийым палемдыман. Молан тышеч тӱҥалаш кӱлеш? Теве молан. Лач ты пагытыште репрессироватлыме марий писатель-влакын произведенийлашт лудшо деке миен шуынат. Марий Элыште реабилитаций 1958 ийыште тӱҥалын гын, книга-влакым лукмаште эше икмыняр жап эртен.

Сылнымут илышым посна период-влаклан шеледыме йодышышто шуко молымат шотыш налман, поснак национальный литератур нерген ой лекме годым ятыр нелылык лектеш. Ты годым обществыште лийше кугу событийламат ӧрдыжеш коден огына керт. Теве, мутлан, 1985 ий гыч тӱҥалын, тачысе кече марте Россиысе калык-влакын сылнымутышт йӧршын у йогыныш лупшалтын. Адакшым тиде кӱчык знакымат кок ужашлан шелаш келша. Ик периодшо – тиде 1985–1991 ийла, а 1991 ий (СССР-ын шаланымыже) да тачысе кечыла – адак вес йыжыҥ. Южо шымлызе тидын годым, мутлан, кок умылымашым кучылташ темла: кызытсе литератур да «тачысе сылнымут». Нунын шонымышт почеш кӱшнӧ палемдыме период-влак кокла гыч «тачысе сылнымут» 1991 ий гыч тӱҥалеш.

Мутат уке, илыш ончыко кайыме семын кызытсе литератур нерген умылымашат эреак вашталт толеш. Сылнымут периодизаций нерген шуко мутланаш, ятыр ӱчашаш лиеш. Тидым рашемдаш, очыни, посна статьям серыман. Мый шке ончыланем пӱтынь кызытсе марий прозым лончылымо задачым ом шынде, лач ик цельым веле палемдынем: 2000 ийыште «Ончыко» журналеш лекше повесть ден ойлымашлам ончалнем. Ӱмаште чылаже коло кум произведений савыкталтын. Иканаште чылаштым авалтен ом шукто, сандене утларак шинчалан пернышыжым, чоныш логалшыжым веле тарватынем. Ты радамышке Г. Алексеевын, А. Александров-Арсакын, В. Любимовын, М. Кудряшовын,

И. Шубинын да Л. Яндакын (Леонид Яндаковын) произведений-лаштым пуртынем.

Иван Шубинын «Йомшо йолгорно» повестьше «Ончыкын» 11–12 номерлаштыже савыкталтын ыле. Автор республикнан эрвел кундемешыже, Марий Турек районышто, шочын-кушкын. Эше пединститутышто тунеммыж годымак шочмо сылнымут деке кумыланѓын. Тудын дене пырля тунемше йолташыже-влак Э. Анисимов ден А. Александровын шарнымышт почеш, И. Шубин тунам «шкеже ни почеламутым, ни ойлымашым возен огыл, лач мемнан возымынам гына лончылаш полшен. А лончыленже тудо ушан мут дене, мемнан деч утларак да кумданрак палыше литератор семын. Сылнымут пырдыж газетеш, институтышто лукмо рукопись акан альманахлан критический статьяже-влак лектеденыт». Умбакыже «корныш лукмо мутыштыжо» пырля тунемме йолташыже, марий прозаик А. Александров-Арсак (тудак повестьым савыкташ ямдылен), Ванян моткочак поро кумылан, келшымашым аклен моштышо еҥ улмыж нерген палдара.

Иван Шубинын ӱмыржӧ кӱчык лийын. Тудо, институтым пытарымеке, шочмо Марий Пыламарий школышкыжо пӧртылеш да пытартыш кечылаж марте руш йылмым да литературым туныкта. Сандене повестьшымат эн ончыч рушла серен, варажым, йолташыже-влакын темлымышт почеш, шкежак марланден.

Произведенийыште марий калыкын историйже гыч ик эн неле пагыт – йот кундемлаш куснен кайыме жап – сӱретлалтеш. «Йомшо йолгорно» повестьын персонажше, сылнымутан образ-влак нерген ойлаш тӱҥалме деч ончыч палемдыман: XVI курымышто марий-влак Эрвел кундемыш неле илышлан кӧра веле огыл, тыгак шке чимарий вераштым арален кодышаш верчынат тарваненыт. Тӱҥ амалже, очыни, лач тидак улмаш. Иван Шубинын историй фактым сайын шинчымашыже, илышым келгын шымлаш тыршымыже тышечат коеш: тудо чылалан палыме событийлам, факт-влакым моло деч тӱткынрак эскера.

Молан кугезына-влак лач Ошвиче, Чолман да Пӱрӧ энерла могырыш лупшалтыныт? Тидлан могай-гынат амал лийшаш ыле докан. Вет йӧршын палыдыме верыш, чыла озанлыкым, пӱжвӱд дене чумырымо погым кудалтен, ӱмырешлан куснаш да лакемаш нигӧ огеш тӱҥал. Сандене повестьын авторжо тыштат шке чын-лыкшым темла: марий-влак уэш, ожсо, мондалтше йолгорным шарналтен, пеш шукертсе илемышкышт, кугезе мландышкышт, куснен каеныт. «Урал курык воктек марий калык ик ий огыл каен шога, иктаже ныле-витле ий оренак куснаш тӱҥалыныт, маныт. Ойлат, пуйто марий калыкын акрет годсо тукымжо-влак тысе верлашке Урал вечынак толыныт. Вот йӧсӧ лийме годым марий-влак акрет годсо корным да илемыштым шарналтат, уэш тудо верыш эрыкым кычалаш каят» [Шубин, 2000: 44], – лудына ме повестьыште. Тидын нерген кызытсе шымлызе-влакат чӱчкыдынрак палемдаш тӱҥалыныт.

Чынак, йот мландыш, палыдыме кундемыш, йӧршын нимом ончыде, шотыш налде, очыни, нигӧ огеш тарване. Пример шотеш Совет власть жапымак шарналташ лиеш. Тыгай кусныл-маш-влак шукыж годым тунам, 50–70-ше ийлаште, ударле ком-сомол стройко, сӧреман мландым савырымаш дене кылдалтыныт ыле. Вараже, государствын политикыже вашталтмекат, кундемна гыч йот велыш куснылмаш чарнен огыл, шукынжо палымышт, шке родо-тукымышт деке, Сибирьыш але Украиныш, лупшалты-ныт. Тыге тушто посна марий илем-влак шочыныт.

Иван Шубинын «Йомшо йолгорно» повестьше – «Ончыко» журналыште пытартыш ийлаште савыкталтше произведенийла гыч ик эн сайже. Мо дене тудо марий лудшым сымыстара? Эн тӱҥ амалже – повестьын сылнылыкше, образ, персонаж-влакын шинчалан пернышe да марий енглан келшыше да лишыл ул-мышт.

Произведений исторический темылан возалтын, автор мем-нам пеш ожнысо пагытлаш пӧртылта. Тунам, XVI курымышто, кугезына-влак пӱртӱс дене келшен иленыт. Сонарыш лектыныт

гын, эн ондак эрласе кече нерген шоненыт. Колым кучымышт годымат у тукым верч азапланеныт. Нуно, автор манмыла, раш паленыт: «Памаш гыч лекше вӱд – мландын пӧлекше, чыла чонанын илыш рӱдыжӧ» [Шубин, 2000: 29]. Сандене тудым эре араленыт, эрыктен шогеныт. Адакшым пӱртӱсын – олыкын, чодыран, пасун да энгерын, кайык ден янлыкын – йӱкшым колыштын да умылен моштеныт. «Шогертен эше тораштак чаргыж нале, ала-кӧлан ала-могай янлык але айдеме улмо нерген шижтарыш... Ӱдыр умылыш: энер вес велне але янлык, я айдеме уло» [Шубин, 2000: 31], – палемда прозаик.

Произведенийын рӱдыжӧ, тӱҥ сюжетше Яшмет кугызан уныкаже Кунавий да пеле татар, пеле марий рвезе Аксарын йӧратымаш историеш негызлалтын. Повестьыште ятыр романтик, южгунамже трагедийыш савырныше сӱрет-влак вашлиялтыт. Кунавий ден кочаже, лӱдыкшым ончыде, шке илышыштым чаманыде, шочмо калыкыштлан полшен шогат, нигӧлан палыдыме шолып йолгорно дене марий-влакым ӧрдыж кундемлаш ужатат. Автор тунамсе пагытым моткоч чын сӱретла. Ты суапле пашаште коча ден уныка шкет огытыл. Марий калык ожно, пеш чот келшен, икте-весылан эре полшен илен, сандене, тушман-влак деч лӱдын, нунын ончылно нигунам вуйым сакен сукалтен шинчын огыл. Шочмо мландыштышт марий-влак шкеныштым эре оза семын кученыт: сонарыш лектынат гынат, сутланен огытыл, колымат шот дене кученыт, мланде пашамат пӱртӱс вийым шымлен умылен ворандареныт. Палемдышна, нуно ончычак эре шке нергенышт гына огыл, а эрласе кече, у тукым верч азапланен шогеныт. Лач тидын нергенак мыланна ӱшандарышын каласкала Иван Шубин. Тунамсе марийын илыш философийже, тӱня-умылымашыже повестьыште раш сӱретлалтын. Мутлан, Кунавий изиж годсекак пала: «Памашлан корным почшо енын илышыже эре куштылго лиеш, памаш вӱдын куштылгын эртымыж семынак тудо ешын илышышкат орланыде шуйна» [Шубин, 2000: 29]. Але, мутлан, Яшмет кугыза молан ур коваштым шагал ямдылы-

мыжым тыге умылтара: «Тений мемнан велне пӱнчӧ пӱгыльмӧ, кож пӱгыльмӧ пеш шагал шочын. Ур уке, вес вере кочкышым кычал каен. Кодшо уржымат налаш гын, тӱланашыже иктат ок код ыле. Кок ий гыч пӱгыльмат ситышын лиеш, рвезе урат тӱланен кушкын шуэш. Виче вес велчынат тышке толын шуыт. Тунам нуным пасу воктенемак ситышын налам, кужун кычал кошташат, шекланашат ок кӱл» [Шубин, 2000: 60]. Икманаш, мемнан кочакована окмакшак лийын огытыл.

Произведенийым лудын, ме кугезына-влакын илышышт гыч ятыр онгайым, уым пален налына. Могай сонарзе, мутлан, чодырашке ушан, чолга пий деч посна лектеш? Пий – марий сонарзын эн ӱшанле йолташыже да полышкалышыже. «Сай кожла пий нигунам озажын кышаже почеш огеш ошкыл, тудо эре тыртыш семын озаж йыр пӧрдеш. Оза эре тудын тыртыш покшелне ошкылеш. Пий оза деч коло-кумло важык коклам ончыкат, пурла-шола велышкат савырна, оза кузе ончыко ошкылеш, пият тугак пӱтырналтше онгым оза ончылан пӱтырен шукта. Кӱчыкын манмаште, озан ончык кайышаш корныжым терген савырна, кӱлеш годым йӱкым пуа» [Шубин, 2000а: 28], – умылтара автор.

Повествованийын тӱҥ сюжетше, действий да событий-влак куп лонгасе лӱдыкшӧ да неле йолгорным эртымаш дене кылдалтыныт. Лач ты годымак герой-влак коклясе отношеният рашемеш. Йот енгган шолып йолгорным муаш куштылгыжак лийын огыл, тудым марий-влак шинчасортала араленыт. Адакшым ӧрдыж ең купысо йолгорныш логалын гынат, тудым посна пале, тамгавлак деч посна нигузе эртен, шарнен кертын огыл. Тыгак посна парольымат палыман улмаш: «Корно кужу гынат, поро енгган полшыде ок лий, – пытартыш, лӱмын ямдылыме ойым корныең каласыш» [Шубин, 2000а: 63]. Повествованийым лудын, ме кугезе марий-влакын шке тамга, знак системышт, вершӧрым ончыктышо тӱрлымӧ картышт, тушман нерген ончылгоч увертараш кучылтмо сигналышт лийме да шуко моло нергенат пален налына. Тидыже чынак улмаш але уке? Очыни, лийынак, молан ма-

наш гын ӧрдыж кундемыш куснен кайыше-влаклан чынжымак тӱрлӧ чаракым ыштылыныт. Кугурак йозак тӧра-влаклан нимо нигунам уто лийын огыл.

Повестьыште прозаик пӱртӱс сӱретымат моштен да шке верыштыже кучылтеш. Нунышт эре гаяк герой-влакын чон шижмашышт, кӧргӧ тургыжланымашышт дене кылдалтыныт: «Вӱрзым олык велне тӱтыра йол кынеле, тудо шала помыла вуй гай изиш нӧлталте, вара уэш олык ӱмбак ошкыльо. Чодыра вуй ӱжара дене тӱрлалтмым ӱдыр чон шулен онча. Ӱжара тӱс ик-тым-весым, тувыр йолва семын, тӱрлӧ сӱретан чиям алмаштылеш. Йошкар-сандал тулым нарынче-шӧртнялге тул леведеш. Кужу кутышан ӱжара тасмам кож да нулго вуй пуйто пикшла вошт шуралтен луктыт, тыгыде вондер да арама воштырла гоч ӱжара четлыкыш петырымыла чучын колта» [Шубин, 2000а: 28].

Тыгаяк авыртыш гоч эртышаш улыт куп лонгасе йолгорно дене ончыко, эрвелышке, тарваныше марий-влакат. Произведенийыште тыгак ятыр калык мурым мастарын кучылтмо. Нуно чоҥалтмышт, содержаний шот дене утларакшым эрвелмарий муро деке лишыл улыт, шукынжо келге шонымашым тарватат:

Пушеш Вичым ийын вончаш
Мужыр кольмо йӧнанрак.
Илыш йӧсым сеҥен лекташ
Йолташ лийже ӱмыраш [Шубин, 2000: 80].

Южгунамже, повестьын содержанийже дене келыштарен, автор кумдан палыме калык муро-влакымат произведенийышке пуртен колта. Теве, мутлан, прозаик «Вӱдшӧ йога – серже кодеш» мурын кум вариантшым темла. Кажне ганажат повествований йогыным шотыш налын кучылтеш. Шочмо вер дене ӱмырешлан чеверласыше-влакын чон шижмашышт деке лишемда:

Вӱдшӧ йога – серже кодеш,
Колын модмо верже кодеш.
Шыже толеш – киса кая,
Пыжаш кодеш укшереш [Шубин, 2000а: 57].

Ты текстыште авторын шоналтен шуктыдымыжымат ужына. Киса телылан мемнан кундем гыч нигушкат огеш кае, сандене иктаж вес кайык нерген ойлыман ыле, очыни. Южгунам тыгай кырча-марча экшыкше повествованийышке редактор-влакын титакыштлан кӧрат пурен кая. Теве, мутлан, произведенийыште «Порти» тошто марий лӱм нерген ойлалтеш. «Тиде лӱмым одовлак шонен луктыныт да марий-влаклан пӧлекленыт. Кочам ойлен, пуйто тиде лӱм «марий эрге» манмым ончыкта» [Шубин, 2000а: 48], – лудына ме повестьыште. Мутат уке, Иван Шубинын рукописьыштыже «Порти» огыл, а «Порпи» лийшаш ыле, Марий Турек велне шочын-кушшо айдеме тиде шомакын значенийжым сайын пален.

Повествованийын финалже символ сынан. Кызыт ме ни Чоткарлан, ни Чумбылатлан, ни Онарлан ӱшанен огына керт. Нелым, йӧсым сеҥаш шонен, шолып йолгорно денат нигуш шылын утлаш огеш лий. Таче марий-влаклан, прозаик манмыла, «йолгорно ынде йомын, кугу лопка корно веле кодеш»... [Шубин, 2000а: 77]. Туштыжо моло калык дене тӧр, пырля ошкылде нигузе огеш лий. Тидлан вес койыш, шкем пагалыме кумыл, молым жаплыме кӱлыт. А вуйым кӱшнӧ кучен, моло дене пырля ошкылаш кугу кӧргӧ куат деч поснат огеш лий. Мыланна, кызытсе марий-влаклан, «Йомшо йолгорно» повестьын авторжо лач тидымак тылана.

Икманаш, тиде произведений чоным тарватыше, герой-влак ӱшандарыше, ушеш чаткан да раш сӱретлалтше, шуко жаплан шарнаш кодшо улыт. Тудым, мутат уке, ӱмыр лугыч илыш дене чеверласыше авторын «йӱксӧ мурыж» семын аклыман.

Вес авторын, В. Любимовын, «Румбык» (1-ше №, 112–137 с.) повестьше мемнам тыгак ожнысо жапыш, 30-шо ийлашке, пӧртылта, кундемыштына колхоз-влакым почедаш тӱҥалме пагытышке. Произведений нерген утыжым кутыраш амал уке гаяк, манаш лиеш. Молан? Повестьын тӱҥалтыш ужашыже гына савыкталтын, тудо 2000 ийыште «Ончыко» журналын 1-ше номе-

рыштыже лектын. Тиде произведений – авторын пытартыш мутшо. Но чаманен каласаш логалеш, тудо чын художественный произведений кӱкшытыш шуын огыл: пешак описаний сынан. Тыште улшо персонаж-влакын действийышт йӧршын гаяк огеш сӱретлалт, автор чыла образым, герой-влакын койышышт ден поступкыштым лач комментироватла веле. Произведенийын икымше корнылажак авторын тунамсе илышым аклыме

дене тӱҥалыт: «Шошо толын марий ялыш. Тыгак у илыш толын, тудо, утыр шыҥдаралтын, у вийым налын шога. У илыш калык коклаште тӱрлӧ ойым, тӱрлӧ шонымашым луктын» [Любимов, 2000: 12]. Тыгай иктешлымашым лудшо еҥ, произведений дене палыме лиймекше, шкеже ыштышаш ыле. Адакшым тӱҥ персонажын, Сергейын, илыш умылымашыже, пагытым, тунамсе жапым, событийлам аклымашыже тудын ийготшо дене келшыдыме. Тунам самырык рвезе чылажымат тачысе кече кӱкшыт гыч умылен кертын мо? Писательлан ӱшанаш йӧсӧ. Автор тыгак сылнештарыме йӧнвлакым кучылтмаште, герой-влакын тӱжвал сыныштым сӱретлымаште марий литературын 30-шо ийласе традицийже деч торлен огыл. Мутлан, Сергейын йӧратыме ӱдыржым, Оксим, прозаик тыгерак ончыкта: «Тудыжо кӱляш гае ош ӱпан, чевер тичмаш шӱргывылышан, пӧрден лукмо шӱдыр гае мотор йолан, яндар йӱкан, шуко качын чонжым йӱлалтарыше» [Любимов, 2000: 113]. Але тыгайракым ужеш писатель пазарыште вашлийме марий ӱдырвлакын чурийыштым: «Ӱдыр-шамычын тӱсышт ялт кӱын шушо олма гае чевер, тӱрвышт чиялтыме деч поснак йошкар маке пеледыш ласта гае волгалтыт да шупшалмет веле шуэш» [Любимов, 2000: 123].

Тиде В. Любимовын пытартыш пагытыште возымо прозыжо, илымыж годым савыкталт ыш шукто. Сандене авторлан мемнан ойна нимо шотыштат полшен огеш керт, ала тӱҥалше мут мастар-влаклан могай-гынат пайдале урок лиеш манын ӱшаныме шуэш. Мый кызыт В. Любимовым шылталаш йӧршынат ынем шоно. Палем, прозаик шкеже эре илыш дене тӧр ошкылаш тыршен, тидын шотышто моткочак чулым лийын, но южгунамже посна фактым, илыш явлений да событийлам произведенийлаштыже пешак субъективно сӱретлен. Мутлан, «Румбык» повестьыштыже кугу руш экономист Василий Васильевич Леонтьевын СССР промышленностьым виянгдыме шотышто 1925 ийыштак лӱмын ыштыме таблицыже нерген ойлалтеш. Автор тиде факт шотышто марий лудшо-влаклан тыгайрак комментарийым темла. «Ынде умылышда, мемнан элым кыраш СССР-ын ончычсо гражданинже Леонтьевын таблицыжат чот полшен» [Любимов, 2000: 122], – тыге акла писатель 1941–1945 ийласе событийлам, сар пагытым. Тугеже, чыла гаяк ученийым, шуко научный открытийым вурсаш, каргаш келша. Писатель умбакыже эше онайрак да йӧршын умылаш лийдыме иктешлымашыш шуэш: «Кугу руш экономист тыгак Японийын, Южный Корейын промышленностьыштым чот виянгден колтымаште кугу полышым ыштен» [Любимов, 2000: 123].

Ик экономический таблицат, тудым кеч-могай ушан да талантан ученый шонен лукшо, нимогай элымат тыге писын виянгден колтен огеш керт. Кажне элын шке ойыртемалтше илыш да виянгме корныжо, йӧнжӧ-влак улыт. Теве мемнан тачысе кечынамак налаш. Элыштына, Гайдарын экономический программыжлан энертен, перестройкым тӱнальыч, но йот опыт Россиялан келшыш мо? Кушто, могай сеҥымашыш ме шуын улына вара? Адакшым 1925 ийыште Японий да Южный Корей нерген тӱняште мыняррак паленыт? Нунын экономикышт молын деч ятырлан ӱлыкшӧ лийын огыл мо?

Кӱшнӧ палемдышым: «В. Любимов шуко шотышто 30-шо ийласе марий сылнымутын традицийжылан энерта». Мутлан,

тунамсе могай марий повесть але роман этнографий сӱрет, калык муро деч посна лийын кертын? Тыгак кызытсе авторат шке произведенийыштыже тыгайрак «пайрем мурым» кучылтеш:

Йӧратыме родем-влак,
Таче унала толында.
Толмыланда кугу тау,
Муралтыза, тавалтыза... [Любимов, 2000: 125].

Тиде текстым кузе марий муро радамыш пурташ лиеш? Икманаш, произведений пешак кӱчымӧ. Эн тӱҥжӧ – тыште художественный повествований уке, персонаж-влак олмеш лач ик ең веле раш палдырна, тиде – автор-повествователь, описатель да комментатор.

Кодшо гана лончылымо произведений-влакым шотыш налын, умбакыже исторический повествований нерген кутыраш келша, очыни. Сандене эн ондак Л. Яндакын (Л. Яндаковын) «Чоткар» (2000-ше ийыште 1, 2, 3 номерлаште савыкталтын ыле) романжым шергал лекташ утларак шотлан толеш.

Исторический произведений-влак тӱрлӧ лийын кертыт: пӱтынек документ негызеш возымо, художественно-исторический, тӱрыс художественный да молат. Могай радамыш пурташ «Чоткарым»? Тиде йодышлан туран вашешташ куштылгыжак огыл. Икте раш: Л. Яндаковын повествованийже лач документ негызеш гына серыме огыл. Адакшым XIII курымысо марий-влак нерген историеш возен кодымо документ да факт-влакымат муаш йӧсӧ, южо посна палемдымаш-влак веле лийын кертыныт.

Романыште раш пагытым ончыктымо: повествований 1237 ий гыч тӱҥалеш, прозаик марий да мордва

кугыжаныш, Чоткар да Пургаз кугыжа-влак нерген ойла. Кызытсе историк-влак тиде фактымат документ негызеш пенгыдемден огыт керт. Вес могырым, произведений йӧршын шонен лукмо материал шотеш гына возалтын манашат келшен ок тол. Молан? Автор поснак хан Батыйын тукымжо нерген ӱшандарыше исторический материалым лыңак кучылтеш. Мутлан, повествованийыште перс историк Рашид-ад-Динын возен кодымыжым да молымат ужына: «Чингисхан 1152 ийыште шочын да шымле кок ийым илен. Шочмо ийжым тунам Сӧсна ий манынат. Сӧсна ийынак колен. Тудын колымыж деч вара икмыняр ий престолышто нигӧ лийын огыл... [Яндак, 2000б: 36].

Произведенийым возаш шичмыж деч ончыч прозаик историйым, тунамсе пагытым кӱлынак шымлен: «Угедей-ханын кочаже Есугей колымо годым Чингисханлан латкум ий веле лийын. Авайже, Оэлунже, эргыже кушкын шумешке, тудын лӱм дене вуйлатен... Тудын (Чингисханын) вич шӱдӧ ватыже лийын, но йӧратымыже визыт веле улмаш» [Яндак, 2000: 71], – каласкала автор Чингисхан нерген.

Повествованийын йылмыже лывырге, тудо куштылгын лудалтеш. Прозаик пешак шуко калык ойсавыртыш-влакым кучылтын. Тидын годым южгунамже йот калыкмутымат калькироватлаш, марландаш тӧча: «Кӧ пашам лым лийде ышта, юмыжат тудлан утларак полша» [Яндак, 2000: 26], «Мемнан коклаш сӧснам пышташ шонышын тек чонжо коршта» [Яндак, 2000а: 9]. Нине калыкмут марийлан келшыдыме улыт, нуным автор руш йылме гыч кӱсынлен. «Кто рано встает, тому бог подает», «свинью подловить» идиома-влакым кусараш тӧчымӧ олмеш ялт марла каласаш лиеш ыле. Мемнан калыкын мут поянлыкшат тидын шотышто нужнажак огыл. Мутлан, пашалан ӧрканыше ең нерген марий-влак тыгерак ойлат: «Його пийлан – колышо рывыж», «Малышылан мал ок лий» але «Шкеж деч омыжо кугу» да тулеч молат...

Романын ик сай могыржо нерген кӱшнӧ палемдышна: прозаик шуко исторический материалым пургед луктын. Карако-

румышто – монгол-влакын рӱдӧ олаштышт – XIII курымышто, автор манмыла, тунам чынжымак «тӱрлӧ калыкын кумалме верышт, эсогыл мечетят, черкат» йолген шоген кертыныт. Тыгак ойлышна: Мервий, тошто марий кугыжаныш, нерген повествований тӱрыснек шонен лукмо, Мордва кугыжаныш лийме шотыштат нимогай исторический документ уке. Чыла манме гаяк ожнысо событий, действий да факт-влак прозаикын фантазийжылан кӧра шочыныт, тидыже, палемдаш кӱлеш, мемнан сылнымутышто – сай тӱҥалтыш. Тынар тора курымлаш пӧртылын, марий писатель-влак кокла гыч але эше нигӧ ончалын огыл ыле. Южгунамже автор йӧршынак фольклор повествованийыш кусна. Тыгай ужаш-влакым реальный илыш ситуаций дене нигузе кылдаш огеш лий. «Адакшым ужын шуктышт: чал ӱпан, моткоч кугу капан патыр ош ожыж дене ваштареш пижше-влакым тошка, кугу кердыж дене я иктын, я весын вуйжым ковышта семын руал ойыра, шукыштым, кудыштын кӱртньӧ тувырышт уке, пу комыля семын кокыте руал ойыра. Тудо, чара капыш кӱзым керме семын, монгол тӱшкашке керылт пура, ваштарешыже нигӧ шоген огеш керт» [Яндак, 2000б: 57], – тыге йомакысе патыр семын сӱретлалтын, мутлан, Чоткар. Вашпатыр ден Яшпатырат коктын витле – шӱдӧ еҥ ваштареш кучедалаш огыт ӧрмалге. Тидыжлан ӱшанаш йӧсӧ.

Нине кредалмаш эпизод-влак пешак схематичный улыт: «Монгол ден марий варналтме, орен кычкырыме, магырыме, шыдын вурсымо, каргыме, имне шинчалме йӱк йырваш шергылташ тӱҥале. Умдо дене шурат, керде дене руат, кестен дене ропкат, сусыргат, колат» [Яндак, 2000б: 56]. Икманаш, М. Лермонтовын «Бородиножо» семынак «смешались в кучу кони, люди и залпы тысяча орудий».

Тыгодым прозаикым нигузе титаклаш огеш лий: 700 ий утла ожнысо сарым кызытсе писательлан сӱретлаш куштылгыжак огыл. Тунам сар курал, вургем могай лийын да молымат чыла палыман.

Каласаш кӱлеш, автор тыгодым Батыйын салтакше-влакымат, ӱлык шындаш ок шоно, нунымат уста воин семынак сӱретла.

Романыште эртыше событий, действий-влак шуко шотышто шонен лукмо улыт, манын ойлышна. Повествованийын тӱҥ негызше, сюжет кышкарже – марий кугызан эргыже Тулпатыр ден мордва калыкын онжо Пургазын ашнаш налме ӱдыржӧ Улкей коклосе йӧратымаш, Олькан ден Снеге Оран трагический йӧратымаш историйышт, Чоткарын ӱдыржӧ Снегывий ден Вашпатырын, Кульшик ден Мӧрвийын чон йӱлен келшымыштым, нунын илыш пӱрымашыштым сӱретлымаш.

Илымаш ден колымаш, йӧратымаш да ужмышудымаш эреак сылнымутын рӱдыжӧ улыт, сандене ме, лудшо-влак, шукыж годым историй фактым огыл, а йӧратымаш кылдышым эскераш утларак кумылан улына. Лач тидымак шотыш налын чоҥымо Л. Яндакын «Чоткар» романжат.

Мутлан, Кульшик ден Мӧрвий ик шинчаончалмаштак икте-весыштым ваш-ваш йӧратен шындат, нунын илыш пӱрымашышт моткочак онай, да автор тидым сайын сӱретлен, но тиде историй романын тӱҥ сюжет кышкарже деч мыняр-гынат торлен шога. Ме нунын дене произведенийын кумшо, нылымше йыжыҥлаштыже икымше гана вашлийына, палыме лийына, а варажым автор ты йӧратыше парым йӧршынат монда, йомдара да латкумшо йыжыҥыште веле уэш шарналта. Тиде герой (Кульшик) повествованийыш марий-влакын моткочак уста пикшызе улмым ончыкташ веле пурталтын. Тидыжым прозаик, сар пагытым сӱретлышыжла, очыни, чӱчкыдын рашемден кертеш ыле.

Ты шотышто Ольканын образше Кульшик деке лишыл, тудат кокымшо планан герой, но утларак келге шонымашым луктеш да произведенийын идейжым ятырлан келгемда, пойдара. Орлыкан йӧратымашын тулешыже когаргыше тиде пиалдыме рвезын пӱрымашыжым сӱретлышыжла, автор романышкыже шуко пайдале идейым шындара.

Марий калыкын общине дене илымыж пагытыште тудын законжым пудыртышо еҥым, шке илемысе пошкудыжым пуштшо айдемым, чынжымак шучко каргымаш вучен. Автор чын палемда: Ольканлан калык пагалымашым сулен налаш путырак йӧсӧ, элын эрыкше верч вуйжым пыштымеке веле тудо шке волгыдо лӱмжым уэш пӧртылта. Тидым прозаик ӱшандарышын да чын сӱретла.

Кӱшнӧ палемдышна, автор ятыр вере фольклор сылнештарымаш йӧн-влакым кучылтеш. Положительный образ чыла шотышто чапле, отрицательный персонаж – мӧнгешла. Мутлан, тыге сӱретлыме Маршанын эргыже Олыкпайым, тудын тӱжвал сынжым: «Олыкпай помыжалтме гай лие, шинчам каралтен, ӱдыр ӱмбаке ончале, пылыштӱҥыш шумеш умшаже шарлыш, кӱжгӧ тӱрвӧ кокла гыч шуэ тыгыде пӱйжӧ койо» [Яндак, 2000: 41].

Автор-повествователь южгунамже утыжым активный, лудшылан уто комментарий-влакымат темла: «Кӧранымаш – теве мо еҥ-шамыч коклаште мучашлыме осал койышым луктеш. Шекланыза, кӧраныше еҥ шонымыжым шӱмын шем пусакешыже пеш келгыш шылта. Тудо тыйым ужеш да шинчажым каралта, пӱйжым шырата, моткоч пагалышыла кояш тӧча... Ончылнет тудо сайын коеш, а ушыж дене тылат шӱгарым кӱнча» [Яндак, 2000: 80]. Посна персонаж-влакын действий ден поступкыштым аклен, тыгай иктешлымашым лудшо еҥ шке ыштышаш огыл мо? Художникын, прозаикын задачыже весе – чылажымат ушеш кодшын, ӱшандарышын сӱретлымаш.

Тӱрыс ончымаште, произведений поро шонымашым луктеш. Тыште историй факт, событий-влак йӧратымаш руашеш пырля варен нӧштылмӧ улыт, сандене повествованийымат художественно-исторический радамыш пуртыман. Романыште историй факт фон веле, а тӱҥжӧ – кугезе марий да Юл воктенысе моло калыкын XIII курымышто шке эрыкышт верч шогымыштым, илыш-йӱлаштым да пӱрымашыштым сӱретлымаш.

Леонид Яндакын «Чоткарже» деч вара «Ончыко» журналын 4–7 номерлаштыже 2000-ше ийыште Г. Алексеевын «Сулык» повестьше савыкталте. Тиде уста прозаик нерген верысе критике моткочак ваштареш шогышо шонымаш-влакым каласен ыле. Поснак «Тулык чон» повестьше шотышто шуко ӱчашышт. Эсогыл ик шымлызе йылмызе тудым «Йӧратымаш капкаште – тегыт» манынат ятлен пытарыш. Адакшым тиде статьям школышто латикымше классыште тунемше-влаклан сылнымутым аклаш тунемме пособийыш пуртымо. «Яра печкела мӱгырышӧ южо ойжо веле огыл, а пӱтынь повестьше – йӧратымашлан шӱгар. Чумыр повесть илышын негызше ваштареш тавадаҥ шога» [Учаев, 2000: 69], – кӱдырчыла рашкалта писательым шыде моралистна. Юмылан тау, прозаик тиде произведенийыште тарватыме темыжым кызытат умбакыже шуя. Тыгай «тегытлымаш» деч вара, мутат уке, Г. Алексеевлан у произведенийым возаш шинчаш куштылгыжак лийын огыл докан. Туге гынат авторын вес сылнымут лектышыже лудшо-влакым кугунжак ыш вучыкто. «Чынжымак йӧратымаш эртак ӱй да мӱй огыл, южгунамже тудо шӱм сусырышкет савырнен, айдемын чонжым тулыкешат коден кертеш», – уэш-пачаш пенгыдын каласынеже уста прозаик «Сулык» повестьыштыже.

Ондакше Г. Алексеев моткочак чонеш пижше лирический этюд-влакын авторжо семын кумдан чапланен ыле. Тудо – пӱртӱс мурым тӱткын колышт моштышо уста марий прозаик-влак радам гыч иктыже. Тӱҥалтыш пагытыште творческий корнышко поэт семын тошкалын, санденат, очыни, марий шомакын тамжым, ямжым пӱсын шижын мошта.

Повесть «Сулык» маналтеш. Автор нравственный, морально-этический проблеме-влакым кызытсе пагытын йодмыжлан энертен сӱретла, тудо эн неле илыш йодыш-влакымат ӧрдыжеш огеш кодо. Чыла персонаж-влак кокла гыч эн кугу сулыканже – Терей Толин пелашыже Зоя. Мо оҥайже, ӱмбач ончымаште, закон почеш тудым титаклаш нимогай амалат укела чучеш, но Зоялан

кӧра ятыр еҥ орлыкыш логалеш: эн ончычак йолташ ӱдыржӧ Веруш кола, марийже Толя, Верушын шӱжарже Чопай Лизук, пошкудо рвезе Кузьман Миклай да тулеч молат орлыкан, пиалдыме улыт. Арамланак огыл тудын лӱмжымат писатель Зоя манын, вес семынже, марийже Терей Толи семын каласаш гын, «змея особо ядовитая». Тидыжым мыскара шотеш веле палемдышым гын, моло шотышто керыжымак ойлем: прозаик шке повествованийыштыже чылажымат моткочак ӱшандарышын каласкала, келшыше чия дене сӱретла.

Зоян койыш-шоктышыжым, действийжым, поступкыжым ик мут дене аклаш лиеш: шучко эгоистке, шкенжым гына йӧратыше, пагалыше айдеме. Тудын чыла шонымашыже, илыш принципше икте: «Мыланем лийже, молылан – керек»! Адакшым Зоян вес уда койышыжат уло. «А Зоя тудлан (Верушлан) эре кӧранен. Но садак кеч-куштат, кеч-кунамат эре воктеныже лияш тыршен. Тыгай йолташ ӱдыржӧ пелен тудын семынак кояш шонен дыр. Верукшат Зоям ала йӧратенак, ала чаманен да так гына чытен. Вет тулыкын ни сын моторлыкшо, ни чон шымалыкше, ни ласкан кутыралтен колтымыжо лийын огыл» [Алексеев, 2000б: 57]. Тудо шке шочмо шӱжарже Чачукланат кӧранен ила. Чыла тидыжым, эше ик гана палемдынем, писатель, тӱрлӧ сылнымут йӧн-влакым мастарын кучылтын, ӱшандарышын сӱретла. Зоян пелен улшо чыла персонаж могай-гынат азапыш садак логалеш. Тудын сулыкшым нимогай Юмат касарен огеш керт, шке чонжым опкын ӱдырамаш шукертак иялан «пӧлеклен».

Хронологий почеш повестьысе действий улыжат кок кече веле шуйна, но тышке моткочак шуко событий да илыш пӱрымаш-влак шындаралтыныт. Повествовательный жап пешак писын, динамично эрта. Сандене произведений ик шинчымаштак лудалтеш. Адакшым сюжет йогын-влакат пешак куктежан улыт, лудшо еҥ умбакыже мо лиймым писынрак палынеже. Повествований мучаште рашемеш: Зоян ӱдыржӧ Зина (тудым ешыште Зик маныт) шочмо икшывыже огыл, а Лиза ден Миклайын шоч-

шышт. Тӱжвач ончымаште Зоя адакат яндар, пуйто йолташ ӱдыржын шӱгаржым намыс деч утарен лиеш.

Икманаш, прозаик оргажан илыш пӱрымаш-влакым сӱретлаш кумылан. Тудо нигӧмат огеш мокто, нигӧмат огеш вурсо. Персонаж кокла гыч кӧ титакан, кӧн пырчат сулыкшо уке, тидыжым Г. Алексеев лудшылан рашемдаш кода, повествованийыш В. Любимов семын виеш огеш шӱшкылт.

Мо ӧрыктараже? Ала-могай амаллан кӧра автор южгунамже шкежат мистикыш лупшалтеш. Шарналтыза, мутлан, Зоя ден локтызо кува Ведаси коклясе диалогым. Прозаикын шонымыж почеш произведенийын сюжетлаштыже мо гына осал ончыкталтын гын, шукыжо юзо вийлан кӧра лийын: «Ший шергаш покшек вичкыж кошар кӱзӧ керылте... Зоя шонымашкыже шуо... Арня гыч Верук кӱзӧ йымалан колыш... Тудо ийынак шыжым Терей Толилан марлан лекте…» [Алексеев, 2000б: 59].

Авторын религий деке отношенийже проста огыл. Тудо, ик могырым, чимарий веран вийжылан ӱшана, тыгодымак кумылжо православийланат икгаяк почылтын. Кажне ужаш тӱҥалтыште произведенийыштыже Г. Алексеев Евангелий гыч святой-влакын ойыштым кучылтеш. Тидыже – писательын пашаже, но прозаик религий деке чотак мелын савырнен. Амалже могай?

Кажне айдеме, ийгот ешаралтме семын, илышым утларак эскераш, шымлаш тӱҥалеш, тыгак писателят. «Сулык» повестьын финалыштыже автор тыге иктешла: «Айдеме мландыште кузе ила, ӱмыр курымжым кузе эртара, вигежланат мутым кучышаш: ала-кунам гынат сулыкшым сула, язык шым касара. Кӱсын коркат кужу вурдан, манеш. Бумеранг манме кадыр тояла чылажат ала-кунам мӧнгеш савырнен пӧртыл толеш. Тыге лийман эре, тыге лиеш курым-курымла дене: мландымбалне икымше айдеме-влак, Адам ден Ева, гыч тӱҥалын да мландымбалне пытартыш айдеме марте. Поро пашат, поро койышет садак порынак вашешта, осалже – осал денак...» [Алексеев, 2000в: 99]. Г. Алексеевын ты ойжо дене мый веле огыл, очыни, лудшо-влак шукынжо келшат.

«Ончыко» журналыште прозаикын шомаклажым палемдыме страницым ончалмеке, 99 цифрым ужын, путырак ӧрым. Эше чотрак ӧрмалгышым произведенийым возымо пагытым рашемдымеке. Писатель повестьым 1999 ийыште мучашлен. Палаш ыле могай числаште?.. Марий сылнымутышто тымарте (революций деч ончычсо пагытым шотлаш огыл гын) ты темым шке творчествыштыже шагал ең тарватен. Лач Маргарита Ушакован шукерте огыл савыкталтше «Янгаршудо олык» книгасе «Вӱтельылан шерге шке купшо, але «Тошто пӧртын монологшо» повестьшым, В. Абукаевын «Сорта йымал арака» ойлымашыжым да эше икмыняр изирак произведенийлам гына ончыкташ лиеш. Икманаш, кызытсе марий литературыш пытартыш жапыште эше ик у йогын ешаралтеш, мемнан мутмастарна-влакат религий деке мелын савырнаш тӱҥалыныт.

Геннадий Алексеев автор-повествователь семын произведенийысе сюжет-влакым ӱшанлын вӱда, тудын геройжо-влакат тыгаяк полмезе, чолга улыт. Прозаик кӱлеш верыште шке шонымашыжым, илыш умылымашыжым луктын пышташат огеш ӧр. «Тӱрлыжымат шонкален, Зоя шкенжым лыпландарен. Но чонжо садак ласкаште лийын огыл. Ӱдырамашым кӧ пала... Таргылтыш дене иктак тудо. Ала-момат шоналтен я шоналтыде ыштен шуэн кертеш. Шекланыман...» [Алексеев, 2000: 66]. Лач тыгай ойсавыртыш-влакым авторын позицийжылан шотлен, писательым тӱрлӧ семынат «тегытлаш» лиеш, но вашкыме ок кӱл. Сылнымутан произведенийыште герой-влак, южгунамже шкевуя шонен, мутланен да иктаж действийым ыштылын кертыт да моштат гын, нимо удажат уке докан. Тӱҥжӧ – чылажат персонажын илыш да нравственный опытшо, ийгот ойыртемже, тудын мировоззрений-же, койыш-шоктышыж дене кылдалтшаш. «А мо такшым лийынже? Юмын сомыл тиде. Ала тудак йӧным ыштен да… Илыме курымыштыжо кеч-могай пӧръеҥат иктаже гана сулыкыш пура: изи годым ең пакчаште олмам, киярым шолыштыт, кугурак лиймеке... Уке, тудо ең ватым мойн шолыштын огыл. Ала-мо-

гай шаламат Толик ок погкале. Лизук марте нигӧмат, нимогай вес ӱдырамашымат тудо паленат огыл. Ындыже теве тудланат пӱрен улмаш. Вара пӱрымыжым шӱкалман мо? Мо лийын, лийын» [Алексеев, 2000: 69], – лудына ме повестьыште. Кӧн тиде позицийже? Авторын але Терей Толин? Тидыжынат, тудыжынат, очыни. Текстыште вашлиялтше тыгай шонкалымаш-влакым писатель шукыж годым герой дене лош пайлен мошта. Санденак, эше ик гана палемдынем, тыгай годым авторын мутшо, тудын позицийже семын тӱрыс лончылаш вашкыме ок кӱл.

Икманаш, Г. Алексеевын прозыжо назидательный огыл. Тудо утларакшым лудшым шонкалаш тарата. Лач тыштак сылнымут мастарын индивидуальный тӱсшӧ, повествований ойыртемже.

Писатель шочмо йылмыжым вияндыме шотыштат кугу пашам шуктен шога. Мутлан, частушкым марлаже такмак маныт, но прозаик повествованийыштыже шке гыч эше ик оҥай да келшыше «каласенмут» [Алексеев, 2000: 35] шомакым шонен луктеш. Тудыжо такмак деч изишак ойыртемалтеш, ӱчашен мурымым ончыкташ кучылталтеш, сандене повестьыште пешак лач каласыме. Ты страницыштак авторын эше вес у шомакше дене вашлийына. Ме палена «мӱйурвам», а прозаик мыланна тыгак «мурурвам» темла: «Вот и тынар ий дене погынышо чон кумылжым, мурурважым, витне, ястараш лийын, сагынен орланыше чонжым луштара коеш». Тыге палдара тудо Чопай Лизукын койыш-шоктышыж дене. Каласаш кӱлеш, ты контекстыште прозаикын шонен лукмо мутшо – моткочак шке верыштыже. «Сагынен орланыше чон» манмыжат, эрвелмарий-влакын ойсавыртышыштым кучылтмыжат, повествованийым сылнештара веле. Марий йылмын диалектше-влакым сайын палымыже писательын йылмыжым ятырлан пойдара, лывырта («капйорга полко», «эветле», «тавырлаш» – йӱкланаш, юарлаш значенийыште да тулеч молат...). Повесть чоҥалтмыж дене марий сылнымутын традицийжылан пенгыдын энерта. Прозаик произведенийыштыже ончычсо мутмастар-влак семынак ятыр мурым, такмак-влакым

кучылтеш. Тыгодымак Г. Алексеевын традиционный сылнештарыме йӧнышт-влак молын деч ойыртемалтыт. Мутлан, ӱдыр-каче модмашым сӱретлышыжла, автор пешак шуко тӱрлӧ такмакым пуртен колта, тыгодым калык шомак дене пырля южыжым шкат шонен луктеш. Мутмастарын тыгай текстше-влак калык традициешак негызлалтыт, тыгодым нуно утларак сылне, произведенийын содержанийжылан, посна эпизодлан пешак келшыше улыт:

Мыйын вӱташкем ит пурал,
Вараксим пыжашым ит локтыл.
Мыйын шинчашкем ит ончал,
Тылат лийшаш мый омыл [Алексеев, 2000: 36].

«Сулык» повестьыште мемнан тачысе кечына нерген ойлалтеш. Кызытсе пагытым ончыктышыжла, писатель яллаште колхоз, совхоз-влакын шаланымым, олалаште пазар саманын озаланаш тӱҥалмым типичный ситуацийла гоч сӱретла, икмыняр ушеш кодшо сюжет савыртышла гоч палемден кода. Илышым тичмаш авалташ тырша. Фермыште кургым шолыштмым, ялысе-влакын эркын-эркын аракалан вуйым пуымыштым да молымат повестьыште ӧрдыжеш кодымо огыл, ӱшандарышын сӱретлыме, утыжым шуйдарыде рашемдыме. Тыгодымак прозаик, повесть жанрлан келшышын, илыш событий-влаклан, эл кӧргысӧ обстановкылан пеш кугу верым лӱмынак огеш ойыро. Тудо утларакшым герой-влакын пӱрымашыштым, айдеме коклосе кылым ончыкташ, персонаж-влакын чон тургыжланымыштым рашемдаш кумылан.

Писательлан моткочак шуко палыман, тыште кырча-марча лийшашат огыл такше, но кечыштат тамга уло, манып. Тыгак Г. Алексеевын повестьыштыжат тыгай изи экшык-влак южгунам палдырнат. Теве, мутлан, Толик «Самсунг» япон чиян телевизор нерген мутым луктеш [Алексеев, 2000: 22]. Герой йоҥылыш лийын кертеш, но тыгодым прозаик тудым тӧрлышаш докан. Вет чынжым гын, «Самсунгым» Южный Корейыште луктыт.

Южо вере автор ӱдырамаш ден пӧръеҥ коклам «монча окна гыч кӱта» гынат, тичмаш ончымаште тыгай эпизодлаже, «шӱшпык мурылаже» повествованийыште пешак шуэн вашлиялтыт да сылнымут кышкарым огыт вончо. Икманаш, «Сулык» повестьыште кызытсе пагытым ӱшандарышын сӱретлыме.

Тема шотышто Г. Алексеевын «Сулыкшо» деке М. Кудряшовын «Серыш поран» повестьше лишыл. Тудо тыгак 2000-ше ийыште «Ончыко» журналын 2-шо номерешыже савыкталтын ыле, возалтынытшат нуно ик пагытыштак. Тиде произведенийым эше 1999 ийыштак посна книга дене Марий Эл Республикын Тӱвыра министерствыже да Калык творчестве рӱдерже пырля луктыныт ыле, сандене тудым курыкмарла лудынам. Г. Алексеев йӧратымаш йодышын тӱрлӧ шӧрынжым тичмаш авалташ тырша гын, М. Кудряшов самырык-влакын икымше романтик чоншижмашышт нерген шӱм вургыжын каласкала.

Икымше йӧратымаш, мутат уке, путырак кугу событий. Прозаик шкежат шукерте огыл самырык жапше дене чеверласыше йомартле кумылан айдеме, сандене тидыжым келгын шижын моштен. Тудын сылнымут йӧнжӧ-влакат шке ончыланже шындыме задаче-влакым шукташ келыштарыме улыт, тидланак лийын, повествованийыште автор шукыж годым мыланна герой-влакын тӱргочак ташлыше эмоцийышт нерген шижтаренак шога.

Вӱр модмо жапыште йӧратымаш корнышто кеч-кунамат куан ден ойго эре йыгыреак коштыт, сандене ӱдыр ден каче икте-весышт дене вашке сырат, тыгак писын поремыт. Тидыжым М. Кудряшов ӱшандарышын сӱретла.

Произведенийыштыже прозаик тыглай огыл ситуаций нерген ка-

ласкала. Инвалид коляскеш ӱмырешлан кепшылталтше рвезе, Юра, илышлан моткочак куанен юарлыше самырык нарашта ӱдырым, Клавам, йӧратен шынден. Тыгай годым могай мумаш лийын кертеш? Тиде йодыш лудшым икымше лышташла гычак авалта, произведенийым тӱткынрак эскераш кумыланда.

Каласаш кӱлеш, М. Кудряшовын повестьшым Ю. Юсупкинан чапле сӱретлаже дене сӧрастарыме. Произведенийыште Клава – Юралан илыш ӱшаным пӧртылтышӧ Юмо, сандене тудым сӱретыште юмоҥа семынак ончыктымо. А Юраже инвалид коляске гыч повествований мучаште лач яндар, волгыдо йӧратымашлан кӧра веле йол ӱмбак шогалеш, сандене художник мыланна лач ты пагытым, татым ончалаш темла. Сӱретчын кум пашажат (Клаван портретше, Юран окна воктене инвалид коляскыште да уремыште йол ӱмбалне улмыжо) повестьын содержанийжым тӱрыс рашемдаш полшат.

Произведенийыште улыжат шинчалан перныше ныл герой веле: Клава, тудын йолташ ӱдыржӧ Соня, Юра да Клаван йӧратыме рвезыже Саша. Тышке тыгак автор-повествовательым ушаш кӱлеш, произведенийыште тудо шкежат тӱҥ персонаж семын ончыкталтеш. Тудак повествованийым вӱда, чон тургыжланен, герой-влакын шонкалымыштым, действий ден поступкыштым тӱткын эскерен шога, лудшо еҥым нунын дене палдара: «А Клаван таче чон мурен. Эрак тыге сайлан гын? Сайлан веле лийже ыле, весым нимат шонымо ок шу. Ӱдыр ок шоно. Тудлан тыгай сай. Да куштылго. Кечыйол-влак кузе модыт. Пырдыж мучко йылт-йолт веле койын колтат, леведыш ӱмбаке возалыт, аздарыме гай ӱдырын чурийжым чыгылтат» [Кудряшов, 2000: 99]. Повествованийыште тыгай вер-влак пешак шуко да ятырже годым икгайрак сынан улыт.

Йӧратымаш историй произведенийыште такшат тыглайжак огыл манын палемдышна, но йӧратымаш нерген каласкалыше могай сылнымутан произведений ешартыш классический треугольник деч посна серлаген кертеш? Тышке М. Кудряшов

кумшым, Сашам, веле огыл, эше нылымше еҥым, Клаван йолташ ӱдыржым, Соням, визымшым, Светам, Юран ончычсо таҥжым, уша. Уста марий поэт В. Колумбын «Кумшо чӱчалтыш» почеламутыштыжо манмыла, конешне, кеч-кунамат кумшо чӱчалтыш – каргыме «кумшо уто!». Пиалан йӧратымашлан гын сылнымут трагедийыш кӱэмалтше классический формыжо, ты ситуацийыште М. Кудряшовын формулыжо, йӧршынат огеш келше: уто «кумшыжат», «нылымшыжат», «кудымшыжат» да молыжат... Но марий прозаик «шинчавӱдан историйым» сӱретла, сандене эше ик гана палемдена: автор тыгай персонаж-влак системым шке ончыланже шындыме задаче-влакым тӱрыс шукташ манын кучылтеш.

Произведенийым моткочак тыршен возымо. Авторын, повествованийын лиризмже герой-влакын көргӧ шонымашыштым, нунын чон тургыжланымашыштым кӱлынак сӱретлаш полша. Таче, пагыт ончык куржмо семын, еҥ-влак коклосе кыл вашталтмылан кӧра, ме тыгай көргӧ чон куатым пуышо, кумылым шулдыраҥдыше йӧратымашым илышыште шуэнрак да шуэнрак вашлийына. С. Николаевын Салика ден Эчукшо, Н. Арбанын «Кенеж йӱдысӧ» Ольга ден Санюкшо, нунын йӧратымаш историйышт мыланна лач эртышым чаманен шарналташ веле огыл возалтыныт, очыни. Тыгак М. Кудряшовын повествованийжат онычсо семынак чон торжалык вашташ виктаралтын, а кызытсе марий сылнымутлан тидыже йӧршынат уто огыл.

Чоҥалтмыж дене «Серыш поран» икмыняр гынат татар прозаик Адель Кутуйын «Неотосланные письма» повествованийжым шарныкта. Марий авторат произведенийыштыже тыгак шукыж годым серыш формым кучылтеш. Повестьысе событий-влак тӱҥ герой-влакын, Юра ден Клаван, илыш пӱрымашышт серышым возымо гочла вашмутым вучымо пагыт коклаште сӱретлалтыт.

Йӧратымаш историйын мучашыже могай? Онычсо традицийын опытшо почеш тынар шуко орлыкым, нелылыкым чытен

лекше йӧратыше мужыр мучашлан садак ушнышаш, пиалан лийшаш ыле. М. Кудряшов финалым йӧршын вес семын чоҥа. Прозаикын геройжо-влак чыланат вараш ден лӱдшӧ пӧрткайыкла ӧрдыжыш шаланен пытат. Умбакыжым нунын илышышт кузерак виянгеш, нуным могай пӱрымаш вуча? Автор тидыжым лудшо-влаклан шканышт рашемдаш темла. Текстым тыгерак мучашлыме: «Шыже мардеж кондыш шӧртньӧ пораным. Койдымо кидше дене тудо пушенгте укшлам рӱзале да нарынчалге лышташ-влакым кӱшкыла пуал кӱзыктыш. Велме семын нуно лыпланышт, рвезын капшым ниялталын, мландымбаке волен возыч да рвезын кидше гыч камвочшо письмам леведыч. Шинчавӱдан письмам» [Кудряшов, 2000: 128].

Тидыже произведенийын содержанийжым умылаш полшышо виян сӱрет.

Прозаик формо шотышто уым кычалеш, тыгодым тӧрсырат утларак палдырна. Юрам лачак айдемылан моткочак кугу кӧргӧ вий-куатым пуышо йӧратымаш йол ӱмбак шогалтен гынат, тудым пиаланлан шотлаш огеш лий. Ӱдыр ден качым, Юра ден Клавам, илыш пӱрымаш уша мо? Каласаш йӧсӧ, да автор тидыжым огешат рашемде. Ме, лудшо-влак, чынжымак серыш поран коклаш логалына да южгунамже тушан йомына. Икманаш, сюжет виянгме йогынеш иланыше конфликт, повестьыште шындыме йодыш-влак вашмут деч посна кодыт. «Серыш пораныште» илыш пӱрымаш-влакым утыжым пӱтыркалыме гынат, сюжет кылдыш-влакым радамлен рудаш писательланат, мыланнат нимат нелыже уке. Вет илышыштат эре тыгак: икымше йӧратымаш шукыж годым шошо мардежла писын эртен кая, тудо лач порын шарналташак веле кодеш.

Произведенийыште, чынжым ойлаш гын, автор-повествователь деч посна улыжат кок персонаж гына. Чын, повестьлан южгунамже ик геройат сита. Пашаже мыняр персонаж улмаште огыл, а писательын илышым кузерак авалтен сӱретлымаштыже. А М. Кудряшовын повествованийыштыже тачысе кечыла лач

фон семын гына палдырнат, автор герой-влакын пӱрымашыштым кызытсе пагыт гоч мыняр-гынат ойырен эскера. Клава – студентка. Кузе тудо тунемеш, яра жапшым эртара, йолташыже-влак коклаште шкенжым кузерак куча? Произведенийысе моло персонаж-влак илышыште могайрак улыт? Нине йодыш-влаклан повестьыште вашмутым муын огына керт. Ме, лудшо-влак, Юра ден Клавам веле сайын шарнена, моло образше пешак второстепенный да вудака. Ты тӱтыра вошт лачак Сонян ӱжакаже веле изишак раш палдырна. Мутлан, Саша да Света моткочак мӱндыр, уло-уке персонаж улыт да повествованийыштат тыгаяк тора рольым гына шуктат. Автор нине геройын илыш историйышт дене лудшо еҥым йӧршын манме гаяк огеш палдаре. Герой-влак ушнат, огыт – шке пашашт. Вет илышыштат икымше йӧратымаш чылаже годымак пиалан ешым огеш шочыкто манын палемдышна, сандене мыланна прозаик мом темла, тудымак «нелаш» логалеш.

Пытартышлан тыге иктешлен кертына: произведенийын йылмыже лывырге гынат, повестьым моткочак чот шуйдарыме. Серыш-влакат пешак кужу улыт, действий ден событий-влакат эркын виянгыт. Письмалаште авторын позицийже, тудын тӱргоч ташлыше чоншижмашыже, эмоцийже, романтический кумылжо утыжым тӱжвак лектыт. Тыгодым герой-влак дене, нунын илыш корныш дене лудшо-влакым прозаик пешак кӱчыкын да кукшын палдара: «Триспотняшке верештынам (такшым олыкмарла «тамык» шомак уло. – *А.В.*). Кечывалвел границышке. Ах, уло илышем локтыльо. Йӱдшӧ-кечыже кредалмаш, кӱлдымаш тул коклаште шолынна. Шуко йолташым йомдаренам... А кунам мӧнгӧ пӧртылынам... Мый ик ийыштак пӧртылынам. Конденыт. Йолдымым» [Кудряшов, 2000: 15]. Теве тиде кӱчык абзац – Юран салтак илышыже нерген чылажат. Кушто тудо кечывалвелне лийын? Афганистаныште, Чечняште але эше иктаж вес вере?

Адакшым серыш-влакат пешак кужу да икте-весышт деч шагал ойыртемалтше улыт. Поснак Юра шке ойжым, шонымашыже-влакым утыжым шуйкалаш йӧрата. Мутлан, южо

серышыже гын журналыште тыгыдын возымо кум страницымат айла. Ўшанымыла ок чуч. Илышын шере-кочыжым тўрыснек тамлыше айдеме, торжалыкым, колымашым шинчаваш ужшо салтак тынаржак енлан чонжым почаш, кеч йöратыме ўдырлан гынат, огеш тошт, тидым ышташ ок вашке. Тудын шўмжö утларак кўэмалтше. Адакшым Юран гай пўрымашым эртыше айдемылан эн шучкыжо – тиде чаманымаш. А финалыште рашемеш: Клава Юрам нигунамат йöратен огыл, тудо пиалдыме рвезым лач чамана веле улмаш. «Ах, йоҥылыш мый ыштенам. Йöратыде кычкалтынам да пыштенам шўм йымаке изи... Ынде вара... вараш кодмо, нимом ышташ ок лий. Мый марлан кайышаш улам. Кайышаш. Ынде кайыде ок лий. Ок лий. Сашалан огыл, кудым мый йöратенам. Юралан огыл, кудым мый чаманенам» [Кудряшов, 2000: 128], – лудына ме тудын Юралан пытартыш серышыштыже.

Мучашлан эше икмыняр ой произведенийын жанр ойыртемже нерген. Сылнымут теорийыште повесть нерген умылымаш пешак шуко да тўрлö, сандене ме тўнлан авторын кузе илышым авалтымыжым гына налына. Мутлан, ойлымашыште геройын пўрымашыж гыч шукыж годым лач ик эпизод веле сўретлалтеш гын, повесть ятыр событийлам, эпизодлам ончыкта, а роман илышым, пагытым утларак тичмашын да кумдан авалта. Чоным почын, нимом шылтыде, туран каласаш гын, такшым «Серыш пораныште» материал повестьлык огыл, улыжат моткоч сылне тичмаш да оҥай ойлымашлан веле ситыше.

Кугыт шот дене 2000-ше ийысе «Ончыко» журналыште эн шуко верым А. Александров-Арсакын «Юмын капка ончылно» произведенийже налеш. Тудо 8–10-шо номерлаште савыкталтын ыле да чылаже латкум глава гыч шога. Автор шке возымыжым роман-дилогий манын лўмден. Вет кажне ача-ава шке икшывыжлан лўмым ятыр кычалеш, шонкала, так арам ок пу, тыгак писателят, сандене аклыме годым эн ончычак тидым шотыш налман. «Юмын капка ончылно»... Пешак шукым сöрышö вуймут.

Да, автор шке ончыланже моткочак неле задачым шынден: тӱҥ герой-влакын пӱрымашышт гоч кызытсе илышнам, тачысе марий ялым, тудын эртыше пагытшым, икмыняр гынат ончыкылыкшым тӱткын, шекланен ончалаш. Моткоч сай да кӱлешан шонымаш!

Тыгак произведенийыште ятыр проблемым тарватыме: марий ялын экономикыже, калыкын нравственный сынже, тудын куанже, утларакшым ойгыжо, орлыкшо сӱретлалтыт. Икманаш, кызытсе, тачысе актуальный илыш йодыш-влак рашемдалтыт. Адакшым прозаикын позицийжат, ончыктымо жап деке отношенийжат моткочак раш: тудо илыш чыным, кызытсе ситуацийым, шотлымо пагытнам шӱм вургыжын, чон коржын нимом шылтыде сӱретлаш тырша.

Кызытсе марий прозо нерген ойлаш, мемнан тачысе сылнымут лектышнам аклаш критикланат куштылгыжак огыл. Роман, да эшежым роман-дилогий, нерген поснак эскерен, шекланен кутырыман. Амалже теве кушто. Мемнан элын у илыш йогыныш лупшалтмыжлан 1985 ийым (КПСС ЦК-н апрельысе Пленумжым) шотлаш гын, перестройкылан, тиде куктежан социальный вашталтышлан, чын акым пуаш, поснак тудын ончыкылыкшым ужаш моткочак неле. Тидым ышташлан пешак келге философский шинчымаш, илышым тӱрыс умылымаш, пӱсӧ политический шижмаш кӱлыт. Тиде икте. Вес могырым, критиклан да тыгак писательланат роман жанрын шке ойыртемжымат эреак ушышто кучыман. Романын эн тӱҥ задачыже: герой-влакын пӱрымашыштым ятыр кужу пагытым, илыш ойыртемым тӱрыснек авалтен сӱретлымаш. Мемнан ончылнына посна геройын але

герой-влакын пӱрымашышт гына огыл, тыгак исторический жапын, посна вершӧрысӧ калыкын ойыртемже, сын-кунжо, кӧргӧ чонжо, илыш-йӱлаже, тудын пашаже, куанже, ойгыжо да шуко молат сӱретлалтыт. Тыгайлан ме марий сылнымутышто, мутлан, М. Шкетанын «Эрен҂ержым», Н. Игнатьевын «Вурс мардежшым», С. Чавайнын «Элнетшым», Н. Лекайнын «Кугезе мландыжым», А. Юзыкайнын «Кугызан вуйжым» шотлена.

Чын, романжат тӱрлӧ лийын кертеш: хроникальный, событийный, мемуарный да пеш шуко молат. Кызыт мый тиде теоретический йодышым ынем рашемде. А. Александров-Арсакын «Юмын капка ончылно» произведенийже нерген аклен кутыраш тӱҥалме деч ончыч кызытсе марий прозаик-влакын ик оҥай ойыртемышт нерген палдарен кодынем. Кызытсе марий прозо нерген ойлымо годым чӱчкыдынак Расул Гамзатовын дагестан писатель-влакын VIII съездыштышт каласыме ойжо шарналтеш. Кумдан палыме поэт, шочмо сылнымутшо, тудын сеҥымашыже-влак нерген каласкалышыжла, теве мом палемда: «Тыгодымак мыйым мотком шуко роман возалтме тургыжландара. Мутат уке, писатель кеч-могай жанрымат ойырен налын кертеш, тудын пашажым лудшо веле акла. Мыйым весе ӧрыктара: литературышто кугу, престижный формым кучылташ тыршымаш писательын чапланаш, кузе-гынат моло деч ойыртемалташ тӧчымыж дене кылдалтын огыл мо? Вет руш классикна-влак роман жанрым эре ала-могай сеҥен кертдыме кӱкшыт семын акленыт, тудлан моткочак шекланен, лӱдын-чытырен пижыныт. Тыгай ой дагестан сылнымут нерген. Тидын шотышто лишыл пошкудына-влак кузерак шонат? «Мемнан прозаикна-влак коклаште чӱчкыдынрак тыгайымат вашлият: материал ойлымашлык веле – повесть нӧштылалтеш; тыршетак гын, материалым повестьлан веле ситараш лиеш, ончет – романат чумыралтын... Чуваш калык, изи кӧршӧкыштӧ пучымыш тамлырак лиеш, манеш. Ятыр чуваш авторын шоныш кӧршӧкшӧ, каласышаш ойжо, мут пучымышеш варналт йомеш, ту-

шан тӱнчыген кавара», – палемден ыле чуваш писатель-влакын XIII съездыштышт В. Енеш.

Тыгай ончылмут деч вара «Юмын капка ончылно» роман-дилогийын авторжо тиде произведенийын жанр ойыртемже нерген мом каласаш шонымемым, векат, тогдайыш. А. Александров-Арсак, палемдышна, ончыланже пешак кугу задачым шынден. «Кузерак ме койына. Могай ме улына?» – нине курымаш йодыш-влак сылнымут мастар-влакым ожнысекак шке декышт шупшыныт да ончыкыжымат тургыжландараш тӱналыт. Нуным рашемдаш роман-дилогий гына огеш сите, эше уэш тӱжем дене моло вес роман-влак возалтыт.

Лудшо-влакым произведенийын кузе шочмыж нерген палдарышыла, автор, мыйын шонымаште, утыжым чиялтылеш, шуко фактше дене келшен омак керт. Мутлан, тудо «Роман кузе шочын, але интервью олмеш авторын вашмутшо» почешмут сынан умылтарымашыште ончычсо «Агур» романжын пӱрымашыж нерген каласкала да тыге ешара: «Мыйын возымем иктаж-кӧ ужын лудеш гын, мыйым тунамак тюрьмаш петырен шындат ыле, але Чавайнмытла лӱен пуштыт: вет мый совет системым титакленам, партийно-хозяйственный аппаратым вурсенам» [Александров-Арсак, 2000: 90].

Шарнем, «Агур» роман мыйын кидышкем эн ондак 1989 ийыште логалын ыле. Тылеч ончыч тудын нерген Писатель ушем правленийыште мыняр-гынат колалтын, но шылтален ойлымо пылышыш эсогыл ик ганат пернен огыл. Тунам А. Александровын тарватыме проблемыже марий сылнымутлан чынжымак у лийын гынат, ты пагытыште руш да моло литературышто Совет властьым тореш-кутынь каргеныт, сандене марий прозаиклан тюрьма шотышто тынаржак тургыжланаш амал лийын огыл, тидлан йӧршынат ӱшаныме ок шу. Адакшым тунам ме Ч. Айтматовын «Плахыжым», В. Распутинын «Поваржым» да шуко молымат лудын ӱчашенна, герой-влакын пӱрымашышт нерген кутыркаленна. Эше 1989 ий годсо рецензийыштемак мыят «Агу-

рым» савыкташ темленам да тыгерак палемденам ыле: «Мыйын шонымаште, А. Александровын произведенийжым эксперимент семын, повесть марте кӱчыкемден, тӧрлен, сюжет йогын-влакым чаткамден савыкташ кӱлеш».

Тидымак «Юмын капка ончылно» шотышто каласен кертам. Тудым нигузе роман да эше роман-дилогий манаш йылме огеш савырне. Тыште материал – лач тичмаш повестьлык. Адакшым авторлан тунамсе пагытлан, Совет властьлан тынарак сыраш да тудым тыге аклаш амалжат лийын огыл. Тидыже журналеш савыкталтше шке ойлаж гычак рашемеш: «...Вара-варашке пале лие – гласность тольо, ынде совет система нергенат йӱкын ойлаш лийын, да мый романем возен пытарышым, Крымыште, писатель пӧртыш ик тылзе нарылан мийымекем... Идалык гыч (1988 ийыште. – *А.В.*), романем тӧрлаш шонен, адакат Крымыш кайышым» [Александров-Арсак, 2000: 90], – шарнен каласкала прозаик. Палемдаш кӱлеш, тунам А. Александров эше ни Арсак, ни писатель ушем член лийын огыл. Совет властьшым вурсаш лиеш тудо, историй чыла чыта. А тачыже, пагалыме Алексей Александрович, тунамсе семын адакат Крымыш кудал толмыда огеш шу?

Властьым але пагытым вигак каргаш, шудалаш вашкыман огыл, шонем, тудым чынрак аклаш утларак тора пагыт кӱлеш, шукырак жап эртышаш, очыни. Йӧра, тиде вес йодыш. «Юмын капка ончык» уэш пӧртылына. Писатель шкежак умылтара: «Тыгеракын «Юмын капка ончылно», мыйын шкемын ужын, ынлен коштмо витлымше-кудлымшо да шымлымше-кандашлымше ийласе марий ял илыш, Япар Микалын да тудын эргыже Ванюшын пӱрымашышт тачысе лудшо ең ончык пышталтеш...» [Александров-Арсак, 2000: 91]. Чынак. Микалын пӱрымашыже произведенийыште мыняр-гынат раш сӱретлалтын. А Ванюш шотышто журнал вариант негызеш нигузе тидым каласаш огеш лий. Вет финалыште тудо але школыш коштдымо икшыве, сандене тудын але чылажат ончылно. Ванюшын илыш корныжым ончыкташ манын, авторлан уэш

вес повестьым возашыже перна. Адакшым прозаик повествованийыштыже тунар 50–80-ше ийла нерген огыл, а мыняр посна герой-влакын пӱрымаш савыртышышт нерген каласкала. Тидыже тыгак лийшаш.

Шуко сылнымутан произведенийын рӱдыжӧ, чонжо – тиде герой-влак, нунын койыш-шоктышышт, илыш-пӱрымашышт да пашашт. Повествованийыште Япар Микалын илыш корныжо чынжымак моло деч утларак ойыртемалтын сӱретлыме, но ала-молан тудым тӱҥ персонажлан шотлаш пешыжак чон ок шупш. Молан? Чын, тудын образше произведенийыште лыҥак верым налеш, тудо – моткочак ӱҥышӧ, мут колыштшо да пешак пашам йӧратыше айдеме. Микале шуко ок мутлане, кредал-вурседыл ок мошто, тамакым ок шупш, аракалан да ӧрдыж ӱдырамашлан участковый инспектор Усов семын утыжым кумылан огыл. Но садак произведенийыште тудым лудшо еҥын кумылжым эн чот савырыше, чонеш пижше образлан шотлаш огеш лий. Тыште утларак ӱшандарышын сӱретлыме, мутлан, Микалын йолташыжым, Онтоным, ончычсо туныктышым. Да вигак тидымат палемдынем: тиде персонаж мыняр-гынат автобиографий сынан, сандене авторлан тудын койыш-шоктышыжым, характержым утларак тичмаш ончыкташ садак моло персонажым сӱретлыме деч куштылгырак. Онтон семынак ушеш кодын лакемалтын ончычсо матрос Озий Вачий, тракторист-влакын бригадирышт Вильсур Гаязов, участковый милиционер Усов. Ӱдырамаш-влак кокла гыч произведенийыште Микалын ватыже Онтипин Настасий, Ганна, Раман Мильке келыштарен ончыкталтыныт. Оҥайже теве кушто: ала-могай амаллан кӧра куштылгырак койышан йорга Майрам, яжар ӱдырамаш-влакым автор тичмашынрак ужеш, мастарракын сӱретла. Тидын шотышто казачка Ганна ден марий ӱдыр Лисукын, положительный образ-влакын, тӱсышт изишак шапалгынрак койыт.

Произведенийым тичмаш ончалын ужына: прозаик пӧръеҥ да ӱдырамаш коклам поснак тӱткын да кумылын эскера, «шӱшпык пыжашым» утыжым тарватылеш. Тыгай эпизодлаже

Япар Микалын яжар пелашыже Настасий дене гына кылдалтыт ыле гын, нимат огыл, авторым умылаш лиеш ыле. Чынак, ме чылан Юмын капка ончылно улына, тудо чыла ужеш, пала. Насти шинчалан перныше ик пӧръеҥымат ӧрдыжеш огеш кодо, сандене тудым шкеж гаяк сут пӧръеҥ-влакак янлыкла виешлат, шала койышан ӱдырамашын илышыжым шотдымын кӱрлыт. Икманаш, ӱмыржӧ мучко тудо мом кычалын, тудымак муын, тудын дечак кола. Тыгай каргалтмашым Настасий Юмо деч шке сулен налын. Калыкыште: «Мом ӱдет, тудымак тӱредат», – манып. А такшым утыжым йыгыжтарыше улыт авторын южо тыгай «шӱшпык пыжашан» сӱретше-влак, южгунамже нуно страницыла еда манме гаяк вашлиялтыт. Нимом шылташ, йӧрата веле огыл, тыгак чаплын чоҥен мошта тыгай «шӱшпык пыжашан» эпизодшо-влакым автор. «Тыгай ракатым пуымыштлан пеленысе пӧръеҥым ала-мо семын йӧратен шыматымыже шуо. Топката эрдыжым ваш чакемден, йолжым чымалтарен карныште да, шӧрын савырнен, Вачийым шокшын-шокшын ӧндале» [Александров-Арсак, 2000: 28], – лудына ме Настий нерген. Тыгайжым ме телевиденийыште кажне минутышто ужын кертына, сандене эше сылнымутышко эротика ден сексым шӱдыркалаш кӱлешыже уло мо? Йӧра, Микал вате – отрицательный персонаж, но произведенийыште шоҥго кува-кугыза деч моло чыла гаяк герой тыгай ситуацийла гыч ок утло. Теве, мутлан, Лисук – пешак положительный айдеме, но тудат лач иктымак гына шона: «Тыгай кидлан пӧръеҥ (Микале) тупым веле вӱчкышаш да...» [Александров-Арсак, 2000: 47]. Адакшым произведенийыште ӱдырамашыжат, пӧръеҥжат шке интимный историйлашт нерген весылан каласкалаш нимыняр огыт аптыране: «Тыйже шинчет, ӱдырвуя, латшым ийым гына теменам ыле, йыгыр азам шочын возо», – тиде страницыштак Микалылан чонжым почеш Лисук.

Повествованийын кажне ужашлаштыже тыгай эпизод-влак лыҥак улыт, автор интимно-пикантный сюжет-влакым кучылташ пешак кумылан манын палемдышна. Икманаш, А. Александров-

Арсак «шӱшпык пыжашым» утыжым тарватылеш. Тидыжым ожнысо марий писатель-влак шуэн ыштылыныт. Уке, цензурылан кӧра веле огыл, нуно чыланат сайын паленыт докан: кайык пыжашым кидет дене логалат, удыркалет, тӱкалет, муным ниялткалет гын, нигунам игым вучен от шукто. Кызытсе мутмастарна-влак шукынжо ожнысо сай койышым, йӱлам, традицийым ялтак монденыт.

Тидын шотышто А. Александровын возымыжо мыняр-гынат Ю. Артамоновын «Тамык гыч – тамыкыш» повестьше деке лишыл (икымше ужашыже ӱмашсе «Ончыко» журналешак савыкталтын ыле). Произведений эртыше сар темылан пӧлеклалтын гынат, тыштат прозаик ӱдырамаш-пӧръеҥ коклам тергаш верым да жапым ситышынак муэш. Вес писатель нерген мут лекмеке, палемдаш кӱлеш, тичмаш налмаште «Юмын капка ончылно» повествованийын авторжо южгунамже стиль шотыштат Ю. Артамоновымак шарныкта. «Кертат, моштетак... Мылам кызыт тугай сай-й... Лиеш гын, пел чонемым тылат пуэм ыле. Пелыжым гына, вес пелыже шканем кодшо айда», – лыт-лыт-лыт воштылеш [Александров-Арсак, 2000: 34]. Черетан «шӱшпык муро» деч вара Настасийын Вачийлан каласыме тиде ойыштыжо, поснак «пелыжым гына, вес пелыже шканем кодшо айда» манмым Юрий Михайловичын пытартыш пагытысе повестьлаштыже ятыр гана вашлиялтын.

Ен деч тунеммаште нимо удажат уке, но стиль шотышто огыл, очыни. Адакшым самыклан илалшыраклан мыняр-гынат энерташ, подражатлаш келша, изишак праваже уло гын, жап эртыме семын сылнымутышто кажне кайыкын шке мурыжо лийшаш. В. Колумб манмыла, кеч корак семын карет гынат...

А такшым тичмаш ончымаште А. Александров-Арсакын «Юмын капка ончылно» произведенийже шотышто шулдо ак лийын огеш керт. Автор герой-влакын пӱрымашыштым, нунын койыш-шоктышыштым мастарын сӱретла, тунамсе ял илыш, пеш тичмашын огыл гынат, ӱшандарышын ончыкталтын. Прозаик типичный ситуаций да обстоятельствыламат кӱлынак ойырен мошта.

Мутлан, персонаж-влакын ойыртемалтше характерыштым сӱретлаш ялысе кевыт але ферме пӧрт келшыше вер огыл мо? Ялыште, икте-весылан энертыде, полшыде, нигузе огеш лий. Тидын нергенат произведенийыште чонеш пижшын каласкалыме. Прозаик марий енăын национальный ойыртемжым ончыкташ шагал огыл верым, жапым ойыра да тидыжым моткочак тыршен ышта.

Тӱҥ шотышто повествований хроникальный, событий-влак радам почеш виянăыт. Тыгодымак автор-повествовательын ролжат изижак огыл. Тудо герой-влакын илыш пӱрымашыштым ӱшанлын да тыгодымак куштылгын вӱда, южгунамже утыжымат лудшын шинчашкыже перна: «Вет ме Настасийын койыш-шотшым, кумыл тептержым тенгечат, ончылгечат эскерышна, тугайракак у вашлиймаште вес-моло ужо нимо ок лий, саде гаяк воштылалын пелешткалыме, кадыргалын койышланыме гына. А у енăлак дене палыме лияш мыланна кӱлешыжат уке: нуно мемнан повесть гыч огытыл. Тугеже тоштышкак пӧртылына, Япар суртышко» [Александров-Арсак, 2000: 64], – умылтара мыланна автор. Тиде ужаш вес опер гыч, тудо публицистикылан утларак келшен толеш. Мый тыште тудым лач ик ойырен палемдыме шомаклан кӧра веле кучылтам. Произведенийжым автор шкежат повесть манеш, тидден тӱрыснек келшаш лиеш. Пашаже жанрын кугытыштыжо огыл, а писательын мастарлыкыштыже.

А. Александров-Арсак – сылнын возен моштышо автор. «Юмын капка ончылно» повестьыште тидыже пӱртӱс сӱретлаште поснак раш палдырна: «...Вуй ӱмбалне яндар канде кава порсын леведышла шымата, а корно кок велне эр шошо чодыра – шышталге-чевер пӱнчер, чыгылтарымеш волгалтше куэ – тӱрвӧ шижмеш тамле пушым шара, шинчам йымыктарымеш ласканда. Коремла кайыкшат, тарванен, коклан йӱкым пуа, шиште шке тӱмыржым, очыни, утларак йывыртен пералта да пушенге укш кенета лоч пудештеш, ала-можо тушто печкалтеш дыр, почылтеш» [Александров-Арсак, 2000б: 25]. Йылме шотышто мут лектын гын, тидымат ешарыман: повестьыштыже прозаик пешак шуко

диалект шомакым кучылтеш (тӱтырнаш, йыташ, нулташ, кылташ – кылдаш олмеш, ӧркаш, чикирь, лушлак корка, свет пытлач – выключатель, паренге пуламык – паренге немыр, изирак манер да тулеч молат). Нине шомак шукыж годым герой-влакын диалогыштышт огыл, а авторын ойлаштыже йоҥат да южгунамже нуным контекст гочат умылаш огеш лий. Тыгай годым посна умылтарыман ыле, очыни.

Тӱҥ персонажын, Япар Микалын, пӱрымашыжым сӱретлышыжла, прозаик кок планан повествованийыш кусна. Ме, лудшо-влак, марий ялым да украин калыкын кузе илымыжым эскерена. Мутат уке, шкенан кундемна нерген автор утларак тичмашын каласкала. Тыгодым геройын койыш-шоктышыжат, пашажат – шинча ончылнынак. Йот куклем нерген ойлымыж годым прозаик чӱчкыдынак Микале ден Ганнан коклосе вашкылым эскерымашке, рашемдымашке кусна. Палена, тушто поянрак илат, пашадарым кугунрак налыт, еҥ-влакын койыш-шоктышыштат вестӱрлырак, да повествованийыште моло весе нергенат ойлалтеш, но чылажымат тӱҥ шотышто лач автор-повествователъ веле каласкала. Нине эпизодышто Микалын пашам йӧратымыже да ӱҥышӧ улмыжо деч моло у койышым ешарен сӱретлыме огыл, а тидыжым ме повестьын икымше страницылаж гычак шинчена.

Чынак, кызыт государство кресаньык, марий ял нерген йӧршынат монден, мемнан кундемыштына онchычшат сайынжак илен огытыл. Писатель чыла тидыжым мыланна посна персонаж-влакын пӱрымашышт гоч ӱшандарышын ончыкта. Республикыштына вуйлатышына-влак шукыжым ӧрдыж еҥ улыт, мланде верч нунын чонышт ок коршто. Законым шукташ, тергаш, айдемым аралаш шогалтыме еҥ-влакат (участковый инспектор Усов, следовательын полышкалышыже Виталий Покровский) утларакшым мындырланен гына илат, парняшт шке век кадыр. А. Александров-Арсакын произведенийже оҥай, сылнын возалтын, куштылгын лудалтеш, сандене тудын нерген мучашдымын ойлаш лиеш.

«Юмын капка ончылно» повестьыште мемнан илышнан шуко шӧрынжым тарватыме, сандене пытартышлан кӱчыкын тыге гына иктешлынем: ӱмашсе (2000-ше ийысе. – *Н.Ф.*) «Ончыко» журналыште савыкталтше прозым шергал лекмеке, ик сай, чоным куандарыше шонымаш шочеш. Марий прозаик-влак мемнан кызытсе пагытнам, тачысе кечынам, илышнам тӱткынак эскерат. Тыгодымак сылнымут мастарна-шамыч калыкын историйжымат, ожнысо илышнамат савырнен ончалаш тореш огытыл. Тидлан нунын моштымашыштат да мастарлыкыштат сита. Лач тидын нергенак ойлат Г. Алексеевын, А. Александров-Арсакын, М. Кудряшовын произведенийлашт, И. Шубинын XVI курым нерген серыме «Йомшо йолгорно» повестьше да Л. Яндакын «Чоткар» историй сынан повествованийже.

МУТЫН ЧЕВЕРЖЕ, ВЕРЖЕ, ЭРЖЕ...

Кызытсе марий сылнымут нерген ойлымо годым прозаик Геннадий Алексеевын творчествыжым нигузе ӧрдыжеш кодаш огеш лий. Тудо 1955 ий 17 февральыште Морко районысо Энгерсола (Шереганово) ялеш шочын. Арамланак огыл Морко кундемым талант памаш маныт. Тышан шке творческий шулдырыштым уло Марий Эл мучко чапланыше сылнымут мастар-влак С. Чавайн, В. Мухин, Н. Мухин, Олык Ипай, Я. Элексейн, Г. Ефруш, С. Николаев, Н. Лекайн, М. Казаков, В. Дмитриев, А. Степанов, В. Колумб, Ю. Галютин, Э. Анисимов, В. Крылов да молат шуареныт. Тыштак икымше гана шыргыжалын, нӧлталалтын кече, ӱшаным ӱжара конден Геннадий Алексеевланат. Ончыкылык писа-

тельын йоча пагытше пиалан лийын манына гынат, йоҥылыш ом ойло, очыни.

Сар деч вара лу ий веле эртен гынат, Элна йол ӱмбаке пенгыдын шогалын. 1957 ийыште СССР-ыште тӱнямбалне икымше гана искусственный спутникым сандалыкыш лукмо, космосым талын шымлаш тӱҥалме да тыгодым ятыр сеҥымашыш шумо, 1961 ийыште совет айдеме тушто эн ончыч лийын. Ялысе кажне икшыве тунам Гагарин семын сандалыкыш чоҥешташ шонен, но Геннадийлан утларакшым музык келшен, адакшым икшыве тыгак моткочак сӱретлаш йӧратен. Юрий изажым ончен, лудашат вич ияшак тӱҥалын. Школ деч ончычак шотлен, возен моштен, сандене 1962 ийыште тудо, шым ияш рвезе, ачаж дене пырля Йошкар-Олаш толеш да талантан йоча-влакым туныкташ лӱмынак почмо 1-ше номеран музыкально-художественный школ-интернатыш тунемаш пура. Икшыве-влак тушко тӱрлӧ вер гыч погыненыт, моткочак чолга лийыныт. Илыме пӧлемыште, классыште перемен жапыште эртак йӱк-йӱан йонген, рвезе-шамыч лӱшкеныт, модыныт. Пӱртӱс лонгаште, шыпыште кушшо рвезылан тидыже моткочак келшен огыл. Кок тылзе наре Геннадий пӱйым пурынак чытен, тунемашак тыршен, но ачажын икымше гана олаш толмыж годымак тудым мӧнгеш нангаяш сӧрвален шортын да ӱшандарен кертын. Туге гынат искусство тӱня ялысе талантан рвезым садак шкеж дек шупшын. Верысе школышто ныл классым тунем пытарымек, тудо кокымшо гана школ-интернатыш толеш, ындыжым музыкантлан огыл, сӱретчылан тунемаш тӱҥалеш. Геннадий дене пырля ты пагытыште кызыт кугун чапланыше, палыме композитор-влак Сергей Маков, Вениамин Захаров, художник-влак Иван Ямбердов, Василий Ершов да молат тунемыныт. Адакше туныктышо-влакшат республикысе моткочак лӱмлӧ еҥ лийыныт. Мутлан, живописьым Сергей Подмарёв, сӱретым Николай Карпов, художественный лепкым Владимир Карпеев, композицийым Михаил Морозов, пу гыч тӱрлым пӱчкедаш Юрий Козин туныктеныт. Нуно

чылан гаяк СССР художник ушем радамыште шогенып. «Тунам мемнан директорна Геннадий Прокушев ыле, шкеже искусство историйым туныктен. Тунемаш куштылгыжак лийын огыл, но онгай ыле, поснак кенгежым. Чӱчкыдынак Изи Какшан воктек этюд-влакым сӱретлаш лектеденна, арня дене Юл серыште эртаренна, пагыт пешак веселан куржын, тунемме жап моткочак писын эртен. Художественный классыште тунемме илышыштем умбакыжымат пешак кӱлеш лие, мый кызытат сӱретлаш йӧратем», – шарнен каласкала Геннадий Алексеев.

Илышыште кажне енгын шке пӱрымашыже уло, маныт. Тыгак, очыни. Геннадийланат сӱретче лияш пӱралтын огыл улмаш. Амалже теве кушто. Тунам школ-интернатыште марий йылме ден литературым Петр Андреевич Апакаев (кызыт педагогика наука доктор) туныктен, икшыве-влак, музыкантшат, художникшат, тудын вуйлатыме сылнымут кружокыш моткочак кумылын коштыныт. Геннадий Алексеев веле огыл, тыгак Вениамин Захаров, Иван Ямбердов тале литкружковец радамыште лийыныт. Тунамак Геннадий шке возымыжым «Ямде лий» газетеш савыктен, творчествыжым поэт семын тӱналын. Школ-интернатым тунем пытарымекше, художественный училищыш экзамен деч поснак налыныт гынат, рвезе уэш шочмо кундемышкыже пӧртылеш да кок ий Октябрьский кыдалаш школышто тунемеш. 1972 ийыште тудо Марий кугыжаныш университетын историко-филологический факультетышкыже экзаменым куча да марий отделенийын студентше лиеш.

Ты пагыт гыч ончыкылык прозаикын илыш корныжо мыланем утларак палыме, молан манаш гын ме ик группышто тунемынна. Тунам университет почылтын веле, сандене тунемаш пураш куштылгыжак лийын огыл, конкурсат ситышынак ыле, ик верышке – ныл ен. Студент радамыш шукынжо рвезе-влак логалыныт, марий филологий отделенийыште 25 ен гыч ӱдыржӧ улыжат 8 веле лийын. Группо моткочак виян ыле, чыланат сайын тунемыныт. Ме факультетыште веле огыл, тыгак университет

мучкат эре ончылно лийынна. Арамланак огыл 1977 ийысе выпускник-влак кокла гыч, мемнан радам гыч, ныл науке кандидат, шуко писатель, журналист, теле- да радиопашаеҥ, тӱрлӧ учреждений вуйлатыше-влак лектыч. Тунеммына годым кажне арня манме гаяк писатель, актер да моло творческий пашаеҥ-влак дене вашлиймашым эртаренна, тӱрлӧ научный литературный кружок-влак талын пашам ыштеныт. Геннадий Алексеев деч посна Николай Алексеев, Валерий Якимов, Валерий Александров, Саша Михайлов, Настя Чемекова, Леонид Гимаев, Анатолий Сапаев да молат верысе газетлаш талын возен шогеныт, ойышт Марий радио да телевидений дене йонген.

Университетым пытарымек, Геннадийым паша вер вучен шоген, тудо «Ямде лий» газетын ответственный секретарьжылан ышташ тӱҥалеш, тушечынак армийыш налыт. 1978–1979 ийлаште Мӱндыр Эрвелне Совет армий радамыште служитла. Чӱчкыдынак шке кугурак йолташыжлан, Валентин Борисович Исенековлан, серышым возкален шоген, тудыжо салтакын кажне письмажым шинчасортала арален да, пӧртылмекше, шканже кучыктен. Тыге самырык авторын «Погонан рвезылык» икымше кугурак произведенийже шочын. Тудо моло ойлымашыж дене пырля верысе книга издательствыште посна книга дене 1989 ийыште савыкталтын. Книгашке «Погонан рвезылык» деч посна эше «Тулык чон» повестьым да ныл кӱчык ойлымашым пуртымо. Кок повестьшат писательын биографийже дене чак кылдалтын. Чынак, автор шкежат Мӱндыр Эрвелне служитлен, повестьыште вашлиялтше ятыр эпизод чын лийше факт-влак негызеш сералтын. Тӱҥалше автор произведенийыштыже, утыжым шуйдарыде, салтак илышын эн чот ушеш кодшо татше-влакым сӱретла. Тыште але писательын пераже нелынрак тарванылеш, йылмат кукшырак, лирический отступлений-влакат уке гаяк, манаш лиеш.

Повестьым шуко моло автобиографический произведений семынак икымше лица дене возымо. Мутат уке, тӱҥ персонаж

Альберт Юлмаров ден Геннадий Алексеев коклаште ойыртемат ятыр, но икгайлыкымат ужде кодаш огеш лий. Мутлан, Альбертын шочмо ялже – Энгыжсола, а прозаикын, кӱшнӧ палемдышна – Энерсола.

Герой-влакым мастарын индивидуализироватлен моштымыжо, образ-влакым ӱшандарышын сӱретлымыже Г. Алексеевын тиде тӱҥалтыш кугурак произведенийыштыжак сайын палдырна. Тыште тӱрлӧ калыкын эргыже-влакын, иза-шольыла келшен, икте-весылан полшен, салтак корныш шогалмышт нерген ойлалтеш. «Погонан рвезылык» повестьыште поснак кумылым савырыше образ – тиде литовец Данис Пашкавичюс. Тудо – ялысе тракторист – увольненийышкыжат лӱмынак, лач тракторыш шинчын, пасум куралаш логалаш тырша. Тиде эпизодым писатель пешак шӱмеш пижшын ончыкта, тыгодымак мыскарамат верыштыже да моштен кучылтеш. Тӱрлӧ характеран тӱрлӧ илыш опытан самырык рвезе-влак, салтак пучымышым кочкын, кирзе кемым таган шӧрын кайымеш тошкенак, эркын-эркын пенгыде капкылан, уш-акылан пӧръеҥыш, элнан ӱшанле оролышкыжо савырнат. Тидыжым автор мастарын сӱретла.

«Тулык чон» эн ончычак ойлымаш семын возалтын да савыкталтын ыле, тудо «Чывытан» маналтеш. Тиде ойлымаш В. Бердинскийын «Игем-шамыч», «Колча», В. Абукаев-Эмгакын «Сорта йымал арака» семынак марий сылнымутышто пытартыш ийлаште серыме ойлымаш-влак кокла гыч ик ойыртемалтше произведений радамыште шога. Мый повестьшымат ом орло, тудын нерген шукерте огыл «Ончыко» журналеш савыкталтше «Историй, традиций, шӱшпык пыжаш да молат...» статьяштем ойленам ыле. «Тулык чонышто» шуко эпизодшо писательын шке илышыж дене кылдалтын. Уке, Г. Алексеевын пӱрымашыже чылт тыгайжак огыл, но тичмаш налмаште икгайлык ятыр. Мутлан, повестьын тӱҥ геройжо Миклай университетыште тунеммыж годым экскурсий дене Ленинградыш кая. Чынак тыге лийын, университет мучко соцсоревнованийыште икымше верым

налмыланна, мемнам тунам группыге экскурсий дене канаш колтеныт ыле. Миля шотышто, мутат уке, прозаик шукыжым шонкален луктын, конешне, но тыштат ятыр эпизодшо илыш факт негызешак сералтын. «Погонан рвезылыкыште» автор тӱрлӧ сылнештарымаш йӧн дене ӧрмалгенрак пайдалана гын, «Тулык чонышто» тудын сылнымут арсеналже койынак чумырга, пойдаралтеш. Тыште пӱртӱс сӱретат ынде кумда верым налеш: «Эр кече чодыра вуйыш кӱзен шуат, шы-ы-ырге шыргыжале, лы-ы-ыжге волгыдо йолважым шаралтыш. Пашаче мланде ончылно утыжым ковыртаташ огыл манын, чевер солыкшым пуйто вуйжо гыч нале да вачӱмбакше шоҥале. Чечен вургемжым пешак ынеж кудаш да... ок лий. Чаманен-ойганен, эркын погаш тӱҥале. Эре ковыраланаш ок лий-ла, эре пайрем огыл. Тудынат сомылжо ушо: мландым ырыкташ, кажне чонанлан, кажне кушкыллан, шудо пырчылан, пеледышлан илыш вийым пуаш. Тудын леве йоллаже полшымо дене веле мландысе изи лыве ма, айдеме омо тӱня деч утла, ылыжеш, илаш тӱҥалеш» [Алексеев, 1989: 112]. Тиде повестьыште автор неле илыш пӱрымаш, кочо йӧратымаш нерген каласкала. Верысе критик ты произведенийым шке жапыштыже пешак торжан ятлен пытарыш: «Марий совет литературын шымле ияш корныштыжо ӱдырамаш нерген Г. Алексеев семын нигӧ тынар шемын возен огыл», – лудына ме З. Учаевын «Йӧратымаш капкаште – тегыт» [2000] статьяштыже. Да, совет сылнымутышто ятыр темым тарватен, мыланна шуко нерген ойлен огытыл. Тидыже йӧршынат вес йодыш, мый кызыт тачысе кече, кызытсе произведений нерген пӱтырем, сандене эн ончычак тидым шотыш налаш кӱлеш. Тыште критик, векат, геройын илыш позицийжым авторын дене луген лончыла. Чынак, еш илышыште тӱрлыжат лиеда, тиде икымше йӧратымаш – ӱй да мӱй. Писатель мемнам кажне ошкылнам шоналтенрак ышташ ӱжеш. Тидыже пайдале ой-канаш огыл мо?

Геннадий Алексеевын кокымшо книгаже «Ӱшаным ӱжара конда» лӱм дене 1993 ийыште лектеш. Армий деч вара Геннадий

Алексеев лу ий наре «Ямде лий» газет редакцийыште тырша, тышечынак 1988 ийыште тудым Москошко, высший партийный школысо журналистике отделенийыш, тунемаш колтат. Тылеч вара тудо «Марий коммуна» (кызыт «Марий Эл») газетын спецкоржо, «Марий Эл учитель» журналын тӱҥ редакторжо, Марий книга издательствын директоржо, «Туныктышо» журналын тӱҥ редакторжо, Марий образований институтын редакционно-издательский пӧлкажын вуйлатышыже семын тырша, варажым «Ончыко» журналыш налыт. Икмыняр пагыт Марий кугыжаныш университетын сылнымут кафедрыштыже пашам ышта, студент-влаклан журналистике курсым лудеш. 1997 ий гыч тудо – Россий писатель ушемын членже. Геннадий Алексеев шке творчествыжым поэт семын тӱҥалын манын палемдышна. Икымше почеламутшым эше 14 ияшак 1969 ийыште 22 февральыште «Ямде лий» газетеш савыктен. Тудо «Каныш кече» маналтеш. «Ший курымысо» религий шӱлышан символист-влакын вуйлатышышт Зинаида Гиппиус манмыла, сай поэтын уда прозыжо лийын ок керт. Лач тыгак, Геннадий Алексеевын возымо произведенийлаже тидым эше ик гана пенгыдемдат. Автор шкеже творчествыжын тӱҥалтышыжлан 1983 ийыште «Эрвий» альманахеш савыкталтше «Лиза тӧрлана» ойлымашыжым шотла. Прозаикын возымыжо утларакшым верысе газетлаште, «Ончыко» журналыште савыкталтыныт. Мутлан, 1996–1998 ийлаште гына Г. Алексеевын «Куку муро ойган», «Вашпижмаш», «Йотышнышо» повестьлаже лектыныт. 2001 ийыште прозаикын посна книга дене лукмо «Шочмо вер – чевер» лирический новеллыже-влак ош тӱням ужын. Тиде – писательын кумшо книгаже.

Геннадий Алексеевын творческий ойыртемже семын лиризмым палемдаш кӱлеш. Тидыжым ме поснак шочмо кундем, марий пӱртӱс нерген возымаштыже шижына. Мутлан, теве «Йотышнышо» повестьше кызытсе ял илыш темылан сералтын, тыштат авторын лывырге кумылжо, шочмо йылмым пешак сайын шижын моштымыжо раш палдырнат. Тыгайрак вуймут

дене Дим. Орайын повестьше эше 30-шо ийлаштак савыкталтын ыле, тудо «Йотештше» маналтеш. Мутат уке, содержаний дене нине произведений моткочак чот ойыртемалтыт, икгайлык лачак вуймут да тематике шотышто веле.

Мемнан кызытсе пагытнам писательлан аклен ончалаш куштылгыжак огыл, но Г. Алексеев нелылык деч пырчат ок лўд. Тудо мемнан илышнан тўрлö шöржым авалташ тырша, художник семын мастарын сўретла. Дим. Орайын произведенийыштыже тунамсе нравственный йодыш-влак пешак куштылгын ончыкталтыныт: ялысе-влакын көргö чонышт яндар, койыш-шоктышышт, ыштыш кучышышт чатка, ару, уш-акылышт пенгыде гын, айдемым ола тўрыснек локтылеш. Сандене произведенийын тўҥ геройжо, уэш ялыш пöртылмек, утыш, йотештшыш лектеш. Кызытсе прозаик сайын пала: таче мемнан ялыште айдемылан йол ўмбак шогалаш, илышлан ямдылалт шуаш куштылгыжак огыл, моткочак шуко пўжвўдым йоктарыман, тыгодым лачак ялым але олам веле нигузе титаклаш огеш лий. «Лупш шöрынан, илыш йыжыҥан» манмыла, писатель шке геройжым тўрлö корно савыртыш гоч вўден нангая.

Тўҥ геройын, Ольошын, ача-авашт, Павыл ден Вера, ўмырышт мучко колхозышто тыршеныт. Пенгыде сурт-пече, поян озанлык, икманаш, чиен шогалаш, кочкаш-йўаш нунын чылажат ситыше, чылажымат шке пашашт, пўжвўдышт дене эркын-эркын чумыренып. Ольош, кугурак эргышт, йöршын вес семын кушкын, школышто тунеммыж годсекак чояланаш йöрата. Прозаик шке произведенийыштыже ача-ава да икшыве коклосе курымашлык конфликтым тарваташ ок шоно, лач иктым каласынеже: южгунам олма олмапу деч öрдыжкат камвозын, пöрдын каен да йомын кертеш. Тышечынак повестьын вуймутшат – «Йотышнышо». Автор геройын молан тыгай лиймыжым тўткын эскера, радамлен сўретла.

Ольош изиж годсекак шке йолгорныж дене топкен. Школышто тудо эртак йогыланен, начарын тунемын, икшыве-

влак коклаштат тӱрлӧ семын чояланен, чыла верыштат эре куштылгыракым кычалын, ең кӱшеш илаш тыршен. Варажым, ешым чумырымекшат, тыгай койышыжым кудалтен огыл. «Йӧра, ушан лие – ватыжым, Альбинам, ыш колышт. Шке семынже ыштыле, мутыштыжо пеҥгыдын шогыш, пелашыжым чактарен, кутырен келыштарен сеҥыш. Тудыжо пачерым кугемдаш шонен улмаш: шкенжын ик пӧлеманым да Ольошын тугаякым вашталтен, кум пӧлеманыш савырынеже ыле. Тыге ышташ Ольош окмак огыл. Ватыжын пачерым ужален, машинам нале, а когыланышт гына илаш ик пӧлеманат ок сите мо? Вара, илен-толын, ала вес пачерат лектеш? Машинам шкенжын лӱмеш возыктыш, пачерат – тудын. Пампалчыже ойырлен каяш тӱҥалеш гын, кайыже; кайышылан – корно. Тудо, Ольош, нимомат ок йомдаре», – тыгеракын шке семынже шонкала тӱҥ персонаж [Алексеев, 1998: 33]. Автор геройын илыш корныжым, тудын кушмыжым, шуаралтмыжым тӱрыснек эскера, кажне ошкылжым манме гаяк шымла, манын палемдышна.

Ешыште кок эрге кушкеш – Ольош ден Аркаш. Шольыжо йӧршын вес тӱрлӧ айдеме. Тудо шочмо колхозыштыжак трактористлан пашам ышта. Аркаш изинекак моткочак пашалан кумылан, енглан полшашат эртак ямде, яра жапшымат так арамын огеш эртаре, институтыш тунемаш пураш шона да ямдылалтеш. А изаже, Ольош, СПТУ-м пыкше-пыкше пытарымекыже, шофер правам налеш да олашке шикшалтеш, ик фирмыште тӱрлӧ грузым шупшыкта, шке изирак частный предприятийым пешак почнеже, машинан лияш шона да шонымыжым шукташ чылажымат ышташ ямде. Икманаш, повестьыште тачысе типичный ситуаций, кызытсе илыш историй сӱретлалтеш. Автор тудым тичмаш авалташ тырша. Ялын традицийже, колхозник-влакын койыш-шоктышышт, илыш-йӱлашт тӱрыснек почылтеш. Мутлан, Павыл, суртвуй, оралтыште чыла пашам ворандарен толеш гын, сурт кӧргыштӧ ава – оза, тудо тӱҥ еш кучем. «Суртышто ӱстел оза – ава. Тидат эре тыге лийын.

Ачажат тыгай годым тудын мутшым колыштын», – лудына ме текстыште [Алексеев, 1998: 40]. Прозаик тыгак мастарын марий ялын традицийжым, поснак пайрем йӱла-влакым келыштарен ончыкта. Тыгодым кажне посна персонажын койыш-шоктышыжо, характерже ойыртемалтын палдырна. Марий ең кеч-могай пайремымат шке ешыж дене гына огеш эртаре, садак родыжо-влакым, пошкудыжым пагален ӱжеш.

Пайрем йӱлам сӱретлымаш марий сылнымутышто пеш шукерте ожнак пеҥгыде традицийыш савырнен. Адакшым пайрем годым писатель-влаклан кажне геройын индивидуальный тӱс-шым, койыш-шоктыш ойыртемжым палемдаш утларак йӧнан. Ожнысо пайдале традицийым Г. Алексееват шке повестьыштыже ӧрдыжыш ок шӱкал. Шукыж годым тудо контраст йӧн дене пайдалан. Мутлан, Тимош деч посна ялыште нигуштат да нимогай пайремат ок эрте, тудо чыла вере шуэш. Мутланаш тӱҥалеш гын, мутшат пытыдыме. Тудо чыла пала, чыла шинча, кеч-могай ойышкат шӱшкылтеш. Ольошын ачаже Павыл деч, мӧҥгешла, ик шомакымат от кол, а кресачаже Вачи – пешак мыскараче, тудын тӱрлӧ томашаже, манеш-манешыже пытыдыме.

Автор кумда вершӧрым авалта гынат, повествований тӱҥ шотышто ик ялыштак веле эрта. Ольошын олаште ватыже, ешыже улмо нерген ме ӧрдыжъеҥ-влак деч гына пален налына, адакшым южгунамже тидын нерген лудшылан автор-повествователь шкеже шижтара. Тыге изи верым, пространствым авалтен сӱретлымаш прозаиклан герой-влакын кӧргӧ шонымашыштым, чоныштым, койыш-шоктышыштым утларак тичмашын рашемден ончыкташ полша.

Ольошын илыш философийже моткочак проста: мо шаларак кия, шке декет удырал. «Йӧным мушо йӧрым кочкеш» манме семын, тудо эре гаяк еҥым ондалаш, шулдынрак налын, шергырак ужалаш тырша, уло шонымашыжат лачак окса йыр веле пӧрдеш. Мутлан, ялысе кевытыште сату чӱдылыкым ужын, вигак самырык продавщице йыр пӱтырнылаш тӱҥалеш, тудо Юля гоч тыштат шканже пайдам лукнеже. Икманаш, автор тачысе

кечылан келшыше моткочак типичный персонажым верештын, иктешлен сӱретлен. Ольош южгунамже шочмо кундемже нерген порын шарналта гынат, тудын тыгай пагытше пешак шуэн лиеда: «Арам огыл ойлат улмаш: шочмо вер – шочмо веран, нигунам тудо, ниможат тыште ок мондалт. Тыге, толын, йыр ончалын савырнет – чыла илышетым уэш-пачаш шергалын лектат. Тидлан чӱчкыдын жапшат, йӧнжат эре уке гай. Илыш вашталтмым, шкендычын вашталтмым тыште гына иканаште умылет докан, тидыжланат ала-могай акым пуаш тыршет, кенета толын лекше йодыш-влаклан вашмутым кычалат, тымарте эртыме корнетлан могай-гынат иктешлымашым ышташ толашет» [Алексеев, 1998: 86].

Геннадий Алексеевын прозыжо моло дечын утларакшым лиризм дене ойыртемалтеш, тидын нерген шуко шымлызе палемден. Адакшым марий писатель-влак кокла гыч шке творчествыжым кӧ поэт семын тӱҥалын, але кызытат почеламутым, поэмым возкала гын, тудын прозыжо поснак лывырге йылман (марий сылнымутышто, мутлан, В. Абукаев-Эмгакын, А. Александров-Арсакын, А. Мокеевын, В. Осипов-Ярчан, В. Регеж-Гороховын да молынат). «Йотышнышо» повестьыштат пӱртӱс сӱрет-влак ситышынак вашлиялтыт. Адакшым автор нуным так арам ок кучылт, тыгай лирический отступлений-влак герой-влакын чон шижмашышт дене пенгыдын кылдалтыныт, нунын характерыштым утларак рашемдаш полшат. Пӱртӱсшымат прозаик чонанден сӱретла. Мутлан, шонго писте Ольош дене пуйто тыге мутлана: «Чу теве, мо тыге шокта? Лышташлаже лай мардежеш лыйге тарванылеш мо? Ала тудат Ольошым пален? Тыге шыпшыман мӱндыр, вучымо унаж дене саламлалтеш гын веле? Ала «Туге-туге, мыят шарнем, манын, самырык годсыжым тудын дене пырля ушештара? Ала нимо тыгаят уке да, шочмо велышке толмо да йоча годсек лишыл вершӧрла дене вашлийынат, вуйушыжо тӱрлалт мура, чонжо ала-мо семын вургыжалта» [Алексеев, 1998: 86].

Тыгай шарнымаш-влак, шочмо пӱртӱс дене вашлиймаш Ольошым ожсо пагытыш пӧртылтат. Ты писте йымалнак тудо

Катя дене вашлиеден, тыштак нуно икымше гана шупшалалтыныт да ӱмырешлан пырля лияш товатленыт, но чылажат мӧнгешла лектын. Тыгай шарнымаш, шонкалымаш, илыш нерген кутыркалымаш повествованийыште чӱчкыдынак вашлиялтеш да тӱрлӧ вере эрта. Мутлан, ик тыгай мутланымашым ме мончаште колына: «Тый вот кызыт айдемын совестьше нерген ойлынет алямо. Туге вет?.. А вет тидыжат, совесть манмет, кажне айдемын – шкенжын. Кажне еҥ тудым шке семынже умыла. Теве парня ден парнят тӧр огытыл, айдеме ден айдемат тӱрлӧ улыт. Совестьышт, тидын нерген умылымашыштат тӱрлӧ, векат» [Алексеев, 1998: 98]. Южгунамже повествованийыште ялт еш коклясе йодыш-влак тарваталтыт гынат, автор садак тудым нравственный проблемыш савыра. «А тудо, Ольош, шкеже чын ила мо?.. Иктаж ӱшанле йолташыже тудын уло мо? Уке, векат. Эртак пычырик палыме, паша дене кылдалтше шамыч-веле. Пашат сайын кая, оксат уло – кажнылан йолташ улат. Теве иктаж туткарышке логалат – чыланат воктечет коранҥыт, ала-кушко йомыт» [Алексеев, 1998: 102], – тыгай шонкалымаш пӧрдеш мемнан геройнан вуйыштыжо чеверласыме кастене. Тиде чынжымак тудын пытартыш касше лийын – илыш дене чеверласыме кас. Кӱчык пагытыште ме тӱҥ персонаж Ольош нерген пешак шуко пален налына, повесть мучашлан тудо ялтак утыш лектеш, сандене прозаик повестьым вучыдымын кошарта. Ольош – кажне ошкылжым шонкален, вискален тунемше айдеме, сандене илышыже тыге окмакын кӱрылтмӧ изишак ӧрыктара. Тыгай финал лудшым пешыжак огеш ӱшандаре. Туге гынат писатель мыланна мом темлен, тудын дене серлагыде огеш лий, произведенийым кузе кошарташ, авторын шке пашаже.

«Ӱшаным ӱжара конда» повестьым автобиографический радамыш нигузе пурташ огеш лий гынат, тудат писательын пӱрымашыже, тудын шочмо Энерсолаж дене чак кылдалтын. «Нимом ойлаш: мотор мыйын кундемем. Урем мучко кугезына-влакын шынден кодымо акрет годсо илепу, куэ ден тополь-влак шарлен-ужарген шогат. Сурт-оралте-влакым иган комбыла шке

помышышкышт поген шынденыт. Оралте-влакшат комбо гаяк ошо улыт, шукышт ынде кермыч дене чоҥат, ӱмырашым. Калай леведышышт шийын-тойын волгалтеш» [Алексеев, 1993: 25], – лудына ме произведенийыште.

Тиде повестьыште, «Тулык чон» дене таҥастарымаште, тӱрыснек пиалан йӧратымаш нерген ойлалтеш. Произведенийын чоҥалтмыжат пешак тыглай. Миклай ден Елуш изи годсек пырля кушкыт, школыштат иквершак тунемыт. Повествований, вуймут гыч тӱҥалын, пытартыш страницыла марте романтический шӱлышан. Пуйто прозаик «Тулык чон» шотышто аклыме мутлан, чынжым гын каргыме ойлан ала ӧпкелен, ала лӱмынак нӧштылын критикын йодмыжлан келшыше романтический йӧратымаш историйым сӱретла. Ӱдыр ден каче шупшалалташ веле огыл, эсогыл шинчаваш ончалашат огыт тошт, тунар вожылшо улыт.

Повесть тичмаш ончымаште такше уда огыл, но тыште герой-влак коклаште умылыдымаш, конфликт уке гаяк. Самырык-влак коклаште южгунамже «чыве сар» лийын кудалта гынат, чылажат пешак куштылгын рашемеш, писын эрта. «Эрдене тудо (Елуш. – *А.В.*) солымо шудыжым оварташ каяш ӱжаш шкежак тольо. Ӱмбалныже – саде пеледышан платьыжак, шинчаштыже – ныжылгылык да йӧратымаш, тыматле тугае, волгыдо» [Алексеев, 1993: 42], – тыгай вашлиймаш нунын тенгече олыкышто шудым ӱчашен солымо годым сырымышт деч вара. Мутат уке, тыгай идиллийлан нимогай критикат вурсаш, прозаикым шылталаш, «тегытлаш огеш тошт. Повестьысе действий да событий-влакат пешак писын эртат. Сюжет йогын-влак шудо солымо да коштымо пагытыштак вияҥ шуыт да ӱдыр-каче коклосе чыла умылыдымаш нимогай нелылык, шинчавӱд деч посна рашемеш. Кенеж шокшышто тидланже кужу жап кӱлеш ужат? Ик кечат сита.

Повествований тӱҥалыште Елуш ден Миклайын олыкышто таҥасен шудым солымо эпизодым чынжымак кӱлеш семын, келыштарен сӱретлыме. Прозаик мемнам кӱлынак ӱшандара. Тиде посна сюжет гыч моткочак онай да сылне тичмаш

ойлымаш лийын кертеш ыле. Ойлымаш нерген мут лекмеке, тидымат ешарыман, «Ўшаным ўжара конда» книгаште тыгаяк лўман изи повесть деч посна ятыр верым ойлымаш-влак налыт. Нуно посна-поснаже кугыт шот дене шуко верым огыт айле гынат, келге шонымашан, сылнын чоҥымо улыт. Автор тыглай, проста айдеме-влакын илыш пўрымашыштым, чон көргö поянлыкыштым тўткын шымла. Мутлан, «Парым» ойлымашын тўҥ геройжо кевытыште грузчиклан пашам ышта, тудо моло пöръеҥ дечын нимо денат огеш ойыртемалт. Южгунам паша жапыштак подылашат огеш öр, лач тидыжак Миклайым кугу туткарыш шукта. Тудо машина йымак логалеш, нелын сусырга да больницыш верештеш.

Прозаик ик жапыште шўм черлан кöра шкежат эмлымверыште ятыр пагыт лийын. Сандене сайын пала: тушто илыш нерген шонкалаш жап утыждене. Шинча ончылнетак икте ош тўняш кодеш, весе – илыш дене чеверласа, южгунамже воктенысе пошкудетак... А тиде пагытыште... «кечыже кузе волгыдынчеверын онча, шыргыжеш! Шинча йыма. Йўк-йўанже йырваш мочол: кайык-влак юарлен чогыматат. Леве мардеж пуал колта, чурийым шымата. Шошо. Идалыкын эн ямле пагытше. Уло тўня ылыжеш, куанен йўклана, илыш вийым налын атылана» [Алексеев, 1993: 57], – тыге пўртўс пеледме пагытыште ныл пырдыж коклаште черле пöрдалаш нимо ямлыжат уке. Тыгай весела фонышто контраст семын ойлымашын тўҥ геройжо Миклай дене пырля авторат эртыме илыш корныжым шереш: «Парым... Тымарте тудо ала-кузе тидын нерген нигунамат шоналтен огыл. А вет тудат тиде чечен тўня дене чеверласа ыле. Чынак, коли вара илыш тыгай окмак колымашлан пуалтеш? Уке, очыни. Семеныч чыным ойлыш (Илыш кажнылан шке вержым ончыкта. – *А.В.*). Тидлан шочашыжат ок кўл. Ала тудлан шке илышет парымже нерген шижтарен?» [Алексеев, 1993: 61].

Тыгай шонкалымаш, айдемын пўрымашыже, тудын илышыште верже да рольжо нерген аклен, вискален лончылымаш

Г. Алексеевын «Ӱшаным ӱжара конда» книгаштыже улшо чыла гаяк ойлымашлаштыже вашлиялтеш. Мутлан, «Шочмо кече» – кӱчык произведений. Прозаик тыште мыланна лишыл ен-влакнам мондаш тӱналмына нерген шижтара. Илыш радам пужлымым, ен-влакын икте-весышт деке кумыл йӱкшымым, еш, тукым шаланымым автор тыгак «Илет-илет да мом от уж» повествованийыштыже ӱшандарышын да раш сӱретла. Шинчаш перныше образ-влак полшымо дене моштен пайдаланен, тудо мемнан шӱм-чоннам тарвата, шкенан койыш-шоктышнам савырнен ончалаш тарата. Кодшо гана «Сулык» повесть нерген ойлымем годым авторын пытартыш жапыште мистикыш лупшалтмыж нерген шижтарышым. Амалже, очыни, авторын пӱрымаштыже лач тиде тура савыртышан 1993 ий. Тунам, илаш-колаш манме пагытыште, Геннадий Алексеевым тӱня умылымашыже ятырлан вашталтын, келгемын, кумданын. «Лач эмлыме верыштак Юмо, религий нерген утларак шонкалаш тӱнальым. Айдеме молан ош тӱняшке толеш, шке ӱмырыштыжӧ тудо могай тӱн сомылым шуктышаш? Тиде да моло йодыш-влаклан вашмутым кычалмаш мыйым библийым лостыклаш таратыш», – радамла илыш корныжым писатель.

«Погонан рвезылык» повестьысе Данис Пашкавичюс нерген ончылно каласкалышым, тиде сюжетым посна ойлымаш семынат савыкташ келша манын палемдышым. Автор тидым шкежат шижын, очыни, сандене варажым тиде эпизодым «Ӱшаным ӱжара конда» книгашкыже пурышо «Куралше» ойлымаштыже уэш шарналта. Тыге пешак чатка ойлымаш шочеш.

Кажне талантан писатель икшыве-влаклан возыде огеш керт, тыгак Г. Алексееват кокымшо книгаштыже лӱмынак йоча-влаклан «Мыят кугу лиям» пӧлкам ойыра. Тиде ужашыште прозаик чыла материалым шке ӱдыржын, палыме икшыве-влакын койыш-шоктышыштым эскерен чумырен. Ойлымашлаште автор шке йоча пагытшым тачысе кече дене танастара, мыланна, лудшо-влаклан, тӱрлӧ онай историйым темла.

Книган вес ужашыже «Шочмо мландын шокшыжо» маналтеш. Тышке пурышо произведений-влак ойлымашлан огыл, утларакшым лирический этюдлан келшен толыт. Автор мемнам, лудшо-влакым, шке шочмо Энерсола воктенысе Сукырэнер пасушко йӱштӧ кугыза дене пырля куржыкта, келге корем пундашке волтен, сылне памаш дек конда да чынак тамле омо гай сӧрал йомак дене палдара. Шочмо вершӧрым моктымаш тудын творчествыштыже шагал огыл вашлиялтеш. Геннадий Алексеевын кумшо книгаже лач тыгак маналтеш: «Шочмо вер – чевер» [2001]. Прозаик шкеже тудым «Шӱмсем аршаш: лирический новелле-влак» манеш. «Новелла» умылымаш изишак весе, очыни. Тиде итальян мут – почела увер манмым ончыкта. Онай содержаниян изирак ойлымаш. Руш классике гыч пример шотеш Н. Гогольын «Вечера на хуторе близ Диканьки», М. Горькийын «Печкаш», А. Чеховын «Дом с мезонином», «Роман с контрабасом» да молымат ончыкташ лиеш. Южгунамже почеламут дене возымо новеллат вашлиялтеш. Эн шинчалан пернышыже, мутлан, А. Пушкинын «Граф Нулинже». Ты радамышкак М. Лермонтовын «Тамбовская казначейша», В. Луговскойын «Середина века», С. Есенинын «Анна Снегина» произведенийыштым пурташ лиеш.

Марий автор формо шотышто чынак у ошкылым ыштен. «Шочмо вер – чевер» книгаш пурышо произведений-влакым чылаже вич ужашлан шеледыме: «Идалыкын эрже – шошо», «Кеҥеж кечын тамже», «Шыже толмым шижам», «Теле туштым тушта», «Идалык онго – латкок тылзе». Тыгак тӱҥалтыште автор ончылмут олмеш ужашыште илыш нерген шке шонкалымыжым темла, книган молан тыге чоҥалтмыжым негызла.

Кажне айдемын шке шочмо кундемже уло, тудо нимо деч шерге, эн чевер да сылне. «Мыланем гын тудо – Морко велысе Энерсола ялем. Йӧратем мый тудын кум уремжым. Кӱшычын ончалаш гын, лопка шулдырлажым шаралтен, ала-кушко мӱндыркӧ-мӱндыркӧ чоҥештыше кайык гай коеш. Йӧратем мый ужар посто гай нӧргӧ озым дене леведалтше Сукырэнер пасужым, мӱй таман да пеледышан сывын гай кумда Каролыкшым, ший

гай вӱдан Лапшэнержым, саскалан поян Шыраган чодыражым... Йӧратем мый ача гай поро, ава гай шыма, пашалан тале пошкудем-влакым» [Алексеев, 2001: 7], – воза прозаик шке шочмо кундемже нерген. Тиде книгашке пурышо произведений-влак нерген автор шкеже пешак чын аклен палемда. «Нине кӱчык ойлымаш-влак иканаште возалтын огытыл – иктаж коло ий наре тӱрлалтыныт: тудын дене вашлиймеке, чон-кумылем куанен-юарлен ма, ӧрдыжтӧ улмем годым сагынен-йокрокланен колтен ма – йӧн лийме семын чыла нине шижмаш-шонкалымашем кагазышке кусараш тӧченам» [Алексеев, 2001: 7], лудына ме ончылмутышто. Чынак, нуно «тӱрлалтыныт», возалтыныт манаш йылме огеш савырне. Автор кажне ойсавыртышыжым, шомакшым шонкален-вискален сылнештара. Кӱшнӧ палемдышым: формо шотышто тиде книгаш пурышо произведений-влак шкешотан улыт, йылме ойыртемат лач Геннадий Алексеевлан гына келшыше: раш, чатка. Нине кӱчык лирический этюдысо тӱҥ герой – автор-повествователь шкеже да тудын шочмо кундемже, мемнан сылне марий пӱртӱсна, ужар сывынан Марий Элна. Сандене автор шкежак тиде книгам кӱрылтде иканаште лудаш огеш темле: «Тиде возымемат тугак иканаште, ик шичмаште лудын лекташ ок лий, товро. Чон йодмо, кумыл лекме семын гына тудым кидышкыда налаш шотлан толеш, шонем» [Алексеев, 2001: 8]. Книгам лудын, ме шкенан кундемна нерген ятыр уым, палыдымым рашемден кертына. Писатель, шке йырже мом ужеш, колеш, тӱткын шымла. Мутлан, книга тӱҥалтышысе «Шошо пайрем» лӱман изи да сылне пӱртӱс сӱретыштак прозаик оҥай танастарымашым ышта. Ойлымаш шошо пӱртӱс сӱрет гыч тӱҥалеш, вара эркын-эркын корак ешын пыжаш оптымо сомылым эскерымашке, ончыктымашке кусна. Пытартышлан писатель чылажымат айдемын илыш радамже дене танастарен сӱретла: «Шошым калыкат чока. Теве ял мучаште тора гычак у пӧрт пура волгалт шинча. Шышталге тугай, чевер-той тӱсан. Микывыр Раман Санюк эргыжым посна луктеш. Тудат у ешлан у сурт-оралтым, у пиалым чоҥа» [Алексеев, 2001: 12]. Писатель айдемым пӱртӱсын шочшыжлан шотлен акла. Тиде кызытсе

илыш умылымашлан, пагытлан моткочак келшыше иктешлымаш. Финалыште автор адакат кайык еш декак пӧртылеш, ындыжым тудо шырчык-шамычын пайрем куаныштым, шошо азапыштым, тургымыштым ончыкта.

Геннадий Алексеевын произведенийлаштыже чылажымат шоналтен, вискален чоҥымо. Прозаикын шочмо йылмын сылнештарыме йӧнжӧ дене моштен пайдаланыме, кӱлеш шомакым лач шке верыштыже кучылтмо шижалтеш. Мутлан, сурт оралте дене кылдалтше термин адак кызытсе марий йылмыште эркын-эркын йомын толыт. Мо тугай «леведыш кумык»? Прозаикын возымыжым лудын, контекст гыч умылена, тудым рушлаже «конек» маныт. Шке творчествыштыже сылнымут мастар ятыр диалект шомак-влакым келшышын пуртен колта: прамай, шаяраш, йоштырнаш да тулеч молат. «Пашаштыжат пешыжак йоштырнымеш ок толаше», – лудына, мутлан, ме «Ӱшаным ӱжара конда» книгаш пурышо «Ошкылза мӧҥгышкыда» ойлымашыште [Алексеев, 1993: 83]. Тудо шке произведенийлаштыже сюжет йогын-влакым нигунам утыжым огеш шуйдаркале, шомакым шекланен кучылтеш, шочмо йылмын тамжым, ямжым лудшо енлан тӱрыс почаш тырша. «Шке жапыштыже, шуэн вашлиялтше шомак-влакым посна чумырен, изирак мутерымат ыштенам ыле, вара тиде сомыл мондалте», – мутланыме годым шарналтыш прозаик.

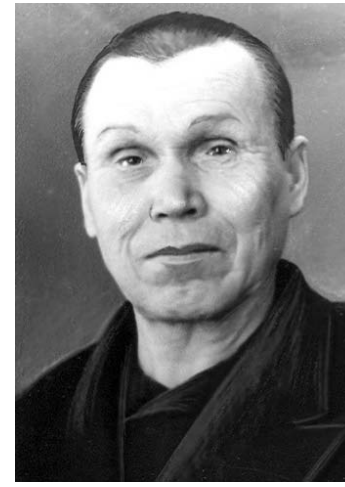
Йылме шижмаш – писательлан Юмын пӱрымӧ эн кугу пӧлекше. Кызытсе марий сылнымут мастар-влак кокла гыч тидын шотышто поснак Анатолий Мокеев ойыртемалтеш. Тидын нерген шке жапыштыже эше В. Колумбак палемден ыле. Тудо чынжымак шомакым шке верыштыже да келшышын кучылтмо шотышто пашаче мӱкшла тырша. Тыгак Геннадий Алексеевat шочмо марий йылмынан, шке манмыжла, чевержым, вержым, эржым сайын шижын мошта да творчествыштыже тӱрыс кучылтеш, землякшын, Валентин Колумбын, пайдале традицийжым кӱлынак пенгыдемда.

МАРИЙ ПОЭЗИЙЫН МУТШО

ЭРЫК ЭРГЕ

Колымшо ийла кыдалне марий поэзий энерыш ятыр у йогын ушнен. Самырык поэт-влак И. Стрельниковын, П. Лановын, М. Аюпован, Н. Тишинын, Тадасин возымыштым тунамсе чыла газет ден журналлаште манме гаяк ужаш лийын. Изиш варарак шке первый почеламутлаштым Шадт Булат, Олык Ипай, Яныш Ялкайн, Йыван Кырля, Содорон Епрем да молат савыктеныт. Марий литературын йол ӱмбак пенгыдын шогалме пагытыштыже верысе тӱрлӧ изданийлаште тыгак М.М. Иванов фамилий але тудынак «Батрак» псевдонимже чӱчкыдынак шинчалан перненыт.

1965 ийыште «Марийская правда» газетыште тудын сылнымутшо нерген возымо статьяште «поэзия отрицания и утверждения» ойым кучылтмо. Чынжымак, поэт тӱҥалтыш почеламутла гычак ожнысо илышым ушо кертмын карга, совет власть-ым, у пагытым чапландара.

Михаил Максимович Иванов 1905 ий 4 ноябрьыште кызытсе Кужэнер районысо Пукшамбал ялеш йорло кресаньык ешеш шочын. Ачажын, Максим Константинович Ивановын, пел лӱмаш мландыже веле лийын, сандене ешым пукшен лукташ манын,

тӱрлӧ семын амалкалаш логалын. Тыге тудо 1911 ийыште ӊг пашаштак лунчырген колен. Ойган ава кидеш ныл икшыве кодын: Качырий, Тымапий, Микале да ача колымо ийыште шочшо Колюш. Евдокия Ананьевнан шкенжынат тазалыкше моткоч начар лийын, шинчажат коржын. «Шуко орлыкым чыташ перныш, кӱчашат логалын. Вараракшым кулак-влакын сурт сомылыштым шуктенам, солам шӱдырен, кӱтӱ почешат ятыр куржталалтын», – жап эртымеке, 1959 ийыште возен поэт.

Сурт оза деч посна кодмеке, Ивановмыт кеч моткоч нужнан иленыт гынат, 1913 ийыште аваже Микалым Кугу Чарнур тӱҥалтыш школын икымше классышкыже ужата. «Чийме-кочмо шотышто туныктышем-влак Иванова Татьяна Петровна, Бахтина Евгения Ивановна чот полшышт, адак шкежат кугу перемен жапыште, курикам йодышт, кум-ныл пӧртыш куржтал савырнем ыле. Тыге 1917 ийыште 4 классым тунем пытарышым», – лудына поэтын автобиографийыштыже. 1919 ийыште ешым эше ик кугу туткар авалта: ончыкылык поэтын аваже тиф дене черланен кола. Ойго ӱмбалан ойго. Изиш варарак, 1921 ийысе шужымо пагытыште, Тымапий изаже, Сибирьышке «киндан верым» кычалаш лектын кайымекше, пӧртылдымашын увер деч посна йомеш. Йӧршын тулык кодмеке, школышто техничкылан шогышо акаже эн изи шольыжым йоча пӧртыш, а Микалым пеленже, Тошто Торъялысе ШКМ-ыш, верангда. «Кресаньык молодёжьым туныктышо школым пытарымекем, кок ийым шочмо ялыштем илаш логале, кӱтӱм кӱтышым. 1924 ий гыч 1929 ий марте Шернур, варажым Краснококшайск педтехникумышто тунемым», – возен М.М. Иванов. Тыгайрак пӱрымашым тунамсе ятыр ончыкылык марий писатель эртен. Шарналтена Тыныш ден Шабдар Осыпмытын, Н. Игнатьевын, Я. Элексейнын, Я. Ялкайнын, Йыван Кырлян да молынат илыш корныштым. Михаил Ивановлан гын поснак шуко орлыкым чыташ логалын: 69 ийыш шуйнышо ӱмыржӧ гыч лач 8 ийым гына тудо, очыни, пиалан пагытшылан шотлен кертын – 1929 ий

гыч 1937 ий шыже марте... 1957 ийыште мӧнгӧ пӧртылмекше, М. Ивановлан куштылгыжак лийын огыл. Творческий пашам пырля ыштыше йолташ-влак кодын огытыл, тазалыкат путырак начарештын. Самырыкше годым шӱм шолын общественный да сылнымут пашаште тыршыше ончычсо комсомолецлан кидыш ручкам угыч налаш, мутат уке, куштылгыжак лийын огыл. Туге гынат, тудо совет властьлан, партийлан ӱшаным аралеи коден. Чон корштымым сеҥен, кызытсе илыш йогыныш волгыдо кумылан, яндар шӱм дене ушнен. «Тау коммунист партийлан, тудо ала-кӧн, ала-кунам ыштыме йоҥылышыжым ужын, тӧрлен, мылам угыч кумда илыш корныш шогалашем йӧным ыштен», – палемден поэт ик серышыштыже.

Михаил Максимович Иванов-Батракын поэзий строкалаштыже апшаткудысо кӱртньӧ йӱк, первый гана ял нурыш лекше трактор мӱгырымӧ, пионер-влакын ший йӱкан горныш пуалтыме, тӱмыр кырымышт солнат. Тудын сылнымут пашажым революционный, агитационный манаш, очыни, утларак келша. Тидын нерген М. Сергеев ик статьяштыже чын палемден: «М.М. Иванов чевер кечым – Октябрьын сеҥен налме эрыкшым йӧратен, шкенжын сылнымутшо дене шемер марий калыклан у илышым чоҥаш, илышыште уто-ситым пӱсӧ мут дене пытараш полшен».

Тунам литературын виянгмаштыже ВКП(б) ЦК-ан 1925 ий 18 июньышто лекше «Сылнымутан литература шотышто партийын политикыже» пунчалже чот полшен. Тиде решений пӱтынь совет литературын, поснак самырык марий сылнымутын пеледмаштыже кугу рольым шуктен шоген. Сылнымут мастар-влак социализмым чоҥымо пашаш утларак чакемыныт, нуно ончык ӱжшӧ тулан мутыштым индустриализацийым, конкретный пашам, у илышым, сеҥымашым мокташ кучылтыныт.

«Пасусо межажым
Трактор пургедеш,
Поянын пиалжым
Колхоз кушкедеш.

Марий кундем мучко
Индустрий ошкылеш,
Чодыраште, пасушто
Муро шергылтеш», –

лудына, мутлан, М.М. Ивановын «Тошто ден у» почеламутыштыжо [Иванов, 1934: 13–14]. Тудын сылнымут корныжо тунамсе илыш толкынеш, Октябрь тулеш шочын, иланен да виянгын. Тӱнгалтыш ошкылжо нерген поэт варарак тыге шарнен возен: «1924 ий – пеш кугу ойган ий. Январьыште Владимир Ильич Ленин колен колтыш. Калыкын пеш кугу неле ойгыжо мыйын шӱмемланат логале, кугу ойгем дене кухньысо тенгыл воктек сукен шинчын, шинчавӱд йӧреак вич строфан «Ида ойгыро» почеламутым возышым да, школышто техничкылан ыштыше Качырий акам деч конверт ден маркылан ситыше оксам налын, почтышко куржым. Икмыняр жап эртымеке, возымем «Йошкар кече» газетеш лекте. Тылеч вара мый чарныде гаяк возаш тӱнгальым.

Тунам мый почеламутым акам дене пырля илыме окнадыме кыдежеш изи тул волгыдеш возаш толашышым».

Педтехникумышто тунеммыж годым автор сылнымут пашаш кӱлынак ушна, юнкор кружокым вуйлаташ тӱнгалеш. «Эркын-эркын тудо литературно-драматический кружокыш лупшалте. Корреспонденцийым возаш тунемме деч посна але ойлымашым, почеламутым кузе чонгымо нергенат кангашен улына, шуко гана писатель-влак С. Чавайным, М. Шкетаным ӱжынна, нунын пьесыштым кажне кугурак пайремлан модын ончыктенна. Шкежат эре возен шогаш толашенна», – тунемме пагытше нерген каласкален поэт. Самырык рвезе тыште «Пеледыш» лӱман литгазетым редактироватлен. Тунам газетыште И. Стрельниковын, Олык Ипайын да моло тӱнгалше автор-влакынат возымышт чӱчкыдынак лектеденыт. «Эн ондакак поэт паша ыштымемлан Шернурышто туныктышо И.Л. Ямбаршев пеш моктыш, кузе кӱлешым ончыкташ монь тӱнгале. Вара 1925 ийыште М. Шкетан

йолташым вашлийым. Шкетан пеш кугу полышым пуыш, ача семын ончыктылаш тӱҥале. Садлан верчын уло калык ончылан Шкетан ден Ямбаршевлан пеш кугу таум ыштем.

Пытартышлан марий калыкын тӱҥ писатель-поэтше Чавайн йолташым ужым. Тудат мыланем моткоч чот полшаш тӱҥале.

...Але титакем шуко уло. Вий шутымо семын тиде титак-влакым пытараш шонем. Комсомолышко 1921 ийыште пуренам. Кызыт комсомолец улам», – лудына ме «У виеш» савыкталтше автобиографийыштыже.

1929 ийыште поэтын «Мичушын мурыжо» лӱман икымше почеламут сборникше савыкталтын. Самырык авторын творчествыж нерген ой верысе газет ден журналлаште кояш тӱҥалеш. «М.М. Иванов – рвезе поэт. Тудын почеламутшым школлаште тунемше, пионер, комсомолец-влакат йӧратен лудыт. Ивановын почеламутшо сылнын возымо. Тудо тӱрлӧ пайрем лӱмешат, илышын таче мом йодмыж нергенат почеламутым возкала. Поэт социализмым ыштымашым ужын, у илышышке поэзийже дене чыла шемер калыкым ӱжеш», – палемден Йандуш [1930] «У вий» журналыште. М.М. Ивановын агитационный характеран почеламутыштыжо у культурым, илыш-йӱлам чап-ландарымым ужына. Поэт социализмын сеҥымашыжлан куанен йӱклана. Тудын поэтический строкаже-влак жапын йодмыж по-чеш шочыныт, революцийын эрыкешыже иланеныт, арамланак огыл ик автобиографический почеламутыштыжо тудо шкенжым «Эрыкын эргыже» манеш:

Эрык эрге мый улам,
Куаналын муралтем!
Илыш корныш лукмыжлан
Таум Ленинлан ыштем!

Южгунамже риторике, лозунгласе ӱжмаш, тура нравоучений почеламутлаштыже але рашак палдырнат, но тидын годымак М.М. Ивановын поэзийыштыже калык мурылан, ойпогылан пеҥгыдын энертымымат шижына. Санденак Михаил Макси-

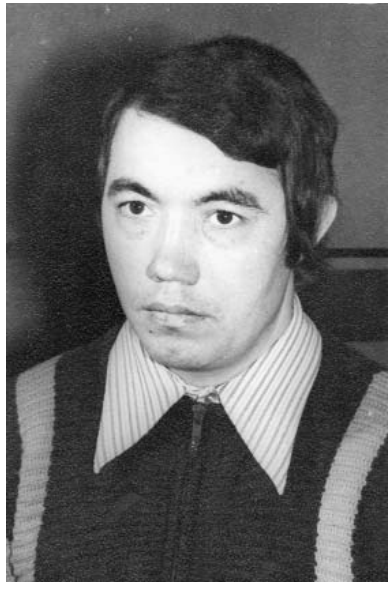
мовичын «Мичуш» почеламутшо колымшо ийлаште калыкын йӧратыме мурышкыжо савырнен. Профессиональный музыкылан тӱҥалтышым пыштыше первый марий композитор И.С. Палантай поэтын «Эй, пионер», «Шошо пайрем», «Шошо шуын» почеламутшо-влакланат семым келыштарен. М. Шкетанын «Мичун уке ачажат» ойлымашыжат, очыни, М.М. Ивановын «Мичушыжым» шотыш налын возалтын. Колымшо ийласе марий поэт-влак кокла гыч М.М. Иванов эн шуко возен шогышо, марий лудшылан ик эн палыме поэт лийын. 1924–1937 ийлаште чылаже 300 наре почеламутым, «Энгыжвондо коклаште», «Эх, эргыжат», «Клуб», «Трактор кундем», «Шурно муро», «Озамбай», «Кинде верч» поэмылам серен. Адакшым тудо кусарыше семынат палыме. Тиде ийлаштак М. Горькийын «Мыйын университетем» повестьшым, А. Фадеевын «Шалатен пытарымаш» романжым кусарен. Тудын ойпогыжо тӱрлӧ газет ден журналлаш савыкталтме деч посна чылаже шым книга дене лектын: «Мичушын мурыжо» (1929), «Эх, эргыжат!» (1933), «Ме сеҥена» (1934), «У сеҥымашке» (1934), «Волгыдо корно» (1958), «Почеламут-влак» (1964), «Эрык эрге» (1974). Поэтын ӱмыржӧ 1974 ий 18 февральыште кӱрылтын.

Михаил Максимович совет властьын первый ийлаштыжак марий поэзийлан йол ӱмбак шогалашыже, кушкашыже полшен. Тудо 1934 ий годсекак СССР Писатель ушем радамыште лийын.

Михаил Ивановын поэзийже моткоч проста да шӱм гыч лекше. Поэт-патриотын мировоззренийже калыкын шонымыжо, тудын илыш умылымашыж дек лишыл, санденак ме тудын творческий корныжым, сылнымут пашажым пагален шарнена.

Аркадий Афанасьевич Васинкин
(1950–2008)

А. Васинкин – М. Горький лӱмеш ИМЛИ-н аспирантше

А.А. Васинкинын ачаже ден аваже – Афанасий Васильевич ден Мария Ивановна

Армийыште служитлыме годым. А.А. Васинкин – танкист

А. Васинкин ик курсышто
тунемше Г. Алексеев
дене пырля

МарНИИ-ште икымше ий пашам ыштыме годым. 1977

А. Васинкин ик курсышто тунемше-влак дене пырля
(А. Михайлов, В. Якимов, Г. Алексеев)

Оршанский педучилище. Ик курсышто тунемше-влакын
туныктышышт П.Е. Емельянов дене вашлиймаш

МарНИИ-н сылнымут пӧлкаже. 1984

МарНИИ-н сылнымут пӧлкаже.
Шогат: Г. Кубаев, А. Лукаев, А. Васинкин; шинчат: В. Куликов, К. Васин

А. Васинкин пелашыже
Мария Александровна дене
И. Ямбердовын
художественный
выставкыжым почмо годым

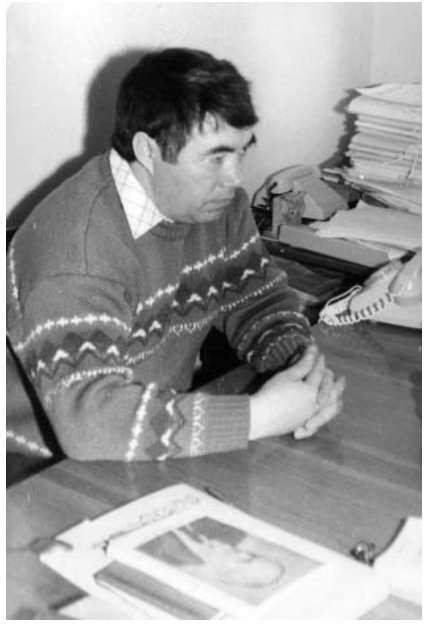
А. Васинкин
япон шымлызе
Танака Такаси дене

А.А. Васинкин С.Г. Чавайнын шочмыжлан
90 ий темме пайремыште. 1978

А.А. Васинкин марий писатель-влак дене
Ханты-Мансийскыште. Финн-угор писатель-влакын
VIII тӱнямбал конгрессышт. 2004

А.А. Васинкин
паша верыштыже

Шанчызе А. Васинкин, серызе В. Юксерн, сӱретче И. Ямбердов

Шанчызе-влакын йоча книгагудо пашаен-влак дене вашлиймашышт

А.А. Васинкин «Ончыко» журналым 75 ий темме дене саламла

Чавайнур. С. Чавайнын пӧрт-тоштержым почмаш.
Марий да татар писатель-влакын вашлиймашышт

МарНИИ-н коллективше

Пошкырт мландыште вашлиймаш. Я. Ялкайнын лӱмгечыже

Йошкар-Олаште финн шанчызе дене вашлиймаш

Финн-угор серызе-влак дене вашлиймаш

Шанче пашам каҥашымаш (А. Китиков, В. Акцорин, А. Васинкин, П. Апакаев, К. Сануков, Н. Исанбаев, В. Никитин)

Марий Элысе серызе-влак А.С. Пушкинын памятникше воктене

«Ончыко» журналын черетан номерже лекме деч ончыч редколлегийын погынымашыже. В. Осипов-Ярча, Ю. Артамонов, А. Селин, В. Изилянова, А. Васинкин, В. Абукаев, А. Иванова, А.Тимиркаев

МарНИИ-н коллективше

МарКУ-што пырля тунемше йолташ-влак.
Ончыл радамыште декан Г.С. Патрушев, куратор А.Е. Иванов

МарНИИ, сылнымут пӧлка (пӧлка вуйлатыше А.А. Васинкин)

А. Васинкин Юл воктенысе дачыштыже
(Олыктӱр ял). Икымше урожай

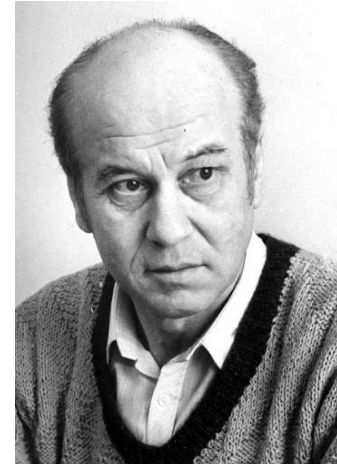

Юл серыште. Ю. Андуганов ден А. Васинкин
Финляндий гыч толшо уна-влак дене

МУРО ДЕНЕ ШЎМ ЫРА

«Лўм ялемын – Пӧртанур.
Нуржо тўвыргӧ, айват.
Элнет серже огеш ур,
Шошо вўд ташла гынат.
Пӧртшӧ шўдӧ витле лач.
Кажныже йоча йўкан.
Кажныжын окна йымач
Каче шеклана чоян», –

лудына ме А. Селинын [1980: 7] ик почеламутыштыжо. Ончыкылык поэт Помар кыдалаш школ деч вара шочмо ялыштыжак клубым вуйлатен. Салтак илышын шере-кочыжым тамлен пӧртылмек, «Волжская правда» газетыште, Медведевысе территориально-производственный управленийыште ВЛКСМ обком инструкторлан тырша. 1962–1967 ийлаште А. Селин – Н.К. Крупская лўмеш Марий государственный пединститутын студентше. Институт деч вара «Марий коммуна» газет редакцийыште, Марий книга издательствыште ятыр жап пашам ыштен. Кызыт тудо Марий АССР Писатель ушем правлений председательын заместительже.

Сылнымутлан тудо Помарыште тунеммыж годымак кумылаҥын. Тыштыже, очыни, Семён Вишневскийын «титакшат» уло. «Поэт дене тунамсе вашлиймашым нигунамат ом мондо. Почеламутым мастарын йонгалтарымыже, чолган тарванылмыже, кумыл нӧлтын калык дене мутланымыже кызытат пылышыштем йонга, шинчамлан коеш. Лач тунам марий мутын сымыстарыше вийжым илышыштем первый гана тыге раш шижым.

Тиддеч вера шкежат возаш кумыланғым», – шарнен каласкала Александр Васильевич.

Семён Вишневский деч посна, А. Селинын йол ӱмбак шогалме пагытыштыже кӱлешан ой-канашым В. Колумб поро суксо семын эртак жапыштыже пуэн шоген. Теве, мутлан, кузе аклен тунам тӱнгалтыш пашажым поэт: «А. Селинын творчествыже эре ныжылге, шыма, чон гыч лекше йӱкшӧ дене ойыртемалтеш, манына ыле. Тиде ганат авторын ойырымо корныжлан чын улмыжым ужына. Теве тыгай почеламутвлак кокла гыч куштылго мыскаран – «Черланенам». Моткоч черланен лирический герой, комедийым онча гынат, ок вошты, врачат полшен ок керт – тӱлыжга да тӱлыжга. Родотукымышт кажныже тудлан эмлалташ тӱрлӧ семын ойым пуат. А теве пытартыш:

«Пуа канашым мыланем акам:
«Канаш тугеже кае теҥыз тӱрыш».
– Йӧратыше шинчашке ончалам.
Вет канде, теҥыз гай,
шинчаже тудын».

Чын, тыштат икмыняр экшык уло. Мутлан, кумшо ден нылымше корным тыге тӧрлаш лиеш ыле:

– Йӧратыме шинчашке ончалам,
Вет кушто канде теҥыз
коеш тӱрыс! –

Рифмат тунам шотлан толшырак лиеш ыле», – моткоч чын рашемда В. Колумб. Кеч талантан мут мастар тунам шкежат автор деч кок ийлен гына кугурак улмаш, но рецензийыштыже нимом шылтыде, чыла ситыдымашым тӱжвак луктеш.

1968 ийыште савыкталт лекше «Эрдене вашлиймаш» книгаштыже А. Селин тиде почеламутым лач Колумб темлыме семынак тӧрлен.

Писын лӱшкен-мӱгырен эртыше студент пагыт, шӱмчоным тарватыше ныжыл йӧратымаш, рвезылык сынан сӧрал

марий пӱртӱс да молат самырык поэтын чонжым сымыстарат. «Поэзий – калыкын шӱм-чонжо». Тыге лӱмден ыле ик книгажым мордва профессор В.В. Горбунов. Чынжымак, поэтын возымаштыже шочмо йылмын поянлыкше, тудын юзо вийже, калыкын уш-акыл погыжо, культурыжо утларак рашемын волгалтеш. А. Селинын «Эрдене вашлиймаш» книгажым кидышкем налмек, ушем дене, М. Казаков манмыла, «поэтын поянлыкшым» рашемдаш пижым.

Книгаш пурышо почеламут-влак авторын тунамсе илыш корныж дене чак кылдалтыныт. Тудын поэзийыштыже гражданственность, шочмо кундемым чон пытен йӧратыме кумыл савалт лектеш:

«Пеш мӱндыркӧ элем шуйналтын,
Ола ден ял тӱжем-тӱжем.
А мый улам лач ик чӱчалтыш,
Но Эл лӱмеш йӱлем, илем» [Селин, 1968: 13].

«Шкемын икымше почеламутемым шымше классыште тунеммем годым возышым, икмыняржым «Волжская правда» газетешат савыктеныт, но эн ончыч печатлалтше произведениемлан мый шкеже «Юл воктене ола» почеламутым шотлем», – палемда поэт. А. Селинын творчествыштыже ик онгай ойыртемым ужына. Тудо тангастарымаш да эпитет-влакым аныклен кучылтеш, мутым арам ок кышкылт, шонымашым ок пӱтыркале. Теве, мутлан, самырык годым йӧратымаш нерген чыланат серат, но Селинын возымыжо поснак кумылым тарвата. Поэтын лирический геройжо йӧратыме ӱдырын пиалжым шкенжын чон орлыкшо деч кӱш шында:

«Нангаем букетым.
Тыйым вашлиям.
Ом кучал кидетым.
Вуйым савалам.
Ончеда те коктын
Мыйын ӱмбакем.
Кок саламым колын,
Воктечда эртем» [Селин, 1968: 31].

Арамланак огыл «Тыйым вашлиям да...» почеламут молодёжьын ик йӧратыме мурышкыжо савырнен.

«Тура кечывалым» маналтеш поэтын кокымшо книгаже. Тудын содержанийже ятырлан поянрак. Сборникыште ялысе рвезе Емельянын образшылан шуко верым ойырымо. Ты книгаште поэтын шкенжын илыш корныжат утларак рашемеш. Самырык пагытше, сар деч варасе неле жап нерген тудо лудшовлаклан чон почын каласкала:

«Лач тунам, латик ияшем годым,
Сеҥымашлан вич ий эртымек,
Сакырым изамже сплав гыч кондыш.
Тиде кече – первый тамлымем...
Ыльым кеч йоча, но шерым-кочым
Шукырак мый ужын шуктенам:
Ончыч погенам кочкаш урвочым
Да вара пасум тырмаленам» [Селин, 1976: 13].

Поснак ойыртемалтеш «Пасу капка» поэме. Самырык мурызо тунамсе сар деч вара уэш вияҥ толшо у илышлан, элын, калыкын чапле сеҥымашыжлан куанен ойла. Тудо пашаче айдемын, ял калыкын чон моторлыкшым мокта, эртыше шучко войнам карга. Тидын нерген марий поэзийыште ятыр произведений сералтын, кредалмаш пагытын ойыртемжым тӱҥ шотышто фронтовиквлак шке ончыктен шогеныт. Сандене «Пасу капкан» авторжо ончылно нелылык да ответственность утларак кугемыныт. А. Селин тунамсе пагытын моткоч палыме ойыртемжым сӱретла. Сареш пелашыжым йомдарыше самырык тулык ватын чот тургыжланымыжым, тудын кочо пӱрымашыжым, ойгыжым сӱретла, марий ялын нелылыкше нерген уто мут деч посна ушеш кодшын каласкала:

«Йӧсӧ пеш, но кечывал шумеке,
Муро дене шӱм-чонет ыра.
Балалайкым ӱдырамаш налмеке,
Ӱдыръеҥак тӱмырым кыра» [Селин, 1976: 20].

Поэтын кажне мутшо чонышкак шыңа. Южгунамже почеламут корнышко тыгай вучыдымо ойсавыртышым тушкалта... Лач тӱткын, уэш шымлен лудмеке веле, тудын чын акшым шижат да поэтын мастарлыкшылан куанет. Теве, мутлан, кузе сӱретлыме Сеҥымашым пайремлыше ял калыкым:

«Иктын ӱдыр годсо вынер тувыр.
Весе каче годсыжла коштеш.
У йыдал, у тувыр, кемышт кудыр,
У тасма, у шовыр.
У протез» [Селин, 1976: 32].

Пытартыш ой кочо шинчавӱд йӧре каласыме, очыни. Тудо сарын лӱдыкшӧ сынжым, шучко кышажым нимогай вес шомак деч коч рашемда.

Авторын поэтический мастарлыкше нӧлтмӧ дене пырля илыш умылымашыжат ятырлан пенгыдемеш да келгемеш. Ты пагытысе творчествыштыже интернационализм кумыл палынак виянеш.

Александр Селинын пытартыш жапысе «Лупс алга» да «Энерйол» книгаже-влак утларак келге шонымашан улыт, тематике ятырлан кумдаҥын. Шочмо эл, коммунист партий, Ленин нерген почеламут-влак кугу верым налыт. Автор шкенжым эл ончылно курымеш парыманлан шотла да «Тылат, элем» почеламутыштыжо тыге товатла:

«Пуэн ом керт пӧлекым иканаште,
Но тиде, шочмо эл, лиеш, товат:
Йӱд-кече сылне илыш чоҥымаште
Пуэм мый пӱтынь илышем тылат» [Селин, 1984: 9].

Поэтын тематикыже моткоч тӱрлӧ да кумда гынат, эн шукыжым тудо Помар кундемжым, шочмо Пӧртанур ялжым моктен сера. Тидын нерген Волжский районешак шочын-кушшо филологий шанче кандидат З. Учаев моткоч чын палемда: «Сылнымут шулдыржо дене поэт чыла авалташ тырша, чыла, мо шочмо вершӧр деке кылдалтын, мо тудым тӱзата, уланда, чапшым нӧлта». Марий шымлызын поэтын вес творческий ойыртемжым

ончыктышо ойжат пеш чын: «Мутшо шагал. А шонымаш келгытше висаш лийдыме. Селинын йылме куатше – мутын акшым палымаште. Пӱтыркалаш ок йӧрате. Тыматле, чатка йылме – тӱҥ ойыртемже».

Поэтын творчествыже ик шӧрынан огыл. Мыланна тудо кусарыше да прозаик семынат палыме, адакшым самырык литератор-влакым куштымаштет надырже изижак огыл: нунын тӱҥалтыш мурпашаштым аклен сера, уто-ситым тӱжвак луктеш.

Вашке верысе издательствыште тудын пытартыш жапысе произведенийже-влак рушла савыкталт лектыт. А. Селинын возымыжым А. Смоликов, Г. Пагирев, А. Казаков, Г. Калинкин, А. Мосунов, В. Панов кусареныт. «Дальние версты» сборник сылнымут мастарын визымше книгаже лиеш.

Поэт шкенжын муро семже дене илышын йогынышкыжо, элын куатле йӱкышкыжӧ келшен ушна гын, тудо – пиалан айдеме. А. Селин тидын нерген моткоч чын каласен:

«Мый пудешт сургалтше гай шомакым
Пуртен омыл.
Но чыла мурем
Шӱм-чон шоныма гыч шулдыраҥын.
Эл шонымо тулеш
Ырен» [Селин, 1980: 44].

МУРЫЖО КОДЫН...

Тиде талантан айдемым нигунам ужын омыл, ындыжым тудым ни вашлийын, ни ваштареш шинчын мутланен ом керт. Лач книга комысо фотосӱретше веле кызытат шинча ончылнем да пылышыштем адакат йонгат тудын серен кодымо сылне шомакше-влак:

«Унчо велне кече
Эрден эр лектеш,
Яныk памаш деке
Вӱдвара толеш,

Вӱдвара мучаште
Пар ведра коеш,
Пар ведра коклаште
Ӱдыр ошкылеш» [Апакаев, 2001: 6].

Тыгай вучыдымо, шинчалан раш койшын сӱретлыме чатка да сӧрал образым кызытсе марий сылнымутышто эрежак от верешт.

«Уке, вӱдым огыл
Ӱдыр темалеш,
Унчын ӱжаражым
Тудо кошталеш» [Апакаев, 2001: 6], –

кузе чын да чаплын каласыме! Ушыштына тунамак эрден эрак памашеш йӱштылшӧ чевер ӱжара волгалтеш, ведра дене ловыкалтше вӱдеш кенета шулен йомшо тӱсшӧ палдырна.

Арамланак огыл «Унчо велне веле» почеламутлан пешак вашке сылне сем шочын. А возенже тудым профессиональный композитор огыл, а латвич ияш нарашта ӱдыр, кумдан палыме марий художник Иван Ямбердовын кугурак икшывыже, Палантай лӱмеш музыкальный училищын икымше курсыштыжо тунемше Таня Ямбердова. Тудым йоча манаш нигузе йылме ок савырне, вуеш шушо ӱдыр манашат але изишак ийготшо шуын огыл.

«Танюша, кузе тыгай лыжга сем тыйын кумылетым авалтыш?» манын йодмемлан тудо мыйым ӧрмалген ончале да чоян шыргыжале гына. Варажым ачаж гоч рашемдышым: семым В. Апакаевын почеламутшылан лӱмынак келыштарен огыл, тудо мутым ончылгоч палыде возен. А ритм ден размер тыге келшен толыныт, пуйто Таня фортепьяно воктене шинчымыж годым лач Валерий Апакаевын мутшым ушыштыжо кучен. Кызыт тудым марий калыклан пешак палыме артист да мурызо Иван Смирнов чӱчкыдынак йонгалтара. «Унчо велне веле» мурым моло-влакын репертуарыштат шуэн огыл колаш лиеш. Поэтын мутшылан возымо ик сем веле огыл ялласе клублаште шергылташ.

Моткочак оҥай савыртышан, путырак кӱчык лийын Унчо велысе сылнымут апшат Валерий Васильевич Апакаевын ӱмыржӧ да творчестве корныжо. Тудо 1940 ийын 26 январьыште Унчо кундемеш шочын. В. Абукаев-Эмгакын манмыжла: «Валерий Апакаев – Морко талант памашын ик йогынжо». Шеҥше кыдалаш школым тунем пытарымек, тудо связь пашашке ушна да ӱмыржӧ мучкак тиде сомылым шуктен шога. Паша лугычак Архангельск оласе связь техникумым тунем пытара. Сулен налме канышышке лекмыж марте районысо связь управленийыште тырша.

Специальность дене тудо литератур деч тора лийын, эре гаяк, манаш лиеш, связистлан пашам ыштен. Сылнымут сомылым Валерий Васильевич кумыл йодмо почеш шуктен, сандене, очыни, лектышыжат тыгай тӱвыргӧ лийын. «Мастарлык кӱкшыт гыч тудо ятыр лӱмлӧ писатель дене таҥасен сеҥа. Эн ондак – кугу умылымашым, шонымашым кӱчыкын, раш каласен моштымыж дене. Ойырымо темыже сюжет дене пеш чак кылдалтеш, корныж гыч ок коран. «Тудын ойлымашыже – лач ойлымаш кышкарыште, мыскараже мыскара жанрыште илат», – пешак чын палемден ыле шке жапыштыже В. Апакаев нерген шукертак чапланыше, лым лийде тыршыше вес мурызо турийна, марий шомак мастарна В. Абукаев-Эмгак. Лач тудак Валерий Васильевичын сылнымут поянлыкшым икверeш поген чумырен да посна книга дене лукташ ямдылен, а окса шотышто Морко вел гыч йолташыже-влак, В. Апакаевын творчествыжым йӧратыше-влак: «Передовик» сельхозартель (вуйлатыше – Г.С. Григорьев), «Марий кинде» РГУП (вуйлатыше – Е.С. Петров), «Марий прибор» ООО (вуйлатышын алмаштышыже – В.В. Иванов) полшеныт. Книгам «Марий Эл» газетын редакцийже савыктен луктын (тӱҥ редактор – А.С. Абдулов).

Тудо амал деч посна огыл «Парым» манын лӱмдалтеш. Ме, ош тӱням ужаш толшо-влак, чыланат парыман улына. Парымна кодеш ача-авалан, шукынжо тӱрыс она пӧртылтӧ тудым ни

шочмо ешланат, ни калыкланат. Тыгак парыман улына Ош Кугу Юмо ончылнат.

Книган содержанийжым шергалмек, ужына: тудо ныл ужаш гыч шога (почеламут, ойлымаш, кӱчык ойлымаш да мыскаравлак). Тудым тӱткынрак ончалмек, рашемеш: тыште эше кок ойыртемалтше ужаш вашлиялтеш. Посна йыжыҥ семын икшывевлаклан возымо почеламут да анекдот-влакымат палемдаш лиеш. Ойыртем семын тидат шинчалан перна: мыскара кумыл авторын уло творчествыштыже раш шижалтеш. Теве, мутлан, поэт шке шочмо кундемже нерген, шыргыжалын, тыге манеш:

«– Мемнан вӱднаже ночкырак!
– Мемнан ошмаже ошманрак!
– Мемнан тага пачам ыштен! –
А шорыкнаже мом ыштен?» [Апакаев, 2001: 9].

Автор тачысе илышнам, пагытнам тӱткын онча, тудын нерген чон коржын, шыде толын, шӱм йӱлен да орланен воза:

«Эрыкак кӱлеш шол кеч-кӧ лай,
Кеч енлан, кеч изи мераҥ лай.
Ме гына шорык гай улына –
Эрык толмым вучен шинчена» [Апакаев, 2001: 12], –

лудына ме «Мераҥ иге» почеламутыштыжо. Але теве «Онгыр» басньымак налаш. Поэт пешак келшыше образым муын, кызытсе чиновник-влакым тыгерак сотара:

«Южгунам чинан еҥат
Онгыр гай лиеш, товат:
Ок керт шкет пашам ыштен,
От рӱзалте гын кучен!» [Апакаев, 2001: 11].

Йӧрата тудо шочмо Унчо кундемжым, чонлан келшыше шке пашажым да тыгак уло кумылын шукта сылнымут сомылымат. Юмо пуэнак поэт лийын шочшо связист айдеме-влакым ваш ышта, лишемда веле огыл, тудо, шке манмыжла, «йӱкнам веле огыл – шӱмнамак уша!»

Валерий Апакаевын моло деч ойыртемалтше, чатка да йонгыдо йӱкшым поэзийыштат, прозыштат икгаяк раш колына. Теве, мутлан, эртыше сар нерген марий поэт-влак мыняр серыпле шомакым каласеныт. Тудо шке серымаштыже ты темыштат у сем савыртышым муын, тудымат шке шинчаончалтышыж дене ончалын тарвата:

«Вот шога Онар гай пӱнчӧ,
Пелашем гаяк коеш.
Лучо тиде пӱнчӧ йӧрлжӧ
Мыйын Йыванем олмеш» [Апакаев, 2001: 21], –

марийжым сарыш ужатымеке, йӧсын пелешта чодыра пашаште индыралтше орлыкан ӱдырамаш, «Ийгорно» балладысе лирический герой. Але теве нигузе лыпланен огеш керт сареш эргыжым йомдарыше ава шӱм:

«Но войнаште сеҥат веле мо –
Войнаште эше колатат...
Войнаште пыштат вуйымат,
Кузе тидым ава умылышаш?» [Апакаев, 2001: 20–21], –

мемнан деч йодеш поэт да шкежак умбакыже пӧръеҥ семын пеҥгыдын пӱй вошт ешара:

«За заслуги... посмертно» пуат –
Ой, «спасибе», Россий! Твою мать!...» [Апакаев, 2001: 21].

Кугу Отечественный сар пагытыште шке шочмо элым аралаш шогалше воин-влак герой улыт, нунылан шогалтыме памятник, чапкӱ чынжымак кугешнымашым шочыкта.

А кӱлыт мо авалан, ешлан тачысе «кӱ салтак-влак»?

«Лач Россий вел тачат обелискым
Уло эл мучкына шындылеш.
То Чернобыль ышта инвалидам,
То Афган колоткам колтылеш.
А Чечняже кунар «кӱ салтакым»
Мемнан шочшына олмеш шогалта?
Неужели чонан падырашым
Авалан кӱ салтак алмашта?» [Апакаев, 2001: 19], –

тыгай йодыш шындалтеш «Кӱ салтак» почеламутышто.

Поэтын ятыр почеламут корнылаже-влак йӧршын калык мурым ушештарат, тыгодымак нуно ойыртемалтын йонгалтыт:

«Себеусад – Волаксола
Толмем ончен вучен шога.
Латкок басан гармонь мура,
Куан чонем капкаш пура» [Апакаев, 2001: 8], –

нине почеламут корнылам лудын, кажныже шочмо суртышкыжо толын пурымо татым шарналта. «Куан чонем капкаш пура», – ялеш шочын-кушшо айдеме веле тыге каласен кертеш. Валерий Апакаев Н. Лекайн, Дим. Орай, Я. Элексейн семынак ӱмыржӧ мучко шке геройжо-влак коклаште, ялыште, илен. Сандене тудын сылнештарыме йӧнжӧ, шомакше тыгай чатка да раш, образше-влак шинча ончылнына тӱрыс сӱретлалтше улыт:

«Пасу корно – йыгыр корно,
Йыгыр корно – кок енлан.
Шоненам мый: тиде корно
Лиеш ӱмыр мучкылан» [Апакаев, 2001: 14].

Пар корно, пар кыша нерген В. Апакаевын землякше Валентин Колумб ончычрак возен. Тудо шукерте огыл вочшо лӱмеш кодшо пар кышам сонарзе семын эскера, шымла. А тачысе поэт тиде темыштат шке ойыртемалтше сем савыртышыжым кычал муэш да почеламутшым, сӱан нерген туштен, тыгерак онгайын кошарта:

«Пасу корным, йыгыр корным
Ушо иктыш, машина» [Апакаев, 2001: 15].

Валентин Колумбын веле огыл, тыгак С. Чавайнын, Н. Мухинын, Олык Ипайын да М. Казаковынат мастарлык школышт В. Апакаевын творчествыштыже пале кышам коденыт.

Поэт калык илыш дене ила, маныт. «Валерий Апакаев – илышын талантше», – тудын нерген палемдыме «Парым» книгасе ончылмутыштыжо. Пеш чын ак! Тудо тачысе кечым йӱштӧ чон дене ӧрдыж гыч ок ончо. Уло эл мучко кумдан

шарлыше, йыгыжтарыше анекдот гай тӱен пытарыме темымат марий сылнымут мастар йӧршын шке семынже волгалтара:

«Ондалет калыкет, Президент,
Киндымат таче налын от керт.
Ынде шке мый возам рельсышкет –
Таза лий, господин Президент!» [Апакаев, 2001: 25], –

кочын пелешта поэт «Калай Турий» почеламутыштыжо.

«Калай турий»... – кунам да кӧ Валерий Апакаев деч ончыч моло мутмастар тыге чолган да виян каласен?!

«А турий тугак сылнын мура,
Тудыжат тиде властьым мокта.
Турийлан ӱшанаш огеш лий –
Юмын огыл калай гай турий!» [Апакаев, 2001: 25], –

палемда тудо умбакыже.

Марий сылнымутышто Николай Мухинын турийже – ойгын символжо, Валентин Колумбын – пиал мурызо гын, тыште – традиций деч торашке торлымо. Турий Юмын кайык огыл – тыглай йӱкоргаж гына, «калай турий». Валерий Апакаевын шомакше-влак пешак келшыше, проста, лачак шке верыштыже да тыгодымак шӱмеш туран перныше, пикшла керылтше улыт:

«Унчо ончыко онча,
Унчо улыж ден ила.
Ельцин рынкышке понга –
Ме тораште улына» [Апакаев, 2001: 26].

Нине шомаклаште марий кресаньыкын кочо мыскаражат, поян илыш опытшат икверешушненыт. В. Апакаевын мастарлыкше тӱрлӧ шӧрынан. Тудо ятыр произведенийлам лӱмынак йоча-влаклан пӧлеклен. Мутлан, икшыве-влаклан возымо почеламутлаштыже автор нунын ийготыштым, илыш опытыштым шотыш налын воза да оҥай образ, келшыше шомак-влакым муэш:

«Шокталтена шӱвырнам,
Пералтена тӱмырнам.
Шыҥам тояш каена –
Нумал каяш полшеда?» [Апакаев, 2001: 28].

Ушеш ӱмырешлан лакемалтше содержаний, мыскара кумыл да куштылго рифма – тудын йочалан возымо чыла гаяк почеламутлаштыже палдырнат:

«Мыскараче теле тольо,
Ӱжмынам пуйто кольо.
Тӱҥалеш йомакым теле –
Пылышет шогалте веле!» [Апакаев, 2001: 30].

Тиде почеламутыштат чылажат шке верыштыже, ик уто шомакат уке.

Тунамак автор йочалан калык йӱла дене кылдалтше кӱлешан информацийым пуа. Марий-влак йомакым кунам логалеш, тунам каласкален огытыл. Лач пундыш вуйым лум петырымек веле йомак колташ, тӱрлӧ мыскаралан жап шуэш:

«А ньога, монден издержым,
Воштыл-воштылын ноен:
Лум курчакын кешыр нержым
Ош мераҥ нумал каен!» [Апакаев, 2001: 31].

Валерий Апакаевын йоча пагытше война годым да сар деч варасе жапыште эртен. Тунамсе икшыве-влак кугыеҥ радамыш пешак писын шогалыныт. «Йоча пагытдыме тукым», – кызыт Российмысе сылнымут шымлызе да мутмастар-влак нунын нерген тыге ойлат. Чынак, сар годым шочшо ньога-влак капланат изирак улыт, тазалыкыштат начаррак.

«1946 ий. Война деч варасе тыныс кеҥеж. Тыныс илыш толын шуын гынат, мемнан, куд-шым ияш йоча-влакын, мӱшкырна эреак кочкаш йодын. Кеҥеж шумеке, Шора вӱд утарен: колокумло шеренгым кучен толатат, ик жаплан темше лият. Ик жаплан манам: кинде деч посна кочкыш кушкаш тӱҥалше капкылеш вӱд гаяк шула. Кинде пареҥге йӧршан гынат, киндак кӱлын мыланна» [Апакаев, 2001: 37], – ожнысыжым шарнен каласкала мыланна герой-повествователь, «Парым» ойлымашын ик персонажше.

Автор тыге чын палемда: ме, марий-влак, пӱртӱсын лыжга икшывыже-влак, «кинде курика ончылно ӱмырна мучкылан

парыман улына». Писательын кинде нерген тиде шомакше, чылалан палыме раш ойсавыртышыже мемнан чоннамат тарвата. Тиде автобиографический произведений, герой-влакат шонен лукмо огытыл.

Мутлан, Арсений Яковлевич Слесаревым кызытат чӱчкыдынак Йошкар-Ола уремыште ужам. Тудо – ветеринарный наукын кандидатше, Марий университетыште ял озанлык факультетыште ятыр пагыт пашам ыштен, ынде сулен налме канышыште, туге гынат кызытат ончычсо семынак мланде пашалан, вольыклан моткочак шӱман, шке изи садыштыже тӱрлым амалкала. Але теве, мут толмашеш, «Сарвай» ойлымашымак налаш. Морко велне утыжым ӱедылше, енлан йӧраш тӧчышӧ айдемым тыге маныт. Тиде мыскара произведеният книгаш пурышо моло ойлымашла гаяк келге шонымашан. Прозаик мучашлан, тачысе Сарвай тӱшкан мом тӧчымыштым сӱретлышыжла, уто шомакым ок кучылт, кӱчыкын тыгерак иктешла: «Лийын койышыжак тугай: нулал, ала сайрак катыш логалеш» [Апакаев, 2001: 44].

Валерий Апакаев Иван Шубин (тудынат ӱмыржӧ моткочак кӱчык лийын. – *А.В.*) семынак ял илышым ӧрдыж гыч ончен серыше айдеме лийын огыл, сандене произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым, нунын кӧргӧ тургыжланымашыштым тудо тӱрыс шижын, тичмаш волгалтарен.

Ялын шке ойыртемже уло, тудо шке законжо дене ила. Тушто «...лу-лучко таве уло гынат, иктыж воктен шоктышо увер моло таве тура пӧрткайык чоҥештыме жапыштак шуэш» [Апакаев, 2001: 69]. Але айдемылан иктаж лӱмдышым тушкалтен пуат гын, туддеч нигузе утлаш огеш лий. Лач «лавыраш шунгалтмекет» веле шке тӱсетым рашемдет, чын лӱметым пӧртылтет. «Ончо – шоктыш, – Опак Валий лӧкен шынден. Тыге мый, кумло кандаш ияш марий, первый гана шкемын чын лӱмемым колын кертым» [Апакаев, 2001: 63], – воштылеш тудо «Наташан марийже» изирак мыскара ойлымашыштыже. Прозаик «кийыше тоям шогалта». Герой, пелашыжлан йӧраш тӧчен, Марсышкат чоҥештен толеш. Содержаний шотышто тудо пӱтынек писательын фантазийжылан

кӧра иланен, а иктешлымаш моткоч оҥай, тыгодым автор-повествователь марий илышлан энгертен негызла.

Южо мыскара ойлымаш-влакын савыртышыштыже, стильыштыже кызытсе прозаик М. Шкетаным шарныкта. В. Апакаев тудын традицийжылан кӱлынак энгерта, тыгодымак тудо тачысе марий йылмын ойыртемжымат ок мондо. «Мыйын кундемыштем ала-могай умылаш лийдыме калык ила. Неправильный калык ила мыйын кундемыштем» [Апакаев, 2001: 72], – лудына ме «Карашан мӱй» мыскара ойлымашыште. Тунам В. Апакаевын индивидуальный стильжымат тӱрыс ужына. Тудын ойжо-влак Морко марийын улыт, прозаик тачысе шомак-влакым кучылтеш, кызытсе йылме дене мутлана: «Теве пошкудем-влакымак налаш: чыным ойлет – шоя маныт, шояк шомакым каласет – окмак маныт» [Апакаев, 2001: 72], – тиде произведенийыштак кумылын мундырта писатель шке шомак мундыражым. «Мый, манам, Лекандр дене нигузеат келшен ом керт. Ом керт, манам, келшен...» [Апакаев, 2001: 74], – лудына умбакыже тиде ойлымашыштак. Книгаш пурышо чыла прозаический произведенийымак ойлымаш манаш огеш лий. Мутлан, «Сорлам шылтен», «Кок кидлан шултыш», «Шинчалтеныт» да «Каналташ шонен» вуймут дене савыкталтше кӱчык мыскара-влакын содержанийыштат, формыштат анекдотлык улыт.

Валерий Васильевичын «Парым» книгажын презентацийыштыже лийше ик палыме журналист «йӱксӧ мурылан» шотлен аклыш. Тыге живописьыште, музыкышто, театрыште але сылнымутышто моткоч шуко пашам ыштыше айдемын эн чапле, виян произведенийже нерген кугешнен ойлат. В. Апакаев нигунамат гонорарлан, лӱмынак Писатель ушемыш логалаш тыршен возен огыл. Тудын кажне шомакше, образше келгын шонкален, вискален сералтыт, нуно чыланат мутмастарын ушешыже тӱрыс тӱвырген шушо ойсавыртыш-влак улыт.

Сылнымут корныштo тудо ятыр пагыт, кумло ий наре ошкылын, шуко тыршен гынат, илыме ӱмырыштыжӧ улыжат ик

«Парым» (2001 ий) книгам веле луктын шуктен. Ончылмутын авторжо пешак чын палемден: «...но тудо – акше дене икмынярым алмашта» [Апакаев, 2001: 4].

Тале сылнымут мастарлан теле ден кеҥеж вашталтмым 61 гана веле ужаш пӱралте. Ок кончо ынде тудлан ломбо пеледмат, ок шокто шӱшпык муро йӱкат. «Илыме ӱмырым ийгот дене огыл, айдемын пашаж дене висат», – ойлат калыкыште. Ойганыше чоннам тидыжат куандара: шукерте огыл Морко посёлкын ик сылне уремжылан Валерий Апакаевын лӱмжым пуэныт. Тиде тудын сылнымут пашажлан, илыш корныжлан кӱкшӧ ак.

«Айдеме илаш шочеш», маныт. Тыгак шонен Валерий Васильевичат:

«Мый илен нигунам ом нойо,
Илыш, тунықто мыйым илаш» [Апакаев, 2001: 7], –

сера тудо ик почеламутыштыжо. Талантан сылнымут мастарын лач илышаш ӱмыржӧ гына пешак кӱчык лийын. Тудо шке книгажын тиражшым пыкше-пыкше вучен шуктыш, а пашажлан акым, поро шомакым, «Унчо велне веле» почеламутшылан Таня Ямбердован возымо ныжыл семжым илымыж годым колын ыш керт. 2001 ий шыже велыш тайныше ик тылзын Унчо шӱшпыкын муро йӱкшӧ шучко черлан кӧра лугыч кӱрылтӧ, но курымешлан кодынат поэтын мондалтдыме строкаже-влак:

«Ала сылне ломбым ужын,
Мый моткоч куаненам?
Ала шӱшпык йӱкым койын,
Шкат мураш тараненам?
Тек мурем шокта, йонгалтын,
Шора сер воктеч тораш:
Кӧ тыге мураш тунемын
Манын колыштышт йырваш» [Апакаев, 2001: 7].

Унчо велне, Шора энер серыште, умыр кеҥеж кастене тудын шомакшылан возымо сылне сем-влак, ӱшанен кодам, эше шуко пагыт шӱшпык дене ӱчашен йонгаш тӱҥалыт. Калык шӱмеш, ушеш кодеш поэтын пашажат, умбакыжат чаплана, шарла лӱмжат.

ШУКЕРТСЕК ВУЧЫМО КНИГА

Марий сылнымут мастар-влак коклаште национальный эпосым возаш кӱлмӧ нерген шомак шукертсек коштеш. Тидын шотышто эн ончычак мемнан сылнымутлан негызым пыштыше-влак чон вургыж ойленыт. Эше эртыше курымын 30-шо ийлаштыже С. Чавайн, О. Шабдар да Олык Ипай «Чоткар патыр мур» поэмым возенът да тудын рушла подстрочникшым ямдылен шуктенът, нунын пашашт Москваште савыкталт лекшаш улмаш; шкешт тиде произведенийым марий эпосын ик ужашыжлан шотленът да илен-толын тичмаш эпосым чумыраш шоненът. Изиш варарак марий эпосым возаш тӱҥалмыж нерген Иван Смирнов (Плешков), почеламут дене возымо «Асай ден Кансыл» исторический драмын авторжо, лудшо-влакым палдарен. Тиде паша гыч изи ужашыже, «Сасканай» йомак-поэме, ятыр пагыт эртымеке, «Ончыко» журналеш 1997 ийыште (7–12 номер) савыкталтын (автор шкеже тудым марий эпос манын палемден).

Колымшо курым мучашыште национальный эпосым возаш кумылан улмышт нерген шукын ойленыт: А. Юзыкайн, Сем. Николаев, В. Любимов да молат. Ты кӱлешан сомылым шуктымаште поснак кугу да пайдале надыр семын В. Колумбын фольклор циклыш пурышо легендыже ден поэмыже-влакым аклыман.

Теве ончылнем А. Спиридоновын «Югорно. Песнь о вещем пути. Эпос мари. Опыт синтеза» у книгаже. Тудо иканаште руш да марий йылме дене савыкталтын да Марий кундемым Руш кугыжанышышке ушымылан 450 ий теммылан пӧлеклалтын. Руш сылнымут мастарын тиде пашажым марий

литератур историеш келге кышам кодышо, мемнан писательна-влакын шукертсе шонымашыштым илышыш пуртымо ошкыл семын ончыде нигузе огеш лий. Тидымат палемдыме шуэш: ты ганат «Ончыко» журнал ӧрдыжеш кодын огыл. Эпосын икымше вариантше икымше гана кок ий ончыч «Мари» лӱм дене 4–12 номерлаште савыкталтын. Лудшо-влак тудым куанен вашлийыч, критикат кӱкшын аклыш. Авторлан журналын лауреатше лӱмым пуымо. А варарак ты пашаж дене Марий Элын С.Г. Чавайн лӱмеш Кугыжаныш премийжым сулен нале.

Мутат уке, лийынат «марий эпосым марий ең возышаш огыл мо?» манше-влакат, но А. Спиридоновын илыш да творческий ойыртемжым шотыш налын, тиде йодышым вигак корандаш кӱлеш. Теве молан. Кӱшнӧ Анатолий Яковлевич нерген «руш сылнымут мастар» манын ойлымем дене изишыже йоҥылышат лийым, шонем. Такшым гын тудым рушла возышо писатель манаш утларак келша. Мутмастарын илыш корныжо, пӱрымашыже, творчестве ойыртемже тӱрыснек марий историй, культур, йӱла да марий сылнымут дене кылдалтынат.

Тудо 1950 ий 8 июньышто Медведево районысо Краснооктябрьский посёлкышто шочын. Жапше годым шлифовщик, бетонщик, журналист сомылым шуктен. 1982 ий годсек – Марий книга савыктышын редакторжо (сылнымут шлифовщикат манын кертына), «Запах родного дома» (1984) да «Золотое дно» (1997) повесть да ойлымаш книга-влакын, шуко моло творческий пашан авторжо.

Анатолий Спиридоновлан сылнымут мастарлыкым, талантым пӱртӱс ситышын пӧлеклен. Тудо образованийже дене филолог: А.М. Горький лӱмеш Литературный институтым тунем пытарен. Самырыкше годсекак марий сылнымут деке мелын шога. Тудын кусарымаштыжат тӱҥ верым марий йомак, легенде да преданий, икманаш, марий писатель-влакын калык ойпого негызеш возымо произведенийышт налыт. Тиде сомыл деч тудо кызытат коранҥын огыл, сандене марийын йӱлажым, ойпогыжым,

сылнымутшым сайын да келгын пала, пӱсын шижын мошта. Икманаш, А. Спиридоновын у произведенийже пуста вереш да чокым шочын огыл. Тидлан тудо ӱмыржӧ мучко ямдылалтын.

«Югорнын» чоҥалтмыже моткочак оҥай. Тудо тӱҥ шотышто марий легенде да преданий-влак негызеш сералтын. Автор тӱрлӧ сынан калык ойпогым кучылтын да тудым ик эпический йогыныш моштен виктарен кертын. Сказаний коло кум муро, ончылмут, иктешлымаш, почешмут да умылтарымаш гыч шога. Ӱмбач ончалмаште тыгела чучеш, пуйто «Йӱкталче», «Парнякай», «Поро Сарманай», «Ервундаш ял» да «Рывыж ден тумна» ужашвлак тыште йӧршынат уто улыт. Икымше гана лудмо годым нуно «ковайын шондыкшо» гыч шӱдырен лукмо посна произведений семынрак чучыт. Арамланак огыл автор шкежат нуным «Из ларчика Изимвате» манын лӱмден. «Югорным» тӱткынрак лудмо годым рашемеш: А. Спиридоновын сайын, мастарын кусарыме нине ужаш, нине сылне марий легенде, йомак-влак деч посна эпосышто вашлиялтше южо образ ден сюжетым умылаш нелырак лиеш ыле, очыни.

Кызыт мемнан ончылнына – моткоч чапле да ятыр пагыт вучымо пӧлек, шукерте огыл «Марево» издательствыште (Йошкар-Ола, 2002, 240 с.) савыкталт лекше у книга. Тиде – марий эпос, эпический поэме але моло вес жанран произведений – ты шотышто ӱчашышаш уке, шонем. «Югорно. Песнь о вещем пути. Эпос мари. Опыт синтеза» – тыге палемдыме книгаште. Тиде – авторын шонымашыже, сандене тудым пагалаш кӱлеш. Ты произведений кӱчык пагытыште, иканаште шочын огыл. Тӱнлан, негызлан А. Спиридонов марий муро-влакым налын. «Путеводной звездой мне были песни! Что за чудо эти марийские песни! Как просты они внешне и как глубоки и богаты внутри! Все восемь лет работы именно они вели меня за собой, поддерживали, создавая необыкновенно высокий и устойчивый лирический настрой; они заставляли работать, они подсказывали, они учили простоте

и сложности – учили писать в новом для меня ключе!» – рашемда автор [Спиридонов, 2000: 169].

Произведенийын кугытшым, содержанийжым да сылнымут ойыртемжым шотыш налын, тудым марий эпосын тӱҥалтышыже, негызше, моткочак кӱлешан ужашыж семын аклаш чыла амалат уло, шонем. Адакшым А. Спиридонов шкежат ончыланже лач тыгай задачымак шынден. Тудо мучашлен шуктымо марий эпос нерген мутым огеш лук. «Трудно загадывать вперед, но все же надеюсь, что вслед за мной придут другие, более талантливые авторы и продолжат работу, ведь за пределами поэмы осталось множество интересных сюжетов марийских легенд и преданий», – лудына ме туштак. Тугеже мемнан ончылнына – эпический поэме, марий эпосын ик тӱҥ да кугу ужашыже.

Автор шке шонымашышкыже тӱрыс шуын да моткочак кугу сомылым шуктен. Лач икте шотышто тудын дене келшаш огеш лий: мемнан сылнымутыш утларак талантан самырык мутмастарын толмыжым вучен шинчыман огыл, тӱҥалме пашам умбакыже шуяш Анатолий Яковлевичын шкенжын вийжат, мастарлыкшат ситышын. Тидымак вес Анатолий нергенат ойлаш лиеш. А. Мокеевшат, А. Спиридоновшат кызыт лач вийвал пагытыште, творчестве куат тӱрыснек почылтмо татыште улыт. Кусарышын пашаж нерген изиш варарак посна палемдынем, а кызыт ой – эпический поэмын сылнымут ойыртемже нерген.

Ятыр моло эпический сынан марий калык мурысо семынак, ты произведенийыште психологический параллелизм-влак пешак чӱчкыдын вашлиялтыт.

«Ну-ка, друг мой, разом ступим,
Половицы пусть прогнутся,
На скамейку рядом сядем,
Пусть скамейка та прогнется.
Песню славную мы грянем –
Пусть округа вся услышит» [Спиридонов, 2002: 18], –

лудына ме икымше муро тӱҥалтышыштак.

Произведенийыште мут пералтыш (тыште ударений нерген огыл, а ритмике нерген ойлена, ударенийым «йӱк пералтыш» манаш лиеш) пешак пеҥгыде, строка-влак икшырымын, куатлын йоҥгалтыт. Автор чылаж годымак чатка рифмым огеш кучылт гынат (эпический мурышто тидыже огешат кӱл), почеламут корно-влак куштылгын лудалтыт, ушеш кужу жаплан лакемалтыт. Поэмым лудмо годым чонланат, пылышланат каньыле. А. Спиридонов марий мурым ятырже годым шке семынже вестӱрлемден кучылтеш. Теве, мутлан, чылалан палыме калык мурышто, колын улына, шинчена, тыге каласыме:

Куку мурым колнеда гын,
Куэрыш лекса,
Шӱшпык мурым колнеда гын,
Ломберыш толза!

Автор нине строка-влакым эпослан келшышын вашталта веле огыл, эше марий мурышко шке гычат ешартышым мастарын пурта:

«Если вы хотите слушать
Кукование кукушки,
Шелест шелковый березы,
Родниковый звон хрустальный –
В край березовый торъяльский
На реку Немду ступайте.
Если вам по сердцу щебет
Вольной ласточки касатки,
Свежих ветров дуновенье
И дыхание простора –
Стройте дом на самой круче,
Над обрывистым откосом
Берегов широкой Йылге» [Спиридонов, 2002: 33–34].

Анатолий Спиридонов эпический поэмыштыже тӱрлӧ сынан фольклор материалым кучылтын гынат, произведенийын пеҥгыде сюжет рӱдыжӧ уло. Содержаний тӱҥ шотышто Салий ден Пампалчын йӧратымаш историйышт кышкареш негызлалтеш.

Эше тидат шинчаш перныде огеш код: поэмыште акрет годсо пагыт нерген каласкалалтеш, но тудо мемнан тачысе кечына дене ойыраш лийдымын кылдалтын. Тидым ме кажне мурышто манме гаяк колына:

«А теперь к себе примерьте:
Коль жена шипит частенько
Или лает без разбору –
Знайте, чьей она породы!» [Спиридонов, 2002: 64].

Тыгай иктешлымашым ышта поэт ик ожнысо легендым каласкалыме почеш. Калык «ик имньылан кок омытам огыт чикте» манын ойла. Ачаж ден аваже ик ӱдырыштым, кушкын шумекше, иканаште кум качылан сӧрат. Сӱан кече лишемме семын, нуно нигуш пураш, кузе лияш огыт палат, ушан уста мужаҥче кува дек каҥашым йодын мият. Тудыжо шепкашке аза семын пырыс иге ден пинегым вӱдыл пышташ темла. Нунышт варажым, изиш жап эртымек, шке шочшышт гаяк сынан чапле ӱдыр лийын шогалыт, но пий ден пырыс койышышт огеш йом.

Анатолий Спиридоновын поэмыштыже тыгай тыгыде сюжет йогын-влак ситышынак улыт, но нуно чыланат произведенийын тӱҥ содержанийже дене чак кылдалтынат, авторын могай-гынат шонымашыжым рашемдат. Тыште ме сӧраллан гына пуртымо ик уто строкамат огына вашлий.

Поэмыште моткочак кӱлешан ик идей чӱчкыдынак йоҥга, тудо тачысе кечылан келшыдымыла чучеш гынат, келгынрак шоналташ гын, тӱрыс ончымаште моткочак чын. «Айдемым поянлык огыл чапландара, тӱняште йӧратымаш, порылык, икте-весылан ӱшанле лийме, пеҥгыде уш-акыл, койыш-шоктыш, чын верч шогаш эре ямде улмо утларак шергакан», – каласынеже автор. Чын огыл мо? Вет поянлык дене йыгыре сутланымаш, икте-весым мыскылымаш, ондалкалымаш, чоялык да торжалык эреак коштыт. Тыгай келге шонымаш-влак поэтический корнылаште моткоч сылнын да раш каласалтыт:

«Видно, так уж мир устроен,
Что всего для нас дороже
Не сама холстина жизни,
А такая вроде малость,
Как узор на уголочке,
Кем-то вышитый любовно,
Что и холст весь украшает
И ласкает нашу душу» [Спиридонов, 2002: 37].

Автор тыштат кызытсе пагыт дек мелын савырна. Мом ме, тыглай ен-влак, ужын, иканаште шекланен огына шукто, тудымат ӧрдыжеш огеш кодо, художникын писе да пӱсӧ шинчаже чылажымат жапыштыже шижын, авалтен да тунамак раш сӱретлен кертеш.

«Югорнын» сылнымут ойыртемже нерген мучашдымын каласкалаш лиеш. Авторын калык ойпогым сайын палымыже, тудым творчествыште моштен кучылтмыжо, мутмастарын профессиональный кӱкшытшӧ, сылнымут куатше марийым веле огыл, кеч-кӧмат куандарат да ӧрыктарат.

А кусарышын, марий поэт А. Мокеевын, суапле пашаже мыланем эшеат чот вучыдымо да сымыстарыше лие. Паленам, тудын талантшылан ончычат ӱшаненам, эше Оршанке педучилищыште тунеммына годымак тудо мыланна шке сылне да ӧрыктарен куандарыше почеламутшо-влакым чӱчкыдынак лудеш ыле. Юмо тудлан шочынак сылнымут шижмашым лыҥак пӧлеклен. Тиде юзо чинчын, Толя Мокеевын, сылнымут мастарлыкше СССР-ын калык туныктышыжо Емельянов Петр Емельяновичын тыршымыжлан кӧра эше утларак чот волгыдемын, яндарештын.

Мутат уке, А. Спиридонов мутым пешак чот шижын мошта, тудын произведенийже сылнын возалтын, но А. Мокеев эшеат чот мастарын кусарен. Адакшым оригиналын авторжо кандаш ий тыршен пашам ыштен гын, марий мутмастарлан моткочак шагал жап пуалтын ыле, йоҥылыш ом лий гын, икмыняр тылзе веле, сандене тудлан йӱдшӧ-кечыже вер гыч тарваныде шинчылташ логалын.

Йӧра, тидыже кызыт шенгелан кодын, эн тӱҥжӧ – ӧрыктарыше лектыш. Кусарышылан авторым ончылташ (тек А. Спиридонов мыланем огеш ӧпкеле, вет тыгай кусарышым муаш тудлан Юмыжак полшен) – манаш веле! Сылнымут историйыште тыгай факт пешак шуэн вашлиялтеш.

Шке сомылем дене мыланем рушла текстым кум-ныл гана тичмаш лудын лекташ логале, тунам А. Мокеевын эпосым кусарымыж нерген эше колынат, паленат омыл да марий вариантым нигуштат ужын омыл ыле. Кунам кидышкем «Югорно. Песнь о вещем пути. Эпос мари. Опыт синтеза» книга икымше гана логале, уло тӱняжат мондалтмыла чучо: самырык годсо палымемын кусарымыжым мучаш марте лудын пытарыде, нигузе вер гыч тарванен кертын омыл. Мыланем ончылгочак пешак палыме произведенийым ты гана йӧршын у семын, угычын лудаш тӱҥальым. Вот тыгай юзо виян чынжымак моткочак кугу талантан айдемын чон тулешыже иланыше творчестве.

Анатолий Спиридонов ден А. Мокеевын, кок Анатолийын, мурсаскаштышт икгайлык моткоч шуко, нуно коктынат шке шочмо йылмыштым пешак сайын шижын моштат, сылнымутан шомакын акшым пешак сайын палат. Адакшым ийгот шотыштат ойыртем уке гаяк, нуно ик пагытыштыракак шочыныт, сылнымут дек самырык годымак шӱманҥыныт. Шарнем, В. Колумб эше шукертак А. Мокеевын «Салам» икымше поэмыже да тӱҥалтыш почеламутшо-влак нерген пешак келге шонымашан статьям серен ыле. Тудо самырык мастарын пиалан ончыкылыкшылан ӱшанен да сылнымутышто шомакым переген кучылташ темлен. Тыгодымак рвезын творчествыжым поро йолташла ужын аклен, иза семын туныктен ойлен: «Кузе ик корка вӱдыштӧ тенгыз тамым, тенгыз кумдыкым, тенгыз келгыт ден куатым шижаш ок лий, тугак почеламутышкат илышын чыла ямжым, чыла чия ден чыла шере-кочыжым от шынгаре. Тидым поэме гына, тудым кумда илыш шинчаончалтышан да келге шинчымашан, кугу мастарлыкан поэт гына ыштен кертеш. Садлан тенийсе жапыште поэмын

кечыже волен кайыме нерген мут лийынат ок керт» (В. Колумбын архивше гыч. – *А.В.*). Тӱҥалше шотлан ойлымо нине шомак, авторын ийготшым ончыде, туран каласыме поро ой-каҥаш-влак А. Мокеевлан ончыкшым пешак пайдале, моткочак кӱлешан лийыныт, шонем.

Вара тудо шкежат мутын юзо вийжым тичмашын умылен шукташ, рашемдаш эреак тыршен. Тидын нергенак ойлат, мутлан, тудын «Ончыко» журналеш эксперимент шотеш савыктыме мут модышыжо-влак (кажне шомакым ик буква гыч тӱҥалын возымо ойлымаш, палиндром аршаш да тулеч молат).

Эн ончычак мыйым А. Мокеевын марий йылмым моткочак келгын палымыже ӧрыктара, тудын сылнымут йылмыже пешак поян да чатка. Йылмызе-влак «активный словарный запас» умылымаш дене пайдаланат. Тидыже ик айдемын мыняр шомакым палымыжым да илышыште, кутырымаште кучылтмыжым ончыкта. Кусарымаштыже марий поэт шке мастарлыкшым тӱрыс палдара: тӱрлӧ диалект шомак, архаизм-влакым (тоштемше ойым) веле огыл моштен кучылташ, тыгодымак шке гычат у мутым шонен лукташ огеш ӧрмалге. Мутлан, кузе маныт марла сабльым? Марий йылмыште «пулач» (сабле) шомакат улмаш, тудо мемнан кутырымо йылмына гыч шукертак лектын возын да мондалтын. Тыгак «арча» (изи шондык), «арвуй» (карт), «чатныше» (шелше), «чамбал» (мӧдывуй), «урман» (йӱла) да А. Мокеевын кусарымаштыже вашлиялтше моло тыгай ой-влак авторын мутпоянлыкше нерген раш каласкалат. Нине тошто шомак улыт гын, мутлан, «кӱроҥ» (щит, авыртыш значенийыште) – поэтын творчествыже, шкевуя шонен лукмо мутшо.

Ик йылме гыч весыш кусараш тӱрлӧ семын лиеш. Мутлан, южо кусарыше йот оригинал деч нимынярат ок кораҥ, тудын кажне шомакшым, шонымашыжым арален кодаш тырша. Тидыже – шукташ лийдыме сомыл. Молан манаш гын кажне йылмын шке радамже, ойыртемже уло. Адакшым тӱрлӧ калыкын илыш умылымашыжат шкешотан. Сандене, очыни, ик йылме гыч весыш

кусарыме годым родо-тукым калык сылнымутым гына оригинал дек чот лишемдаш лиеш. Йот тукым йылме гыч тыге марлаҥдаш моткочак йӧсӧ але огешат лий гай чучеш. Тыгай эн лишыл кусарымаш – эше кусарымаш огыл, а шукыж годым подстрочник веле. Весышт, мӧнгешла, кусарыме текст деч пешак кугун торлат. Лудат тыгайым да шонет: «Тидыже вес произведений огыл мо?»

Анатолий Мокеевын кусарымыже А. Спиридоновын рушла текстше дек моткочак лишыл, но тыгодымак йӧршынат подстрочник огыл, а чылт яндарын, простан да сылнын йонгалтше марий шомак. Икманаш, сылнымут мастар лач «десяткыш» логалтен. Кузе тыге лийын кертын? Тыште тӱнлан кок амалым ончыкташ лиеш. Эн ончычак, кӱшнӧ палемдышым, нунын, авторжынат, кусарышыжынат, творческий шижмашышт, опытышт да ойыртемышт икгайрак. Тиде икте, а весыже – нуно коктынат шочмо йылмыштым пешак сайын палат да шомакым переген, аныклен кучылтыт, тудым пешак пӱсын шижын моштат. Туге гынат А. Мокеевын текстше утларак проста да чонлан лишыл. Лач тыгак сайын, мастарын ыштыме пашалан А. Твардовскийын «Василий Теркинжым» Г. Оярын кусарымыжым шотлен кертына, тыштат марий поэтын кугу творческий куатше шижалтеш. Тидын шотышто шуко кутыраш огыл манын, пример шотеш А. Мокеевын кусарымыж гыч ик изи ужашым гына лудшо-влаклан шканышт таҥастарен ончаш темлем:

Остальные отказались,
Поклялись Великим Юмо,
Что обиды не имеют,
Что руки невесты дивной
Никогда уж не попросят
И препятствовать не станут
Справедливому решенью.

«Молышт чарнышт кучедалмым,
Юмо ончылно товатлышт:
Нимогай ӧпкем да шыдым
Помыш кӱла огыт кучо,
Шонашат чарнат Пампалчым;
Кӧ сеҥа таҥасымаште –
Ӱдырат тудланак лийже»

[Спиридонов, 2002: 67].

Анатолий Спиридоновын строкалаштыже Пушкинын, руш поэзийын интонацийже шижалтеш гын, А. Мокеев тӱрыснек марий традицийлан энгерта.

Кӱшнӧ палемдышым: «Югорным» пешак кӱчык жапыште марланғдыме, сандене южо вере вашкымашын кышажат палдырныде кодын огыл. Теве ончалына А. Спиридоновын нине корнылажым:

«Что скрывать, на белом свете
Есть еще такие люди,
У которых слово чести
Мягче хвостика мышонка,
Совесть гибче хворостины,
А язык листочка глаже» [Спиридонов, 2002: 90].

«Мягче хвостика мышонка» – посна еҥын койыш-шоктышыж нерген рушла пешак чаплын каласыме, а марлаже йӧршын вес образ шонет:

«Мом шылташ, вет ош тӱняште
Тыгаят пернат еҥ-шамыч,
Кӧн шомакышт коля поч гай:
Кӱчык, пушкыдо тугаяк;
Намысышт уа гай вичкыж,
Йылмышт яклака лышташ гай» [Спиридонов, 2002: 90].

«Кӱчык, пушкыдо» манаш мераҥ поч нерген утларак келша, очыни. Теве адак 39 страницыште компьютерный набор годым ик буква олмеш весе темдалалтын, «кӱлын» шомак олмеш «кудыр» пурен шинчын. Мый тыште кусарышым пешыжак ынем титакле, тудын, манна, жапше пешак шыгыр улмаш, тыгодым редакторлан утларак тӱткӧ лийман ыле дыр. Юмылан тау, тыгай кӱчымӧ корнылаже моло вере шинчалан огыт перне. Мый нине примерлажымат кычалтылаш шонен ончыктен омыл, угыч савыктен лукмо годым пайдалырак лийже манын гына палемдышым. Вет тӱжем экземпляр дене лукмо, марий лудшо-влакын шукертсек вучымо книгашт, тиде кӱлешан изданий, тачысе кечылан республикысе библиотекылаштат, ужалымаштат огеш кой, сандене тудым угычын савыктен лукмо нерген кызытак шонаш тӱҥалман. Тек калыклан пӧлеклыме книга калыкланак лиеш.

САРСАДЕ САДЕРЫН САНДУГАСШЕ

Сандугас вӱдым кошталаш
Самой келге вер гычын.

Урал марий муро

Семён Васильевич Николаев Свердлов область, Красноуфим район, Сарсаде ялысе кресаньык ешеш 1936 ий 7 сентябрьыште шочын. Эше школыш кайымыж деч ончычак кенгежым ачаж дене пырля кӱтӱчылан коштын. Тудыжо Кугу Отечественный сарыште сусырген толынат, тазалыкше начарлан кӧра изи икшывымак пеленже полышкалаш кондыштарен. Ту пагытыште эше сар каен шоген, сандене кажне айдеме тушманым сенгаш мо дене гынат полшаш тыршен. Семонлан изинекак колхозышто да сурт озанлыкыште тӱрлӧ сомылым шукташ пернен. Ялысе икшыве-влак кылтамат шупшыктеныт, паренгымат луктыныт, неле мешакымат моло дене тӧр нумалыныт.

Сар пагытыште кушшо рвезе тукым нерген «поколение без детства» манын ойлат. Ик могырым, пешак чын да раш калаcыме! Вес могырым, тиде ой дене тӱрысшак келшаш огеш лий. Молан манаш гын йоча кеч-кунамат икшывак кодеш. Пагытын ойыртемжым ончыде, сар годымат марий яллаште самырык-влак кастене модмашке погыненыт, муренытат, куштенытат. Тыгодымак пайремымат эртареныт, моло илыш-йӱла сомылымат шуктен шогеныт. Вет пашаже тунам нӧргӧ икшыве-влакын вачӱмбакышт чынжымак кугыең дене тӧр возын, сандене нуно изинекак ушым шынденыт.

Моло рвезе семынак, Семонат, верысе тӱҥалтыш школым тунем пыта-

рымекыже, шочмо «Чолпан» колхозышто конюхын полышкалышыжлан пашам ышташ тӱҥалеш. Тыге ик ий шижде эртен кая. Кочкаш-йӱаш, чияш-шоҥалаш пеш начар лийын гынат, 1949 ийыште ончыкылык поэт Кугу Тавра шымияш школыш тунемаш пура. Варарак тыште марий йылмым да сылнымутым лачак марий писатель Илья Васильев тунықта, тудак икшыве-влакым шочмо литератур деке кертмыж семын кумыланден шога. Лач тышечынак тӱҥалеш Семонын сылнымутыш икымше ошкылжо. Семилеткым Чап грамот дене тунем лекмеке, поэзийлан кумылан рвезе шинчымаш корныжым умбакыже шуяш шонен пышта да 1952 ийыште Краснокам (Эльян) педучилищыш тунемаш пура. Педучилищыште литературный кружок талын пашам ыштен, но самырык рвезым поэзий веле огыл алгаштарен. Семон тунам спорт деке пешак чот шӱманғын. Тудо утларакше футболым йӧратен, да нападенийыште начарын огыл модын. Пӱсӧ ушан чулым рвезе училищым отличий дене пытара да йолташыже-влак дене пырля Ижевск оласе спортивный факультетышке тунемаш пураш шонен пышта. Корнывожышто шогышо йомакысе патырла тудо иктыжым ойырен налеш, но илыш рвезым вес корныш лупшалеш. «Пӱрымаш пӱйым пудыртен пура», – манеш марий калык. Лач тыгак лийын самырык рвезе денат.

Поездыште ончыкылык спортсмен-влакым гастроль гыч пӧртылшӧ марий артистмыт вашлийыт, нуныжо эрвел йыгыт-влакым Марий пединститутыш тунемаш пураш кӧндарат. Тыге мӱндыр Сарсадеш шочын-кушшо рвезе 1956 ийыште Н.К. Крупская лӱмеш Марий государственный пединститутын историко-филологический факультетышкыже йодмашым пуа, экзамен деч поснак студент радамыш ушна.

«Сылнымут пашамым 1956 ий ноябрь гыч тӱҥалынам», – палемда автобиографийыштыже Семён Васильевич. Институт деч вара тудо лач кум ий, 1964 ий 1 сентябрь марте, тыштак марий йылме да литератур кафедрыште ассистентлан пашам ышта. Самырык ең ончылно адакат кок корно: вузышто преподаватель але

сылнымут мастар лияш. Мутат уке, шочмо шомакын сымыстарыше вийже тудым шке декыже шупшын. Тыгодымак лач писатель семын гына илен лекташ, ешым пукшен-йӱкташ тӱҥалше авторлан нимогай йӧнат лийын огыл, сандене кушто-гынат садак пашам ыштыман улмаш. Тыге Семён Николаев 1964–1967 ийлаште Марий телерадиокомитетыште тырша. Ончыч корреспондент, вара сылнымутан передаче редакцийын редакторжо лиеш, а 1967 ий гыч икмыняр тылзе Культур министерствыште инспектор сомылым шукта.

Телерадиокомитетыште тунам илыш шолынак шоген. Марий театрыште могай гына спектакль шындалтын, чылажымат плёнкыш возен шукташ кӱлын. Тунам сылнымутан шуко марий передаче ямдылалтын, писатель, артист, композитор да музыкант-влак дене вашлиймаш эртаралтын, да моло сомылат шукталтын. Тидым шотыш налын, Семён Васильевич саде ийыштак уэш телерадиокомитетыш толеш да 1970 ий марте телевидений-ын старший редакторжылан, радиовещанийын тӱҥ редакторжылан ышта. Туге гынат ура чонан поэт эреак марий писатель-влак дене икверешЮмо пӱрымӧ тӱҥ сомылжым шукташ шонен коштын. 1970 ий гыч тӱҥалын ныл ий наре «Пачемыш» журнал тӱҥ редакторын алмаштышыжлан, тиддеч вара ик ий Писатель ушемыште литконсультантлан тырша. Варажым индеш ий «Ончыко» журналын тӱҥ редакторжо лиеш, а 1984 ий гыч таче марте – писатель-профессионал. Теве тыгайрак тудын илыш да паша биографийже.

А могайрак сылнымут кӱкшытшӧ, ойыртемже? Тидын нергенже тудын савыктен лукмо книгаже-влак каласкалат.

Теве кидышкем поэтын ош тӱням ужшо икымше мурсаскаже. Книган вуймутшат содержанийжылан моткочак келшыше. «Шулдыранме пагыт» маналтеш поэтын тӱҥалтыш книгаже.

Чыла энер изи памаш гыч тӱҥалеш. Тыгак сылнымут пашаштат икымше ошкылыштак, тӱткынрак ончет гын, шуко онайым ужаш лиеш. Кажне тӱҥалше сылнымут мастар кидыш-

кыже ручкам ӧрынрак куча, кажныжым ончылно у кӱкшыт вуча. «Первый почеламут – илыш-корныштo первый ошкыл гай, ош тӱняште первый шӱлыш гай, мер канаш-ӱчашымаште, илыш вийым шижын, уло йӱкын каласыме первый шомак гай первый почеламут», – палемден ыле ик статьяштыже В. Колумб [В. Колумбын архивше. Литературно-критический статья-влак, кусарымаш, рецензий, 35 с.].

Шуко енгылан тыге пӱралтын: шочеш айдеме ик вере, ӱмырым эртара вес вере. Поснак ӱдырамашлан юмо тыге пӱрен. Вуеш шумешкыже, тудо шочмо суртыштыжо лиеш, а ешаҥмеке, вес пыжашыш чоҥешта. Кайык семынак: кушто игым ончен кушта – туштак тудын шочмо верже.

Семён Васильевичланат Марий Эл илыш шепкашкыже савырнен. Шке манмыжла, «Уралын шоҥго помышешыже шочшо» поэтлан ӱмыржым Марий Элыште эртараш пӱралтын улмаш, сандене тудлан Какшан вӱдшат чонжылан тыгаяк лишыл да шерге:

«О шочмо-кушмо марий мланде,
Моткоч йӧратыме Какшан!
Чон йывыртен, моктем тендам мый,
Тыланда мурем мый, кумылан» [Николаев, 1962: 9–10].

Тыге куанен юарла тудо «Шочмо вел» почеламутыштыжо.

Поэт шке шочмо вержылан кокытшымат шотла. Тудо курыкан Уралеш шочын, Какшан воктене кушкын, ешым чумырен:

«Кажнын икте шочмо верже.
Мыйын – коктыт.
Коктыт?
Коктыт!
Курыкан Уралын ший энгерже
Кумылым Какшан денат ок волто» [Николаев, 1967: 31–32].

Тудын сылнымут мастарлыкше тӱҥ шотышто 60–70-ше ийлаште шуаралтеш. А кажне пагытын, илышын, поэзийын шке ойыртемалтше радамже, сылнылыкше уло. Тунам мемнан сылнымутышто ударле комсомол стройкым, стройотрядым, шулды-

ран самырык жапым, партийым, Лениным чапландарымаш озаланен. Кызыт ме пуйто чыла тидыжым вес шинчаончалтыш дене ужын аклена, социализм пагытын сеҥымашлажым уждымыла койына. Историйыште мо лийшаш лийын, муро гыч шомакым луктын от кудалте. Поро да яндар чонан, кӱкшӧ нравственностян айдемым, ончыкылык тукымым куштымаш, наукышто, спортышто, космосым, сандалыкым шымлымаште шумо кӱкшыт, сеҥымаш-влак мемнан историйыштына тачысе кечыланат чапле пример лийын кодыныт. Чыла тидыже тӱҥалше поэтын чон шижмашыжым тичмашнек авалта:

«Волгыдо курым
Ынде у мурым
Йывыртен мура мемнан нерген,
Тале Гагарин
Калык ӱнарым
Ончыктыш Совет ракета ден.
Тӱня, колат адак уверым:
Сандалык корным такыртен,
Ме лектына у деч у верыш —
Тылзе дек, Марс декат шуына!
Тӱня, колат мемнан уверым?
Тылзе дек, Марс декат шуына!» [Николаев, 1962: 11].

«Шулдыраҥме пагыт» книгаште йӧратымаш тема тӱҥ верым айла. Каласаш кӱлеш, тудо Семён Николаевын творчествыштыже умбакыжымат эн кугу куатан онгырла йонга. Тиде лач икымше йӧратымаш, ӱдыр-каче коклясе келшымаш веле огыл. Поэт йӧрата шке аважым, шочмо Сарсадыжым, марий калыкым, чумыр Российым. Нине строка-влак кумылым тарватыше ритмикан улыт. Арамланак огыл икымше книгашке пурышо ятыр почеламутлан варажым марий композитор-влак чапле семым келыштареныт («Авамлан», «Институтышто пайрем», «Экзамен эрла» да тулеч молат).

«...Семён Николаевын поэзий чон чеверже марий сандалыкнам кумдан волгалтара. Викшымак каласаш гын, мый данле по-

этын творчествыжым «Марий илыш философийын вӱршерже» манам. Моланже раш, шонем: коча-кованан акрет годсо тӱняуж-машыже, шӱм-чон яндарлыкше, «кугезе чап» поянлыкше, марий пӱртӱсын моторлыкшым пеш лачын, «вичкыжын» шижын моштымыжо, нимучашдыме поро кумылжо уста поэтын шӱм-чонышкыжак пижын, пеш лывыргын рифмылашкыже да ритмлашкыже возыт да кызытсе саманыште умылаш лийше кӱкшытым да келгытым налыт», – тыге акла тудын поэзий ойыртемжым культурологий доктор Галина Евгеньевна Шкалина «Ийгот жап дене мужыр огыл» [2001: 178] статьяштыже.

Тыгай ак поэтын шочмо кечыже, 65 ий темме вашеш пуалтын. Мутат уке, тыгодым тӱргоч мокталташат сулык огыл. Мыйын кумылемым гын утларакшым статьян вуймутшо савырыш. Тудо Семён Николаевын творчествыжлан тӱрыснек келшыше. Уста поэтын сылнымут аршашыже курымеш лывыжгыдыме, самырык, тудын мурсаскаже чынжымак ийготлан, жаплан мужыр огыл.

Теве кидыштем у рукопись. «Йӧратымем, ойгем, чон тынысем» маналтеш поэтын ик серийыш ушымо кум книгаж гыч пытартышыже. Тышке автор ойырен налме муро, почеламут, поэме да йомак-шамычым чумырен. Тудат моло марла изданий семынак шке черетшым вучен орлана. Кунам лудшо-влак дек миен шуэш, лач Ош Кугу Юмо веле пала, очыни.

Пагалыме лудшо таҥ-влак, шарнеда докан, икымше книгам «Мыйын Сарсадем» манын лӱмдымӧ ыле. Тудо Марий книга савыктышыште 1997 ийыште лектын. Кум ий гыч, «Саман пудыранчык» вуймут дене кокымшо книга ош тӱням ужо. Нине книгалаш пурышо произведений-влак тӱрлӧ сынан, куатан да акан улыт. Южыжо ик шичмаштак возалтын, а весыштым автор шуко пагыт шке чоныштыжо нумалын, ушыштыжо савыркален.

Творческий пашаште эн нелыже – тӱҥалтыш. Мутлан, скрипач эн ондак нотым кузерак налеш, могай йӱкым скрипка ден смычок луктыт, тугай шочеш музыкантын сем. Тыгак сӱрет мастарын кидше кистычке дене икымше гана кузерак «ниял-

та», тугай произведений илана. Мутмастарынат тыгак. «Почеламутышто эн йӧсыжӧ – тӱҥалтыш корно: кузе тудо ворана, туге молыжо почылтеш. Могай ритмикышке савырна, тугай лиеш пӱтынь почеламут – курыкышко нелын кӱзышӧ але лупсан олык мучко ныжылгын чоҥештыше, кӱртньӧ йӱкан але порсын дечат пушкыдо шӱлышан, шонымашан да шоныктышо але лудшым иктаж поро сомыллан кынелтыше», – сера «Мутын нелыже да ямлыже» книгаштыже Семён Николаев [1996: 5].

Возаш шичме деч ончыч строка-влак могай шонымашыш лупшалалтыт – тичмашын пален шукташ огеш лий. Кажне почеламутым сераш поэт кидышке ручкам первый гана кучышо ең гай ӧрын тарвана. Ийгот чумыргымо, опыт погынымо денат тиде «чер» деч утлаш нимогай йӧн уке. Мутлан, «Латкандаш ияшвлак» книгам лукмо пагытлан поэт кумло ийымат вончен. Тиде почеламут да муро книга 1967 ийыште савыкталтын. Автор садак кажне произведенийым шӱм вургыжын тӱҥалеш. Тыгодымак, икымше книга дене таҥастарымаште, тудын поэзий шулдыржо утларак пеҥгыдемеш, строкаже-влак куштылгынрак «чоҥештылыт». Поэтын шонымашыже-влакат койынак келгемыт:

«Кузерак возаш почеламутым?
Илышыште мом ончаш?» – манат.
Колышт, мый кеҥеж пачала утым
Ом васартыл. Вик ойлем тылат.
Илыш – шкак поэзий. Тудо – мучко.
Творческий командировка – нимолан!
Кӧргыштет тул уло гын, ит кучо.
Ок кӱл сӱретланыме. Садлан
Тӧрштӧ – кӱшкӧ. Курж эн неле кроссым,
А нушкаш – тӱняште уло шукш.
Чӱктенат гын, даже папиросым
Модын огыл, кумыл нӧлтын шупш.
Кеч-могай пашаште кумыл нӧлтшӧ!
Пел куан ден шӱртымат ит кӱрл.
Шочын гын айдеме, ылыж кертше,
А шикшаҥ илаш – шочмат ок кӱл» [Николаев, 1967: 20–21].

Тиде тыглай шомак веле огыл, а поэтын илыш да творчестве девизше.

Семён Николаевын тӱняужмашыже шукыж годым ялысе илыш дене кылдалтын. Тудын почеламутлаштыже эн сылне образ, танастарымаш да метафор-влак вучыдымо да ӧрыктарыше улыт. Ятыр тыгай сылне тропым автор, илышым, пӱртӱсым тӱткын шекланен, тушто кычал муын, поэзий строкалаш пуртен шынден: «Кидышкем изимӱкш толын шинче, Чулкан йолжым нектар нелемден» [Николаев, 1967: 39].

Тичмашын ончымаште Семён Николаевын сылнымут ойыртемже, илышым эскерымашыже моткочак келге да шкешотан: шыже южым йӱат, пуйто мӱйым; вӱд рӱза, манып, тыгыде онгырым; памаш вӱд когарта, манып, пӱйым; а чодыра йыр вела вӱргеньыжым, ялкын тул гай йӱла лышташ [туштак: 41].

Поэтлан шурным тӱредше комбайнат «нурын гармоньчыжо» [туштак: 42], а колышо салтакын шӱгар ӱмбалныже мардеж тудын «омыжым рӱпша» [туштак: 43], «келге омыжым йот шӱшпык саклалеш» [туштак: 43].

Каласаш кӱлеш, тыге онайын да сылнын каласыме ойсавыртыш-влак Семён Николаевын творчествыштыже пешак чӱчкыдын, кажне строкаште манме гаяк, вашлиялтыт. Адакшым нуно поэтлан моткочак чатка да раш образым сӱретлаш полшат:

«Нур паша пыта. Пӱртӱсым
Леведеш ужар порлат.
Ужын пеледалтше тӱсым,
Даже шонго-влак тырлат» [Николаев, 1967: 47].

Южо ойсавыртышыже чылтак афоризмла йонгалтеш: «Сабантуй, вик каласаш гын, – тиде калык фестиваль» [туштак: 47].

«Аулна мемнан – ямле Сарсаде –
Изуремге латкок уреман.
Тушто кажне изи палисадым
Ӱдыр танла моктен шӱрыман!» [туштак: 40].

Нине почеламут строка-влак поэтын биографийже, тудын шочмо вершӧржӧ дене чак кылдалтыныт.

Сылнымут мастарын творчествыштыже посна верым муровлак налыт. Семён Николаев – кумшӱдӧ утла муро текстын авторжо. Тыгодым ме лач композиторын возымо семан муро нерген гына ойлена, а такшым поэтын кажне почеламутшо – авторын шӱм-чонешыже иланыше муро.

«Мурым огыт шоно,
Муро шочеш.
Келыштаре чоным
Муро почеш!» [туштак: 49], –

моткочак чын палемда сылнымутчо. Тиде ойжым тӱҥалше поэтвлак мастарлык урок семын аклышаш улыт.

«Поро кас», «Авамлан», «Тый кӱлат, тыяк», «Тиде чын лиеш» да тулеч моло кумдан палыме муро-влак мемнан кажныжын шӱмыштӧ шукертсек йонгат. Мый гын шкежат нуным изиэм годсекак шарнем да кумыл ден жап лийме годым кызытат баян дене йӧратен шоктем.

«Айдеме тукымын кӧргыштыжӧ поэт але мурызо манме изи гына лончо уло. Киндым ок кушто, кӱртньым ок тапте, пычалым ок ыште, ирланыше имньым ок шӧрмычлӧ. Мурызо улыжат мурым шочыкта. Шкаланже мураш, тӱнялан мураш.

Неле але куштылго вара тиде сомыл? Ыштен ончыдымо тидлан вашмутым пуэн огеш керт. Мастарын ыштыме пашаже весылан эре куштылгын чучеш. Но Мастарлан, Мастар лийын шумешкыже, тӱжем тамыкым эртыман – пӱжвӱд нарак шинчавӱдшымат йоктара, кочдеат шинча, йӱдеат кошка, но тудо, ончыкылык Мастар, ӱмырын ала-могай татыштыже, трук кӧ улмыжым эше умылыдеак, ончыкылыкшым шижын да ынде, тӱня дене чеверласымешкыже, тиде орлык деч утлен огеш керт», – тыге чон почын ойла мыланна Семён Николаев шкенжын «Мутын нелыже да ямлыже книгаштыже» [Николаев, 1996: 8] сылнымут мастарын пашаж нерген. Нине шомак-влак моткочак ӱшандарыше улыт, нӧлтшӧ кумыл дене сералтыныт. Йӱштӧ шӱмеш сылне почеламут корно-влак нигунамат огыт ылыж.

Ты кум книгаш пурышо произведений-шамыч поэтын творчествыжым тӱрыс авалтат.

Икымше книгашке хронологий радам дене 1956–1994 ийлаште возымо почеламут, поэме, муро-влак пуреныт. Кажне ужаш Семён Николаевын ондак савыктен лукмо книга-влак семынак лӱмдымӧ: «Шулдыраҥме пагыт»; «Латкандаш ияш-влак»; «77 муро»; «Мустафа»; «Омыдымо пагыт»; «Эл шижме тат»; «Тӱнян тазалыкше»; «Йомак – умбаке!..»; «Ямдылалтше книга гыч: 1990 ий гыч таче марте». Тиде изданий 1997 ийыште лектын. Кокымшо ден кумшо книгалашке ондакысе аршаш дене пырля тӱҥ шотышто перестройко пагытыште возымо произведений-влак чумыралтыныт. Арамланак огыл автор 2000 ийыште лукмо кокымшо книгажым «Саман пудыранчык» манын лӱмден. Тышке почеламут, поэме, либретто, муро-влак пурталтыныт. Кумшо книга (тек тудо вашкерак шке лудшыжым муэш. – *А.В.*), авторын шонымыж почеш, иктешлыше сынан лийшаш. Нине произведенийлам лудын, ме поэтын тачысе чон тургыжланымашыжым, илыш умылымашыжым, тудын куанжым да ойгыжым шижын кертына. У томын лӱмжат пешак келшыше. Тудо, кӱшнӧ палемдышна, «Йӧратымем, ойгем, чон тынысем» маналтеш. У сборник адакат «избранный» шотан. Но тылеч посна тышке XXI курымышто возалтше у произведений-влак пуреныт.

Нине кум книгам тӱткын ончалмеке, теве могай иктешлымашым ышташ лиеш: чыла произведенийжымат Семён Васильевич пешак эскерен ойырен. Тышке шапалгырак строка-шамыч логалын огытыл. Кум книга кузе чумыргымым шукертсек эскерен, пален, марий поэтын сылнымут деке, шке творчествыж деке отношенийжым ужын, ик оҥай таҥастарымашым ышташ лиеш. Тыгак мемнан землякна, тӱнямбал кӱкшытан руш поэт Николай Заболоцкий уло возымыжым илымыж годымак чыла шкеже шоктын, ойырен коден да кок посна том дене савыктен лукташ ямдылен. Икымше томышко 1926–1933 ийлаште возымыжым чумырен, а вес книгашке 1932–1958 ийлаште шочшо сылнымут

саскаже пурталтшаш улмаш. Октябрь тылзыште, илыш дене чеверласымыж деч ончыч, тудо ончыкылык томлашке пуртышаш произведений-влак спискым уэш-пачаш терген лектын, рашемден да тыге палемден: «Тиде рукописьыш пурышо почеламут ден поэмем-влакым мый шкак 1958 ийыште тичмаш спискыш пуртенам. Моло возымем але иктаж-кушто савыктымем ты радамыш логалын огыл гын, мый нуныштым начарлан але случайнылан шотлем. Нуным книгашке пуртымо ок кӱл», – рашемден Николай Алексеевич [1981: 5].

Руш кугу поэт шке творчествыжым пешак кычалтылын аклен, лудшыжлан лач кӱын шушо произведенийлажым веле темлен. Тыгай пример марий сылнымутышто пешак шуэн вашлиялтеш. Семён Николаевын тиде икымше сай тӱҥалтышыжым куанен саламлынем. Тудат сылнымут пашам, поэзий корнылам юзо вий семын ужын акла.

Теве ныл ий эртымеке, адакат у лектыш, кӱшнӧ палемдыме шукертсек вучымо у рукопись, у книга. Коеш, тыште тӱрлӧ сынан материал чумыралтын. Автор илышын акшым, шочмо йылмын тамжым, ямжым да сылнылыкшым тӱрыснек шижын шуктен. Тудын возымаштыже чумыр Российмыс да тӱнямбалсе поэзийым келгын палымыже коеш. Тунамак шке шочмо Уралже нерген кызытат ончычсо семынак шӱм вургыжын воза:

«Таче йӱдым мый адак шым мале –
Тыйым шонышым, Урал танҥем.
Омо шинчашкем шинчат ончале,
Угыч тольо самырык жапем» [Николаев, 2005: 7], –

лудына ме кум куплетан «Шинчашкем шинчат ончале» почеламутышто.

«Ом кумал, ом шорт мый, ом сӧрвале» – нине строка-влакын шочмо негызым рашемдаш шуко мужедме ок кӱл, нуно вигак С. Есенинын кумдан чапланыше «Не жалею, не зову, не плачу» корнылажым шарныктат. Шарныктат веле, а кӱсынлымӧ огытыл. Молан манаш гын Семён Николаевын почеламутыштыжо йӧр-

шын вес чон-шижмаш, тӱняужмаш озаланат. Шуко пагыт ӧрдыж велне илымыжлан кӧра поэтлан «Урал танҥе» тачысе кечылан «шӱм орлык» семын веле шарналтеш. Тыге шол, жапын вийже мучашдыме, но тудо шочмо вел нерген шонымым айдемын уш-акылже гыч нигунамат ӱштыл огеш керт. «Урал марий-влак коклаште шочын-кушшо, илыш вийым налше поэт чонжылан моткоч лишыл Сарсаде ялже, мотор Сӱремда курыкиге нерген ушо кӧргӧ кумылжо дене воза, волгыдо, шыма мутаршашым музык Сарсаде, Сӱремда образ-символ семын палдырнаш кугу элнан ик ужашыже семын сӱретлалтыт», – латкум ий ончычак палемден ыле литературовед И. Иванов [1991: 140–141]. Кумшо книгаштат поэтын шочмо кундем нерген шонкалымашыже шагал огыл верым налеш.

Тӱжвач онча́лмаште, серызын ни тематикыже, ни сылнештарыме йӧнжӧ-влак утыжым ваштáлтын огытыл, но тыгодымак кумшо книгаш пурышо почеламут-влак йӧршын вес сынан, нелытан улыт. Автор шукертак ял илыш деч торлен, но чонжо тудым садак кресаньык сомыл дек чытыдымын шупшеш. Мутлан, «Ушештарыше пӧрт» почеламутышто лирический герой изи гына лапчык млáндеш нӧлтен шындыме омаш гай садер пӧртшыланат чон пытен куана:

«Чоҥен шындышна ме уке гычак пӧртым,
Ок сите лач ожнысо йӱкшӧ чоман...
А шонышым: эртыше ынде ок пӧртыл,
Чыла йомын, шонышым, кӱ олашна» [Николаев, 2005: 16].

Висен, шотлен ончаш гын, авторлан, лирический геройлан изи йыраҥысе кешыржат, ковыштажат, «сӧй годсо ял сакчыжат – пареҥгыжат» пешак шергын шуыч, шуко вий-куатым йодыч, но садак кызытат поэтым, В. Колумб манмыла, млáнде шкеж дек шупшеш. Тыгай мемнан, марий-влакын, пӱрымаш, шочмо вершӧр, пӱртӱс да млáнде деч ӱмыреш ойырлен огына керт. Тыштак, очыни, мемнан вийна да вийдымылыкна! Лачак

шочмо вершӧрнам, мландынам, пӱртӱсым чон пытен йӧратымаште. Тыштак Семён Николаевын творчествыжын сымыстарыше вийже, мемнан марий поэзийнан куатше да ойыртемалтше сынже.

«Кажне порын шкенжын акше,
Вер поян молан-гынат.
Моркын лыҥ, мутлан, йомакше,
Юл вес могыр – муро клат.
А мемнан кундемын калык
Сабантуй ден кугешна.
Сабантуй – мемнан усталык
Да чолгалык, да ушна» [Николаев, 1967: 46–47].

Пытартышлан автор тыге иктешла:

«Муро йоҥалтеш кас марте,
Кажне изурем тава...
Сабантуй тугай йомартле –
Просто калык фестиваль!» [Николаев, 1967: 48].

Тиде почеламутышто сылнымут мастар шке самырык жапшым шарнен возен, санденак образ-влакат пешак чонеш пижше улыт. Арамланак огыл тудым кумдан палыме марий поэт В. Колумб моткочак кӱкшын аклен: «Ончыза, шарналтыза теве Семён Николаевын «Сабантуй» почеламутшым. Но тыгай произведений нерген, кеч-мыняр кычалтылше лият гынат, уто-сите шомакым пелешташ йылме ок савырне» [В. Колумбын архивше. Литературно-критический статья, рецензий, кусарымаш-влак: 186].

Валентин Колумб поэзийым аклыме шотышто кеч-кунамат пешак шекланен возен. Мутын вийжым да ямжым тергымаште тудын шинчаончалтышыже, чоншижмашыже пешак яндар да чын лийыныт. Планкым поснак кӱшкӧ нӧлталын тудо марий сылнымутышто поэмым ончымо шотышто. Тиде жанрыште пашам шуктымым мемнан сылнымутым шымлышына-влак шукышт неле сомыллан шотлат. Да, тудым ик шичмаште возен шукташ огеш лий, адакшым авторын шкенжын шинчымашыжат, илыш ужмашыжат, умылымашыжат ятырлан кумдарак да келгырак

лийшаш. Сылнымут пашам ойырен налынат гын, кеч-кудо йолгорныж дене ошкыл, садак, шонен пыштыме верыш миен шуде, чарнен шогалаш огеш лий. Кеч-могай жанрыште тый возо, икгаяк чон пыштен серыман. Поэмат тыгаяк мастарлыкым йодеш. Тидын шотышто В. Колумб шке жапыштыже пешак чын палемден ыле: «А поэме шотышто... йӧршынат йӧсӧ огыл поэмым возаш. Поэме вет тиде – кумыл муро» [В. Колумбын архивше. Литературно-критический статья, рецензий, кусарыме-влак: 196].

Семён Николаевым пешак чӱчкыдын савыкталт шогышо поэт радамыш нигузе пурташ огеш лий. Тудо кеч-мо нерген воза гынат, шке шочмо чал Уралжым але Какшан энгерын сылнылыкшым мокта, ударле комсомол стройкым, куатле тулойыпан самырык жапшым чапландара, шомакын вийжым шижын, тамжым эскерен, вискален кучылтеш, тичмашын ончыкта.

Тудо поэме-влакым вигак возаш шинчын огыл, лач творческий опытым, мастарлыкым да усталыкым чумырен шуктымеке веле «Мустафа», «Йошкар оҥан кайык», «Менсуло», «Кокымшо рвезылык», «Тӱнян тазалыкше» кугу планан произведенийлажым шочыктен. Теве, мутлан, тудо шкенжын икымше поэмыжын жанр ойыртемжым тыгерак палемда: «Мустафа – пӱтынек автобиографический огыл, мемнан таҥаш шуко йолташын илышыж гыч тӱҥ геройлан йӧршыжым налме. «Йошкар оҥан кайык» документ негызеш возаш тӱҥалме, но вараже поэме шкежак шуко «ешартышым пуртыш» [Николаев, 1974: 4].

Нине произведений нерген шагал огыл возымо: моктымат, орлымат. Критик-влак поснак «Мустафа» поэме шотышто шокшештын ӱчашеныт. Тудо шке пагытыштыже лӱмынак сылнымут конкурслан сералтын улмаш. Илыш материалым сылнымут йӧн дене иктешлыме шотышто, мутат уке, тудын значенийже кугу. Мыланем гын утларакшым «Йошкар оҥан кайык» поэмын эрыкан формыжо, авторын пагытым, жапым ик аҥа гыч весыш вучыдымын пешак куштылгын кусарымыже келша.

Произведенийыште драматургийын ойыртемже-влакымат мастарын кучылтмо. Икманаш, поэмын сылнештарыме йӧнжӧ-влак пешак поян улыт. Варажым авторын тыгай оҥай кычалмашыже, сылнештарымашыже-влак «Тӱнян тазалыкше» поэмышкыжат куснат. Южо еҥже, лудшыжо, аклышыже, ты шӱм мурышто тура, вияш каласымым веле ужнеже, но искусствышто, поэзийыште йӧршын вес закон: «Мый кольым йолвундаште ӧртым, йога ошмала шӱм воктеч» [Николаев, 1990: 4], – воза, мутлан, Семён Николаев. «Нигузе умылен ом керт», – ӧреш ик критик нине строка-влакым аклымыж годым.

«Полмезын возымо, но вудака. Очыни, тыгай ойлам икымше гана лудмылан. Вет кеч-кунамат у изиш ӧрыктара» [Иванов, 1991: 143]. Мыйын шонымаште, тыште критикым у ойсавыртыш огыл ӧрыктара, а «титаканже» – умылаш тыршыде лудмаш. Поэт нине строкалаште лач тыйым гына сера, Америкым монь огеш поч. Калыкыштат тыгак ойлат огыл мо? «Чонем йолвундашышкак волен кайыш», – пелештен колтена ме пешак чот лӱдмӧ годым. Семён Николаев гын тиде шонымашым лачак «ылыжта», «чонаҥда» веле, шке ончыланже моло вес задачым огеш шынде.

Поэтын умылыдымо корныжо-влак шочын кертыт. Молан манаш гын возымо татыште профессионалын кидше южгунамже уш дечат писын «куржеш», вашка.

«Ик мурызо,
Вуйшийын,
Йомдарен чыла ӱнарым:
– Муремым огыт муро, огыт пале йӱкшым!
– Пеледышат поген ок мошто гын нектарым,
Ӱмбалныже
Нигунамат ме огына уж мӱкшым» [Николаев, 1996: 191].

Пеледыш нектарым нигушечат огеш пого, шке шочыкта, а пога тудым, чынак, мӱкш да тамле мӱйыш савыра. Лач поэт гаяк... Тудат калык деч мут-нектарым чӱчалтышын, пырчын-пырчын налешат, Юмын пуымо мастарлыкше дене чын поэзий кӱкшытыш нӧлталеш.

Семён Николаевын поэмылаже тӱҥ шотышто йӧратымаш нерген каласкалат. Лач илышысе гаяк... «Моткоч чын, вет йӧратымаш мучашдыме шӧрынан: тӱҥалеш тудо ача-авам жаплыма гыч, танҥым, пелашым нӧлтымашке кусна; а шочмо ялын, калыкын пиалышт да ласкалыкышт тӱнямбал тыныслык деч посна нигунам ок тӱзлане», – моткочак чын палемдыме «Тӱнян тазалыкше» книгалан аннотацийыште. Тугеже Семён Николаевын чумыр мурпашаже, почеламут ден поэмыже-влак йӧратымашым моктат.

Тудо витле ий наре поэзий аланыште тырша, лучко утла почеламут книган, кумшӱдӧ утла муро текстын авторжо, Олык Ипай лӱмеш премийын, Сергей Григорьевич Чавайн лӱмеш кугызаныш премийын лауреатше, калык поэт почётан лӱмым нумалеш, а чонжо, поэзий кумылжо тачат ончычсо семынак самырык куатан, волгыдо тулойыпан.

«Тудын мурсаскаже кайык шулдыр гай пушкыдо, тымык кас гай умыр (шарнеда: «Мландылан, калыклан лийже поро кас!»), икшыве омо гай лыжга, шочмо вер гай шерге (марий Урал нерген серымыже), тыныс кечым саклаш ӱжшӧ кӱдыратле йӱкан («Саманта» поэме)... Да каласен шуктет, ужат, поэтын чыла ойыртемжым?! Но тӱнжым ойлыде кодаш ок лий. Семён Николаев – мут мастар. Марий поэзийыште шомак дене тыге йытыран пашам ыштыше поэтым, товатат, от му. Тудын йонгыдо рифмыже, чатка ритмже, чыла шотыштат пӱсемден да писемден шуарыме строфалаже Урал марий ватын тӱрлеман тувыржо гай сылне», – тыге акла поэтын творчествыжым В. Абукаев-Эмгак [1996: 35–36]. Тиддеч чын акым муаш куштылгыжак огыл. Пеш лач да раш аклен каласыме. Куатле Урал курык воктене верланыше латкок уреман Сарсаде ялын мурызыжо, сылне ломбержым сӧрастарыше яндар йӱкан шӱшпыкшӧ, сандугасше, таче уло тӱням йонгалтарен мура.

КУАНЫМЕ ГОДЫМ ШОРТШО КУМЫЛ

Марий сылнымутышто Зоя Дудина (Глушкова) у лӱм огыл, тудым марий лудшо-влак шукертсек палат. Икымше гана тиде авторын почеламутшо-влак 1970-ше ийла мучаште верысе газет страницылаште («Ямде лийыште», «Марий коммунышто», изиш варарак «Кугарняште») кояш тӱҥальыч. Шке ойлымыж почеш, тудо тӱҥалтыш произведенийжым визымше классыште тунеммыж годым, латкок ияшак, возаш тӱҥалын. Вес семынже лийынжат кертын огыл. Молан манаш гын тунам Марисола кыдалаш школышто сылнымутлан моткочак кумылан айдеме, Зинаида Васильевна Ермакова, пашам ыштен, марий йылмым да литературым туныктен. Йоча-влак тудын вӱдымӧ сылнымут кружокыш уло кумылын коштыныт. Ты пагытыштак Зоя дене пырля кызыт кумдан палыме журналист да прозаик Юрий Соловьёв, Марий кугыжаныш театрын талантан артистше, пеш самырык илыш дене чеверласыше, Геннадий Васильев да шуко молат ты школышто шке творческий шулдырыштым пенгыдемденыт, искусство каваш нӧлталалташ ямдылалтыныт. Уста туныктышо сайрак произведений-влакым верысе газетлаште савыкташ полшен, тыгак литкружокын паша лектышыжым школысо рукописный журналлаштат ужаш лийын.

Марисола школышто тунеммыж годым Зоя чыла вере шуаш тырша, ик эн тале активист лиеш, сандене тудлан тӱнямбалне кумдан чапланыше «Орленок» пионерлагерьыште канашат пиал логалын. Тидыже тудын шинчаончалтышыжым кумдаҥдаш, илыш умылымашыжым пойдараш чотак полшен.

Тудо 1962 ий 3 ноябрьыште Шернур районысо Купсолаште шочын. 1980 ийыште Марисола кыдалаш школым тунем пытарымеке, Марий кугыжаныш университетын историко-филологический факультетышкыже пура. Студент пагытыштыже тунам университетыште ончычсо семын литкружок монь лийын огыл гынат, Зоя шке сылнымут пашажым виянден колташ кӱлынак тырша. «Поэт лияшлан пешак шуко палаш кӱлеш шоненам, сандене тунам, студент годым, йӧршын гаяк печатлалтын омыл. Мыланем але кӱлеш кӱкшыт марте пешак тора манын шканем тунам пунчальым», – шарналта поэтесса.

Ончыкылык сылнымут мастар тыгодым тӱнямбал, руш классик-влакын поэзийыштым веле огыл шымла, тыгак верысе писатель-влакын возымыштымат лудын шога, ятырыштым шкеныштымак вашлиеш, палыме лиеш, нунын деч эреак поро ой-канашым налын, полышым шижын шога. Тыгодымак кертмыж семын республикыште эртаралтше творческий семинарлаште шке почеламутлажым темла. Туштыжо ӱдырым эрежак огыл гынат, чӱчкыдынак кумыланден шогеныт. Адакшым самырык пагыт, илышым куан шинча дене йывыртен ончымаш, шӱм-чон юарлымаш Зоям университетысе «Рия-рия» студент фольклор ансамбльыш конда. Тудо, тӱрлӧ кундемлаште концерт дене коштшыжла, шке ончыкылык творчествыжлан эркын-эркын кӱлешан материалым, илыш опытым чумыра.

Университетым тунем пытарымек, тенгечысе студентке ончылно кушто пашам ыштыме йодыш шоген огыл, тудо 1985 ий март тылзе гычак Марий книга издательствыште сылнымут редактор сомылым шукташ тӱналеш, моткочак уста прозаик, поэт да кусарыше Анатолий Спиридонов дене пырля тырша. Шуко але шагал 17 ий тиде мастар специалист деч редактор пашалан тунем шога, усталыкшым шуара, творческий шулдыржым кӱлынак пенгыдемден шукта.

Тӱналше поэтессын ойыртемалтше йӱкшӧ нерген икымше савыкталтше муторлангыже («Мый шкежат суксо омыл», 1998)

лекмеке, В. Абукаев-Эмгак (книган редакторжо) пешак чын палемден ыле: «Шӱлыкан, эсогыл ойган лирике, чон коржтен, авай икшывым йӧратыме азап, тыгодым нимучашдымын илышым йӧратымаш – теве мо кышкареш калыплалтеш Зоян поэзийже» [В Абукаев-Эмгак, 1998: 3].

Мемнан илышыштына куан ден ойго эреак йыгыре коштыт, сандене ни тӱргоч куанаш, ни утыжым ойгыраш огеш лий. Поснак ӱдырамашлан чӱчкыдынак азапланаш логалеш.

Зоя – ешан, тудо кызыт «Марий Эл» газетыште пашам ышта, а марийже – республикысе пенсионный фондышто. Ешыште кок икшыве кушкеш. Кугуракше, Анна, Марий кугыжаныш университетыште, экономический факультетыште тунемеш, Ольош эргыже – школышто. «Индешлымше ийла кыдалне мыйым кок Микале тулыкеш кодышт. Ончыч ачам уке лие, вара эргымым шем рокыш пыштышым. Ты пагытыште нимомат возен омыл манаш лиеш, чонем орланен, шӱмем коржын, илымат шуын огыл, а варажым, изиш эртымек, почеламут строка-влак шкак шочаш тӱҥальыч», – йӧсланен шарналта поэтессе. Чыла нине событий-влак икымше книга лекме деч ончыч гына лийныт, сандене тудын творчествыжым аклыше-влак чыланат ик йӱк дене Зоян ойган почеламутшо-влак нерген ойленыт. Чынак, «шӱлыкан поэзий» деч моло тунам поэтессын чоныштыжо иланенжат кертын огыл.

Аван ойган мурыжо лудшо дек корным писын муын. Мутлан, марий калыкын кумдан палыме, йӧратыме актрисыже Маргарита Медикова 1997 ийыште Зоя Дудинан почеламутшо-влак негызеш «Авам дене пырля» моноспектакльым ямдылен да телеэкраныш луктын ыле. Актрисан тиде пашажым чыланат пешак тауштен вашлийыч, тудо калык ушеш кужу жаплан шарнаш кодо.

Зоя Михайловна Дудинан, тӱрлӧ изданийлаште печатлалтше произведенийлажым шотлаш огыл гын, тачысе кечылан ныл посна книгаже савыкталт лектын гынат («Мый шкежат суксо омыл», 1998; «Колыштса шӱшпык чон шортмым», 2000; марий

да руш йылме дене савыктыме «Эрелан йӧратыме тат» («Я миг, влюбленный в вечность», 2004, рушлаш А. Спиридонов кусарен), творчествыж нерген шукыжак возымо манын огына керт, сандене тудын сылнымутшо нерген икмыняр шомакым каласыме шуэш. Адакшым мутемым тичмаш творчествыж нерген огыл, а посна книга шотышто лукнем. Нылымшыже – «Ойырымо ойпого» – нерген. Тыге маналтеш Зоя Дудинан 2006 ийыште савыктен лукмо у книгаже. Тиде марла изданийым печатлен лукташ М.А. Кастрен лӱмеш ушем (Финляндий) да мер калык полшеныт. Тудо тӱжвал сынже денат, содержанийже денат палынак ойыртемалтеш (Сӱретче – Венера Березина. Книга комым Ирина Шехурдинан «Курымашлык тат» сӱретше дене сылнештарыме. Чаманен каласаш логалеш, тиде мастар художникын ик эн пытартыш пашаже, тудынат ӱмыржӧ пеш самырыкак лугыч кӱрылтӧ). А лектыш чынжымак сай: арамланак огыл 2006 ийыште республикыште эртаралтше конкурсышто, «Эн сай авторский книга» номинацийыште, «Ойырымо ойпого» сеҥышыш лектын.

Книгашке авторын тӱрлӧ ийлаште возымо да тӱрлӧ сынан эн сай произведенийлажым чумырымо, сандене тидыже поэтессан творчествыжым мыняр-гынат тичмашынак ончалаш йӧным ышта, шонем. Книга кугыт шот денат изижак огыл, 256 страницан, шым ужаш гыч шога: «Мый шкежат суксо омыл...», «Колыштса шӱшпыкын чон шортмым», «Эрелан йӧратыме тат», «Нылле ик порылык», «Саликалан малтымуро», «Ида шылтале шӱлыкемлан», «Николай Заболоцкий» – тыге лӱмдалтыныт нине йыжыҥ-влак. Икманаш, нине вуйлымаш-влакым ончалмеке, коеш: тиде изданийыште сылнымут мастарын творчествыжым кумдан авалтыме. Ӱмбач шергалын аклымаште Зоя Дудинан поэзийыштыже эн ончычак теве мо палдырна. Авторын ятыр почеламутшо чынжымак шӱлыкан да ойган. Тудо йӧратымаш темылан путырак кумылан, калык мут поянлыкым, шочмо вершӧрым, пӱртӱсым сайын пала, тудым келгын шижын да лудшылан ӱшандарышын сӱретлен мошта. Поэтессе тыгак

йытыра шомакым, образ-влакым кыртмен кычалаш йӧрата, нунын дене мастарын пайдалана. «Тыгай сылне мут радамым, строкасе тӱналтыш ден мучаш рифмым, векат, калык фольклорышто («калык» шомак тыште уто. – *А.В.*) веле муат. Поэтессын возымаштыже «вырлянге мландым пӧрдыкташ», «ший гармоньжо шем зияным шиянда», «шем шоптыржо пакчаште пудештылын кӱэш», «луман йӱштӧ ош шӱртыла мландыш шуйнылаш», «тулвуйжат шкет ок йӱлӧ», «мардежшат марла пелештен колта...». Икманаш, тыгай сылне корнылам кажне почеламутышто, поэмыште тич муаш лиеш. Сандене тыгай поэзийым лудмо да лудмо шуэш, а авторжо верч, куанен, порын кӧраныме шуэш», – возен ыле ик рецензийыштыже Вячеслав Абукаев-Эмгак [1998].

Зоя Дудинан «Ойырымо ойпого» книгаш пурышо южо произведенийже чынжымак калык мурым шарныкта, но лач ӱмбач ончалмаште веле:

«Куанышым куэм ӧндал,
Ваштар дек толын – воштыльым.
Писештым, пистерым ончал,
Шопкер пелен мый – шойыштым» [Дудина, 2006: 12].

Почеламут кужу огыл, улыжат вич куплетан веле. «Шопкер пелен мый – шойыштым» строкам автор умбакыже «монда» да огеш «умылтаре» гын, лудшылан лач ӧраш веле кодеш ыле, но финалыште нине корныла-влак вестӱрлемын рашемыт, сандене чылажат веран верышкыже шинчеш:

«Куэм шарнен куанышым,
Вашатарым колышт воштыльым,
Писештыш илышем пистер,
Да шорто, чаманен, шопкер» [Туштак: 12].

Чынжым гын тыште автор фольклорын лач формыжым веле кучылтеш, почеламутын содержанийже вестӱрлӧ, утларак онай, келге да поян. Калык ойпогышто ни «шойыштшым чаманыше шопкерым», ни «илышым писештыше пистерым» ме огына вашлий.

Икманаш, Дудинан поэзийже ойыртемалтше, тыште нимогай кӱсынлымаш ок шижылт, ты у книгаште тӱҥ шотышто авторын ушыштыжо волгалтше сылне образ-влак гына озаланат. Конешне, тидын годым мый кумалтыш мут негызеш шочшо почеламут-влак, Николай Заболоцкийым кусарыме але аза малтыме муро-влак нерген ом ойло. Нунын шке шочмо историйышт, сылнылык ойыртемышт уло.

«Кумалтыш мут негызеш шочшо почеламут-влак нерген мом каласен кертам? Мый христианский религийымат палем, но чонемлан утларакше чимарий юмынйӱла лишыл. Мыйын ачам карт лийын, сандене ешыштына ме шке марий йӱланам пенгыдын шуктенна. Адакшым ачамын кумалтыш мутым возымо икмыняр тетрадьше ыле, мый произведением-влакым нуным тӱткын лудын, сайын пален, ачамым шарныме лӱмеш возенам», – рашемда поэтессе.

Аза малтыме муро але «Саликалан малтымуро» (мый гын тиде шомакым кок «м» дене возем ыле, марий йылмыште «малты» мут уке. – *А.В.*) ужаш нергенат нимом шуко ойлаш. Ик могырым, тиде раздел руш фольклор негызеш иланен. Тидын нерген автор икана шкежак палемден ыле. Вес могырым, ӱдырамашлан, авалан аза малтыме муро деч посна нигузеат ок лий. Эн ончыч нине муро-влак авторлан жапыштыже шканже моткочак кӱлыныт, сандене нуно Зоян икшывыж-влак дене пырляк шочыныт да варажым кагазеш возалтыныт.

Николай Заболоцкийын произведенийлажым кусарыме сомыллан, мыйын шонымаште, поэтессым эн ончычак журналист да шымлызе Руслан Бушков кумыландыш. Чыланат палат, кугу руш поэт Николай Заболоцкийын самырык жапше Шернурышто эртен. Тудлан шӱдӧ ий темме вашеш 2003 ийыште республикыштына ятыр онгай мероприятий-влак эртышт, а поснак кугу пайрем Шернур селаште, 2-шо номеран кыдалаш школ пелен ыле. Тышке поэтын родо-тукымжат толын, Р. Бушковын Николай Заболоцкий нерген каласкалыше «Государство ромашек» (2003)

книгажын презентацийже лие. Лач тиде изданийышкак Зоя Дудинан Николай Заболоцкийым кусарымыже икымше гана тыге тичмаш пурталтын. Кусарыме почеламутшо-влакым поэтессе тунам калык ончылно шкежак пеш сылнын йонгалтарыш. Тудо Заболоцкийын витле наре почеламутшым марланден, тышечын латнылытшым, эн сайын кусарымыжым, «Ойырымо ойпого» книгаш верандыме. Вот тыгай кӱчык историй нине кум раздел шотышто, а умбакыже адакат Зоя Дудинан поэтический ойыртемже нерген.

Автор нигунамат ойгылан вуйым огеш пу, шканже шукертак рашемден да сайын пала: туддене мӱндыркак от кае.

«Ал снеге гай куан саскам
Лиеш мо ШЕМЫШТЕ муаш?» –

йодеш поэтессе лудшо дечын [Дудина, 2006: 28].

«Мый шкежат суксо омыл...» ужашым «Илышемын ий-лажым ончен» поэме мучашла. Тиде публицистический сынан произведений мемнан кызытсе пагытлан пӧлеклалтын, тудын ойыртемалтше тӱрлӧ йыжынлажым сӱретла, поэтессе познак Афган, Чечнясе сар-влакым карга. Икманаш, поэмыште авторын гражданский позицийже раш палдырна. Тыгодымак, ӱдырамаш семын, ава семын, тудо сареш так арамак йомшо самырык салтак-влакын родо-тукымышт верч азаплана. Зоя Дудинан творчествыштыже поэме жанр кугу верым огеш нал, тудо утларакшым кӱчык лирический почеламутлан кумылан.

«Ойырымо ойпого» книгашке тыгак посна енлан пӧлеклалтше произведений-влакым (Николай Заболоцкийлан, Сергей Чавайнлан, Йыван Кырлалан, Юрий Чавайнлан, Валентин Колумблан, Зинаида Ермаковалан, Геннадий Васильевлан, Виталий Макаровлан, Валерий Мочаевлан, Василий Павловлан да шуко молыланат) ятырак верандыме. Нине произведенийлаште автор герой-влакын шочмо Шернур кундемыштым, ялыштым, але профессиональный мастарлыкыштым ончыл планыш шында. Мутлан, Валентин Колумбын шочмо верже Морко кундем, сандене «Валентин Колумблан» почеламутыштыжо автор

талантан марий поэтын кок эн кугу ойыртемжым палемда. Ончычак тудын турий муро гай яндар йӱкшӧ шоныдымын-вучыдымын шыпланымылан ойгыра:

«Торжа койыш верчын поэтын шӱм теле,
Порволыш кава гычын муро турий» [Дудина, 2006: 140].

А варажым, пытартыш корнылаште, поэтессе моткочак сылнын да чын иктешла:

«Камвозо кава гыч чоҥештыше кайык,
Чылаштым ӱжшӧ – эре чоҥешташ.
Туддечын посна илена пеле айык,
Туддечын посна чоннажат – сар лышташ» [Дудина, 2006: 140].

«Илена пеле айык», «чоннажат – сар лышташ» – нине шомаклаште пеш шуко авалтыме. Автор шыже йокрокымат, чон ойгымат, пусталыкымат шотыш налеш.

Пытартыш жапыште марий поэзийыште ӱдырамаш-влакын ойыртемалтше йӱкышт нерген шуко ойлат. Чын, нуно, пӧръеҥ дене танастарымаште, вес семынрак куанат, ойгыренат чотырак моштат, чон-шижмашыштат утларак келге да пӱсӧ. Пӧръеҥ поэзий утларак рациональный гын, ӱдырамашым – эмоциональныйрак, кӱчыкын тыгерак иктешлаш лиеш ыле, очыни. Чылажат тиде тыглай схеме веле. Поэзийым лач тыге гына аклаш нигузе огеш лий. Мутлан, Альбертина Иванован, Валентина Изилянован да Зоя Дудинан произведенийлашт пешак чот ойыртемалтше. Нуным икте-весышт дене лугаш огеш лий. Тыгак Вячеслав Абукаев-Эмгакын, Геннадий Сабанцевын але Анатолий Тимиркаевын почеламутлаштым от путае. Поэзийыште шке ойыртемалтше мурет, индивидуальный йӱкет уке гын, кеч ӱдырамаш але пӧръеҥ лий, лудшын чонышто нигунамат верым от му.

Мо ӱдырамашлан утларак шерге? Тиде – шочмо кундем, сурт (тушечын кайыкла чоҥешта, ойырла гынат, нигунам монден огеш керт), еш, икшыве (орлыкышто шочыкта, сандене йочаже тудлан нимо деч лишыл). Тыгак Зоя Дудинан поэзийыштыжат: шочмо Купсолаже, шеремет Шернуржо тудлан эн шерге улыт.

Шочмо мӧнгӧ Зоялан – кинде сукыр. Тушто кужу жап огеш лий гын, поэтессын мурыжо ойганҥеш, шыплана:

«Уке. Тыге – нимат шот огыл,
Вуча гын садеран урем,
Сар шӱшпык шочмо укшым тодыл,
Кукун шкет мурыжым мурем» [Дудина, 2006: 15], –

лудына ме «Шкетын» почеламутыштыжо. Шочмо ял, творческий шулдырым пуышо Марисола школ, сылнымут мастарын ешыже, шочшыжо, утларакшым илыш дене вучыдымын чеверласыше изи эргыже тудын поэтический корнылаштыже шагал огыл верым айлат («Сортам чӱктем», «Мыйын эргым суксо гае», «Коленам эргымлан» да ятыр молат).

Марий сылнымутым шымлыше Соня Манаева-Чеснокован «Художественный мир современной марийской поэзии» (2004) книгаштыже «Драматизм поэзии Зои Дудиной» посна раздел уло. Мутат уке, кажне еҥын шке умылымашыже, сылнымутым, поэзийым аклыме висаже лийшаш, сандене шымлызе дене ынем ӱчаше. Адакшым вуймутыш лукмо «драматизм» шомак тыште лач шке верыштыже манын пеҥгыдемдынем. Тыгодымак «ойго» ден «драматизм» коклясе пешак кугу ойыртем нерген шижтарымаш «Такого «танца с горем», шем ойго ден куштем мый, шинчем ӧндалалт» в марийской поэзии еще не было» [Манаева-Чеснокова, 2004: 170], палемда тудо. Чын, лач тыгай строка-влак лийыт гын, авторым плагиат манын титаклыман ыле, но марий поэзий шочмыж годсекак ойгылан пешак поян. Шарналтена, мутлан, «Салымсола покшелнет» калык мурым, Николай Мухинын, Михаил Иванов-Батракын «шинчавӱд йӧре возалтше» почеламутлаштым да молымат. Тыгай марий еҥын пӱрымашыже, сандене тидыже мемнан поэзийыштынат коеш, тыште, марий поэзийыште, илышыште могай гына ойго, шӱлык уло чыла верешташ лиеш.

Зоя Дудиналанат ятыр ойгым чытен лекташ, йӧсым сеҥаш логалын, тидын нерген лудшо-влакым палдарышым. Кажне

событий творческий айдемын пашаштыже келге кышам кода, тидат раш. Тыгодымак поэтессан биографийже гыч коеш, кугу ойго пагытлан тудын поэзийже шыплана. «Мый тыгай годым почеламутым возымым чарненам ыле. Кумылем ыш лий – шым возо. Кеч мыйын поэзием шӱлыкан маныт, но мый почеламутым возымем годым могай-гынат куаным шижын пашам ыштем», – тыге Зоя шкеже каласкала.

Моткочак ӱшандарыше шомак-влак улыт, лачак ойгым чытен, сеҥен лекше айдемын шӱм-чоныштыжо гына келге шижмаш шочеш. Илаш, ончык ошкылаш вий-куат кодын огыл, но – кӱлеш, эше ыштышаш сомылет, родо-тукым ончылно порысет (долгет) ул о...

«А, чонем, яндар улат – пеледыш?
Але ом логал узьмак тӱняш?
Ах, колем ыле, товат, лиеш гын...
Ӱдырем вашлийым пӧрт тураш» [Дудина, 2006: 32].

Чынак, авалан илыш вийым лач икшыве юзо памашла чарныде ешарен шога. Теве тыгайрак кумылеш, чон-шижмашеш илана да виянҥын толеш Зоя Дудинан «драматизмже», тачысе поэзийже. А драмын пытартыш кӱкшытшӧ, тошкалтышыже, чыланат палат – трагедий.

Поэтессе шем поргемым, трагедийым эплын кораҥ эрта. Тудо пенгыде характеран айдеме, сандене почеламутшо-влакат онч ыкылыклан, пиалан волгыдо пагытлан ӱшаным шочыктат.

«Куаныме годым ала-молан шортым,
Пакчаште пудештылын кӱын шем шоптыр –
Лектам да погем тамле емыжым куршыш,
Пурем да велем тыйым ныжылге урзыш.
Шем шоптырын шадыра тамжым ом орло:
Шем кочо саманын озаже – ош орлык.
Тамлен лач палет чон кычалме шомакым,
Да илышын шылтыме сылне шоякшым.
Куаныме годым дыр садлан мый шортам» [Дудина, 2006: 16], –

лудына ме «Куаныме годым» кӱчык почеламутыштыжо. «Пакчаште пудештылын кӱын шем шоптыр» манын тымарте

нигӧ каласен огыл. Дудинан тиде образше чынжымак у, ялысе айдемылан – да оласыжланат – пешак раш да сылне. Моло произведенийлаштыжат ужына, тудо ойгылан, шӱлыклан «озаланаш» эрыкым огеш пу. Кеч-могай неле пагытыштат чытен лекташ вийым, ӱшаным, энертышым, шотым муэш, садланак шке ончыланже кӱлешан задачым, йодыш-влакым эртак жапыштыже шындаш тырша. Тудо изи куанланат йывыртен, юарлен мошта:

«Мый кычальым турням садыштем, да
Кидышкем
толын шинче
киса» [Дудина, 2006: 20]», –

палемда автор «Шкет кодын» почеламутыштыжо. Образ у огыл («Лучше синица в руках, чем журавль на небе» – тыгай руш калыкмут уло. – *А.В.*), но тиде шонымашым автор мастарын марландга, сандене тудым кӱсынлымӧ манаш йылме огеш савырне. Мутлан, тыгак йӧрата тудо шке ончыланже тӱрлӧ вучыдымо йодыш-влакым шындылаш. Тиде йодышыжо-влак южгунамже риторический лийын кертыт:

«Мо пӱралтын, чыла йӧныш налын,
Илышлан куанен да пытен.
Кӧ ойлен «Илышна – модыш» манын?
Кӧ каласыш: «Чыла... – ман, – пытен...»? [Дудина, 2006: 17].

Зоян почеламутшо-влак сылне образ-влаклан моткочак поян улыт, тудо шинча ончылно яндарын волгалтше сӱретым тыманмеш кычал муэш. Тыгай, мутлан, «Вырлянге» почеламутшо:

«Мӧдывуй гыч мӧдывуйыш
Ӧш вырлянге выргыкта.
Шыр ончалын курык вуйыш,
Мландым шкетын пӧрдыкта.
О мыняре сото кумыл!
Сылне семым сотара,
Вет тудлан огеш кӱл кумыр! –
Муржо чоным пойдара» [Дудина, 2006: 22].

Пешак чатка ритмике, тунамак проста раш рифме-влак, онгай образ да кава марте шыжалтше чон куаным шижына ме тиде почеламутыштыжо. «Куаныме годым шортшо кумыл» – тыге палемдаш лиеш, очыни, тудын эн тӱҥ творческий ойыртемжым. Икманаш, Зоя Дудина шке жапыштыже да кӱлеш верыште Ош тӱням ужын, сандене тудын творческий корныжо писын волгалтше да пиалан манын кертына.

Эн сай икмыняр почеламутлажым рушлаш кусарен «Антология литературы финно-угорских народов» (Екатеринбург, 2006) книгаш пуртымо. Тыгак ме тудын возымыжым марий да эстон йылме дене лукмо «Антология финно-угорской поэзии» (Таллин, 2006) книгаште ужын кертына.

Тудо «Мый шкежат суксо омыл» книгажлан да А.С. Пушкинын йомакше-влакым марландымыжлан А.М. Кастрен лӱмеш обществын литературный премийжын лауреатше (Финляндий, 2000), Марий Эл тӱвыран сулло пашаенже (2000), Россий писатель ушем член (2002) улеш.

МУТ ДЕНЕ МОДШЫН МАСТАРЛЫКШЕ

КАВАШКЕ КЎЗАШ ШОЧЫТ МЛАНДЫШТЕ

Колымшо курымын кокымшо пелыштыже марий сылнымутыш толшо волгыдо талантан ятыр марий писательын лўмжым ончыкташ лиеш. Тиде – В. Колумб, Ю. Чавайн, М. Рыбаков, Сем. Николаев, Ю. Рязанцев, Ю. Артамонов, А. Иванова, Г. Алексеев, А. Мокеев, В. Бердинский, М. Илибаева, В. Микишкин, Г. Гордеев, Ю. Байгуза да молат. Тышечын икмынярышт тачысе кечылан илыш денат чеверласен шуктеныт. Кызыт мый сылнымут каваш турийла нӧлталтын мураш шочшовлак радамыште Вячеслав Абукаев-Эмгакын творчествыжым поснак ойырен палемдынем.

Кӧ тудо? Поэт, прозаик, драматург, литературный критик але публицист? Чылажат икверешӧ. Тыгодымак – марий йылме нерген

возымо ятыр оҥай пашан, кокшӱдӧ утла муро текстын авторжо; тышкак калыкнан тачысе кечылаж нерген возымо ятыр статьяжым ешараш лиеш. Икымше «Кинде-шинчал» (тиде тӱшка сборник 1982 ийыште савыкталтын) почеламут аршашыж деч вара «Нигунам от пӧртылтӧ» (1989), «Шывага» (1995) вуймутан повесть да ойлымаш книгалаже лектын. А кок томан «Шочмо тувыр» (1991–1992) романже писательым тудо жапланак ик эн шуко да сылнын возен шогышо автор семын чапландарыш.

Вячеслав Абукаев-Эмгакын сылнымутшо нерген ойлымо годым жанр ойыртемым шотыш от нал гынат, нимо огеш ваштал. Тудын пашаштыже арамланак огыл тӱрлӧ йогын палдырна. Ончычшым самырык автор творчествыште шке ойыртемалтше корныжым, йӱкшым муаш тыршенак кычалын. Тачысе кечылан тудо утларакшым прозаик семын палыме гынат, поэзият, драматургият ӧрдыжеш огыт код, тыгак критике сомыл дечат огеш кораҥ, кеч пытартыш жапыште коллегыже-влак тидын шотышто мо кертме тупелажым чыла ыштенат.

Но тидын шотышто келгыш огына кай, кызыт В. Абукаев-Эмгакын илыш корныж дене кӱчыкын палдарынем. Тудо Пошкырт кундем, Мишкан районысо Токтар ялеш 1959 ийын 5 январеш шочын. Тыге шотлалтеш документ почеш. «Но чынжым ош тӱняш лу кечылан ондак, 1958 ий 26 декабрьыште, толынам, – рашемда шкеже. – Ялысе шем мончаште шочмек, ял советыш возыкташ у ийын визымше кечыштыже гына миеныт. Мо шкемым шарнем, ача-авам эре кӱтӱм кӱтеныт. Ял вольыкымат, колхозынымат... Эсогыл студент улмем годымат, кенеж каникуллан пӧртылмеке, олыклаште солам кучен кошташ пернен...»

Эрвел марий рвезе ончыч верысе кандашияш, вара Чорай кыдалаш школлаште шинчымашым пога. Тыгодымак ик тыгай онай фактымат ӧрдыжеш кодаш огеш лий. Икымше классыш каяш жап шумеке, Славик дене изи томаша лийын каен. Шкеже тидын нерген тыгерак каласкала: «Тунамсе закон почеш кеч кокымшо сентябрьыште шочат гынат, шым ийым темыдыме икшывым тунемаш налын огытыл. Школыш кайыме пагытлан мыланем куд ият пеле веле лийын, но моло йолташем-влак дене пырля парт коклаш шичмем моткочак шуын». Тыге 1965 ийын икымше сентябрьыште тунемаш каяшлан ийготыш шудымо кум йолташ: Валерий Шаймарданов, Саша Байрамалов да Славик Абукаев – туныктышын чарымыжым шотыш налде, вийытешак школыш кошташ тӱналыныт. «Вескана Токтар школышто

икымше класс годсо журналнам верештым. Мо онгайже, тушто мемнан кумыньнан фамилийна уке ыле... Вескана эше ик томаша фамилием дене лийын кайыш. Мыйын шочмем годым ачай ден авай возалтын огытыл улмаш, садлан мылам шочмо кагазым авамын фамилийже дене возеныт – Янетов. Икымше классыш «закондымын» мийымылан кӧра, тунам документым йодын огытыл. Сандене кандашияш школышто Абукаев фамилий дене коштым, но свидетельствым шочмо кагаз почеш серен пуэныт. Тыге Чорайыште кок ий Янетов лийын коштым. Ончыч спискыште пӧрвыяк шогышет тунам алфавит мучашыш волен кайышым. Аттестатым налме вашеш Абукаев фамилийым пӧртылташ лӱмынак шочмо кагазым вашталтыкташ перныш. Ынде теве Марий писатель ушем радамат мыйын фамилием дене тӱҥалеш...» – шыргыжалын каласкала Вячеслав Александрович.

Писательын илыш корныж нерген мыскара деч посна ойлаш гын, В. Абукаев моло марий сылнымут мастар деч нимо денат огеш ойыртемалт, очыни. 1975–1980 ийлаште Марий кугыжаныш университетын историй-филологий факультетыштыже тунемеш, вара «Ямде лий», «Пионер йӱк», «Ончыко» журнал ден газет редакцийлаште, книга издательствыште, Марий писатель ушемыште пашам ышта. Кызыт – М. Шкетан лӱмеш Марий кугыжаныш драме театрын сылнымут ужашыжым вуйлатыше. Тыгодымак Республикысе усталык рӱдерыште тӱҥалше автор-влак дене пашам шуктымо пӧлкам виктара.

Сылнымутышто кеч-могай жанрыште тырша гынат, Вячеслав Абукаевын талантше шинчалан вигак раш палдырна. Теве, мутлан, шарналтена тудын сылнымутым аклыме пашашке ушнымыжым. 1987 ийыште «Марий коммунын» кум номерешыже шукылан вучыдымын «Сылнымут да «Альма матер» литературно-критический статьям савыктыш. Тунам эше самырык автор, сылнымут илышысе проблемылам тарватыме дене пырля, посна автор-влакын творчествыштымат мастарын лончылен, литературный процессым тӱткын ончалаш тырша. Тидыже

утларакшым Юрий Галютинын, Василий Сапаевын, Валерий Бердинскийын, Виталий Петуховын посна произведенийыштым аклымыж годым коеш.

Мутат уке, чыным ойлаш куштылго огыл, эше нелырак шке нерген орлымо шомакым колаш. Самырык критик возымаштыже южо семын лӱмынак шемемдыме але ошемдыме задачым ок шынде, тудын иктешлымашыже-влак пешак чын улыт. Абукаев тыгодым сылнымут теорий шотыштат моткочак умылаш лийшын, куштылго образный йылме дене кутыра. «Сюжет почеш каен, проблемым поктылын, сылне произведений ок шоч. Возаш шичме деч ончыч автор мом каласаш шонымыжым раш палышаш, а сюжет вашталт кертеш», – ойла тудо. Мемнан писательна-влак шукышт онгай сюжетым але иктаж илыш ситуацийым ужыт-колытат, вик ӱстел коклаш шинчыт да содор ручка ден кагазым руалтат.

Марий сылнымутышто Миклай Казаков да Валентин Колумб деч вара критике пашам кӱлеш семын ончышо, аклыше да тиде сомылым Ким Васин гай чарныде шуктен шогышо ен пеш шукыжак лийын огыл. Кызыт лач Сем. Николаевын, А. Александров-Арсакын, В. Абукаев-Эмгакын да пытартыш жапыште В. Осипов-Ярчан марий сылнымутан йыжынглажым нергелыше тыгай серымыштым вашлийын кертына. Каласыман, тыгодым писатель-влак южышт утларакшым уш-акыллан огыл, шӱм-чон шижмашлан, эмоцийлан энертат. Теве адакат пример шотеш В. Абукаев-Эмгакын ик литературно-критический пашажым шергалына. «Марий Эл» газетыште (2001 ий) тудын «Марий прозын виянгдыдыме (мӧнгештме) корныжо» статьяж почеш пуйто дискуссийым тарватеныт лиеш. Тунам В. Абукаев-Эмгак 24–27 июльысо номерлаште мемнан кызытсе сылнымутна нерген ойлымыж годым Зинаида Тимирбаеван «Ончыко» журналеш савыкталтше «Тый дечет посна» повестьше нерген мутым луктеш, тудын ситыдымашыже-влакым ончыкта. А мо тыште удаже? Ушан автор, самырык тудо але шонго, тидлан йӧршынат

öпкелышаш огыл, критиклан таум веле ыштышаш ыле. Тиде повестым мыят лудаш тӱҥальым, но произведенийын икымше страницылаштыжак шинчамлан авторын темлыме тыгай сӱретше перныш: «Пасу тӱрыштӧ шуко пеледыш шыргыжеш. Нунылан шӱлаш неле, нугыдо пурак темденак темда...» [Тимирбаева, 2001: 18]. Кузе тыге? Кече шокшо, шӱлашат неле, нугыдо пурак темденак темда, а пеледыш-влаклан чылажат керек – куаненыт, шыргыжыт веле. Тыгайым лудмеке, Зинаида Тимирбаевалан ӱшан дене пырля тудын повестьшымат мучаш марте эскераш кумыл йомо.

Мо ӧрыктараже? В. Абукаев произведенийысе чыла ситыдымашым моткочак ӱшандарышын, пример-влак дене пенгыдемден негызла. Ӱчашымашке ушнышо-влак: А. Александров ден Ипполит Лобанов – мӧнгешла, тудын нерген йӧршынак мондат да шке возымаштышт лач критикым ятлаш, шудалаш веле пижыт. Тиде ӱчашымаште (чынжымак дискуссий, а муторгаж огыл гын) тӱнжӧ лач Тимирбаеван произведенийже гына лийшаш ыле, а критик В. Абукаев-Эмгак да тудын моральный тӱсшӧ огыл. Юмылан тау, шке вашмутыштыжо В. Абукаев оппонентше-влак семын огеш ылыж, ушан да ласкан ойласа. «Пагалыме Ипполит Иванович! Моткоч кугу таум каласем мыйын статьям почеш дискуссийыш ушныметлан. Мыланем тӱҥ огыл, могай вел гыч лекше тудо (произведенийын авторжо. – *А.В.*) – Пошкырт але Курык марий, Морко але Параньга... Возышо еҥын шӱмчоныштыжо талант сескем уло гын, тудын дене пашам ыштыме моткоч шуэш. Тыгайышт каҥашымат колыт, ӱчашашат тоштыт. Вот тиде творчество!.. Мый шым гана висыде, эсогыл пеле гычат ом пӱч. Да возымаштем нигунамат айдеме, личность ӱмбак ом пиж. Мыланем тӱнжӧ – произведений. Вот и аклем тудым...», – вашешта критик «Марий Элын» страницешыже лекше «Могай чер пижын шукыштлан?» [2001] статьяштыже.

Вячеслав Абукаев-Эмгакын критический статьялаштыже мыланем утларакше тудын келгын шонкалаш, шинчалан раш

сӱретлалтше пример да образ-влаклан пенгыдын энертен лончылаш тыршымыже келша. Тидыжым ме писательын шуко шӧрынан творчествыштыже тӱрыс ужына. Мутлан, газетеш савыкталтше тыглай интервьюштат тудо шомакым айда-лийже ок кышкылт. Адакшым шке шонымашыжым лӱдде, туран ойла. Теве «Кугарня» газетеш лекше «Пӱрымаш азап» лӱман шонкалымашыже кызытсе жапланат тоштемын огыл. Тунамсе пагыт, марий калыкын илышыже, кугыжаныш политике, экономике шотышто тудо вик пӱчкеш: «Ойлат, пуйто ӧрдыж вел гыч поянлан мланде ок ужалалт. Йоча йомак тиде. Таче кечын кунам чылалан окса оза, ала-могай подставной енгымат, йӧнымат кучылташ лиеш... Вик ойлаш гын, – манеш писатель, – кызыт Россий мучкак (Марий Элнат – Россий) политике проста калык ваштареш ышталтеш» [Абукаев, 1995].

Шочмо йылмым палыме, кучылтмо шотышто В. Абукаевын творчествыже моло марий писатель дечын ятырлан ойыртемалтеш, тудо возымаштыже эрвел диалектым веле огыл мастарын кучылтеш, моло кундемласе мут поянлык денат моштен пайдалана. Шкежат лингвистике, марий орфографий мутер да моло нергенат статья-влакым чӱчкыдынак савыктылеш. Нине публикацийлаштат марий йылмын сылнылыкшым, ойыртемжым сайын палыше талантан енгын серымыже коеш. Мый лингвист-влак дене йылме теорий шотышто ынем ӱчаше, но Абукаевын возымаштыже тачысе кечын йодмыжым шотыш налме шинчалан перныде огеш код.

Искусство да творчестве пашаеҥ-влак коклаште ыштыме пашам иктешлымаш ожнысек йӱлашке савырнен. Чылалан палыме марий мурызо, сӱретче, сем мастар-влакын калык ончылно шке пашаштым ончыктымыштлан ме шукертак тунем шуын улына. Южыжо, мутлан, поэт да бард Георгий Пирогов тыгай шке шотан отчётым кажне ийын гаяк ышта. Пытартыш жапыште поэт, мурызо, артист-влак (Иван Смирнов да шуко молат) шке творческий касыштым ик гана огыл эртареныт. 1998 ийын 21 декабрьыште лӱмлӧ марий поэт, прозаик да драматург Вячеслав

Абукаев-Эмгаклан 40 ий да творческий пашаш ушнымыжлан 20 ий темме лӱмеш пайрем кас эртыш. В.И. Ленин лӱмеш Тӱвыра полатыште калык шыҥ-шыҥ темын. Писательын йолташыже, тудын творчествыжым аклыше-влак – чыланат ятыр поро мутым ойлышт, но садак, мыйын шонымаште, сылнымут пашаже пеш тичмашынак ыш почылт. Тыгодым задачыжат весе лийын, кок шагат утларак жапыште 20 ияш паша лектышым тӱрыснек радамлаш, рашемдаш куштылгыжак огыл, адакшым сценын шке ойыртемже уло. Вес усталык касым писатель вич ий гыч (2003 ий) М. Шкетан лӱмеш драме театрыште эртарыш. Мутат уке, кок мероприятийыштыжат спектакльла гыч ужаш-влак кончышт.

Вячеслав Абукаев-Эмгакын театр, драматургий жанр, сценыш корныжо нерген изишак радамлаш манын, мый шкенжын шарнымашыж гыч кугу ужашымак ончыктем: «Икымше «Ушкал йомын огыл» комедием коло ий ончыч, 1985 ий 3 февральыште, сценыш лектын. Но каласыман: драматург лияш кӱчык жап ок сите. Кок-кум шичмаште чумыртымо диалоган произведений дене театр сценыш миен от шу, пьесет спектакльыш ок савырне. Мыйынат пӧрвый премьерем деке корно шым-кандаш ий чоло шуйнен.

Марий театрын пашаже-влакым ме йочана годымак ужынна. Артист полко Мишкан велышкат кенеж еда гастрольыш коштын. Яллаште тунам клуб-влак изи ылыч, сандене спектакльым Тымбай ял воктенысе курыкшӧреш модыныт. О-о, Йошкар-Ола гыч толшо чонан артист-влакым ужмаш мыланна черетан космический корабльын сандалыкыш кӱзымыжӧ нерген увер деч шерге лийын!» – палдара писатель.

Йоча годсо шарнымаш путырак пӱсӧ да ушеш кужу жаплан лакемалтеш. Икымше гана марий спектакль дене сцене гоч палласымаш, профессиональный актер-влакын модмышт ялысе икшывын ушыштыжо веле огыл, шӱмыштыжат келге кышам коден. Икте – пьесым лудмаш, йӧршынат весе улмаш лӱмынак келыштарыме сценыште ончымаш. Залжат вес тӱрлӧ, ончышыжат

ятырлан шукырак, музыкыжат утларак сылнын йонгалтеш, декорацийжат чеверрак да онгайрак.

«А кызытсе М. Шкетан лӱмеш театрын полатыштыже икымше спектакльым 1975 ийын шыжым, студент лиймекем, онченам, – умбакыже шарналта писатель. – М. Рыбаков – «Морко сем» драме. Тиде пьесым драматург Сенгымашын 40-ше идалыкше лӱмеш возен да театр икымше гана май тылзыште ончыктен улмаш. Но у тургымым почмо годымат «Морко сем» премьерлан шотлалтын. Спектакль деч вара сценышке автор лекте. Шинча ончылнем кызытат шем ӧрышан, йытыра костюман, чатка капкылан, чолга да виян ончалтышан марий конча. Мутат уке, тунам мый – тенгечысе школьник. Икмыняр ий гыч Николай Федорович мыйым шкеж деке, телевиденийысе пӧлемышкыже, драматургийыште икымше «проблемым» лончылен-кутыраш ӱжеш манын шоналтенат кертын омыл. Но театр полатыште ончымо «Морко сем» мылам йочам годымак диалоган настам серкалымем шарныктыш. Юмончылно, ом шойышт, мый ты спектакль мучаште, сценыш лекше Н.Ф. Рыбаковым куанен-кугешнен-кӧранен ончышым да шканем мутым пуышым: кунам-гынат тушко мыят пьесын авторжо семын лектамак!» – тунам шканже тыге товатлен самырык автор, ончыкылык драматург. «Йылмын лужо уке» – манеш калык. Ойлен кышкаш, шонен пышташ лиеш тудо. Пален огыл В. Абукаев, тунам университетын студентше, калык ончыко спектакльым лукмешке, мыняррак пӱжвӱдым йоктараш кӱлмым... Адакшым творчестве пашаште утыжым «писым», «чулымым» пешыжак огыт жапле, огыт йӧрате улмаш. Тидыжымат вара веле шижын.

«Театр дене икымше вашлиймашем, спектакльым ончымеке, шканем товатлымем мылам лым лияш пуэн огыл. Талук гыч, «Сылнымут шыже – 76» вашеш, мый Писатель ушемыш ик общий тетрадьым намийышым. Лу классым тунем пытарыше, эрласе корным ойыркалыше ӱдыр-рвезе-влак, нунын коклассе йӧратымаш нерген «Мужыр писте» лӱман пьесе гай возымем тунам литконсультант К.М. Коршунов лудо. Вара ик кечын ту-

дын пӧлемыштыже иктаж кок шагат шинчен лектым. Мутат уке, произведением нерген кугун да радамын кутырымо огыл. (Кызыт пеш умылем: драматургий материал марте чылажат тора лийын.) Константин Максимович мылам тиде жанрын азбукыжым келгынак умылтараш тыршыш. Мый тетла «пистем» деке шым пӧртыл, но кок ий гыч «У пӱя» лӱман драмым ыштышым», – умбакыже каласкала писатель.

Вес кумдан палыме марий драматург дене икымше гана вашлийын мутланымыж нерген В. Абукаев тыгерак шарналта, Тудыжым «Мемнан кылна тыгай лийын» статьяж гыч (тудо Марий Элысе писатель-влакын IX съездышт вашеш лукмо «Элнет» газетеш савыкталтын) налме. Тиде изданийын тиражше кугу огыл, сандене авторын шарнымашыжым тичмашынрак ончыкташ тыршем: «Драматург Арсий Волковым 1978 ий деч ончыч вуявашлиймем ом шарне. Можыч, иктаж погынымаште ӧрдыж гыч шекланаенам, но ваш шинчын кутырыде ужмаш ушеш кодын огыл. А «Сылнымут шыже – 78» семинар-совещанийлан мый «У пӱя» лӱман пьесым темленам ыле, семинар почмо годым мылам Арсий Волковын секцийыштыже улат манын увертарышт. Моло секцийын вуйлатышышт шкеныштым кынел шогалын ончыктеныт гын, мый «озамым» калык коклаштат, президиумыштат шым уж. Лач тынар шагатлан театрыште тыгай пӧлемыште вуча, маньыч. Тунам Арсий Афанасьевич М. Шкетан лӱмеш драме театрыште сылнымут пӧлкам виктарен улмаш.

Театрыш толмо стажем тымарте кум ий лийын гынат, шеҥгел (служебный) омса гоч эртымаш – ала-могай палыдыме тӱняш пурымыла чучын. Адакше лӱмлӧ марий драматург деке шке возымылан акым налаш каяш... – тидыже университетыш экзаменым сдатлыме дечат лӱдыкшырак пуйто...

Пӧлемыште лапкатарак, но тӧпката капкылан, йыргешке чурийвылышан чатка костюман пӧръеҥ ӧрынрак саламлалтмем-лан «Эсен лийже» шомак дене вашлие. Йӱкшӧ капкылжылан кел-шыдыме, манам: вичкыж, ныжылге, эсмаса ӱдырамашын гайрак.

Драматург деке ӧрын-аптыранен пурымо кумылем моткоч писын шулыш. Тудо, шкенжым нимыняр кугуэш ужде, путырак тыматлын, порын кутыраш тӱнале, манмыла, кӧ-мо улмем йодышт нале, шкеж нерген, пьесылаже шумлык ой-шомакым шуйыш. Мый моткоч писын пален нальым: тудын «Ксения» пьесыже тӱнямбаллан палыме, «Мотор Пампалчыжым» СССР-ысе ятыр курчак театр шынден, шкеже сарыштат лийын, Москоштат тунемын... А вот мыйын пьесем тудын ӱстембалныже але тугак кия, «У пӱя» нерген ик шомакат уке. Мутшо тудын вӱдла йога, кажне гаяк ойыштыжо «драматургий – сылнымутышто эн неле жанр» манме умылымаш йонга...

Мучашлан Арсий Волков мыйын рукописем кучыш да адакат шке произведенийже негызешак мо тугай сюжет, образ, композиций – умылтараш тӱнале. Но пьесем гыч ик детальымат, ик персонажемын лӱмжымат ыш каласе. «Драматургий – неле жанр, – иктешлыш. – Но театрлан марий пьесе, самырык автор-влак кӱлыт. Пьесым возаш тӱналмет дене саламлем, эше тырше».

Мый, мутат уке, тауштен чеверласышым. Варарак, изиш йӱкшымеке (але лыпланымеке), шонаш тӱналым: пьесемже могай? мом тудын дене ыштыман? тӧрлаш гын – мом? Але пьесыже йӧршынат уке?

Конешне, самырык автор, рукописьшым лудыктымек, мутмастар деч лач шке произведенийже нерген рашле акым палынеже. Мый гын тымарте кок драматург (К. Коршунов, А. Волков) деч тӱн шотышто мо тугай пьесе, кузе тудо возалтшаш – урокым гына наледышым. Но кумылем волен огыл. Мый теорийымат чынже денак умылаш да шотыш налаш тыршенам. А раш канашым мылам мочол-гынат «Ямде лий» гыч туныктышем В.Б. Исенеков пуэн. (Студент годым чыла гаяк у возымем дене туддеке курзталынам, вара Валентин Борисовичым С.В. Николаев вашталтен.) «У пӱямым» адакат талук наре пужарышым. 1979 ийын шыжым мый, 5-ше курсыш-то тунемше студент, педпрактикым эрташ Мишкан велышкем,

шочмо Токтар школыш кайышым. Пьесын у вариантшым Валентин Борисовичлан коденам ыле. Шкеж деч посна кӧмытлан лудыктен, ом пале, но нангаен пуэн театрышке тӱҥ режиссёр С.С. Кирилловалан. Октябрь пайрем вашеш мый В.Б. Исенеков деч открыткым нальым. Тудо, юмылан тау, кызытат аралалтеш: «Слава шоляш! Чыладамат кугу пайрем дене шокшын саламлем. Творческий пайрем пӧлекет (лач саде пьесе нерген ойла. – *В.А.-Э.*) шуко йолташым кумыланден. Молодец! Режиссерат мокта, тыглай йолташ-влакат. Таза лий. В. Исенеков».

Практике гыч пӧртылмек, мый Сарра Степановна дене вашлийым. Теве тудо мылам лачшымак пьесем нерген шуко ойкаҥашым темлыш. Мый, шулдыр кушкын, угыч тӧрлаш пижым. Весканарак вес вариантым Ленинградыште режиссерлан тунемше В.А. Пектеев лудо, Н.Ф. Рыбаков телевиденийыш ӱжыктен, пьесем намийыктыш. Мый ынде, драматургийын теорийжым да практикыжым иктыш ушен, пашам ыштем. Но... саде «пӱям» таки сценын воштончышешыже шарлыме марте кушкын ыш шу. Кызыт архивыштем 1978–1983 ийла дене палемдыме тиде пьесын куд-шым вариантше уло. Икымше ден пытартышым таҥастараш гын, нуно йӧршын-йӧршын вес произведений улыт. Лач икмыняр тӱҥ персонажын лӱмнерже веле тудак».

Молан мый чыла тидым тыге радамын ушештарем, ойлем? Молан В. Абукаевын тӱҥалтыш творческий ошкыллаж дене лудшо-влакым тӱрыс палдарынем? Лач тыгай пӱрымашак вучен тунам шуко моло самырык драматургымат. Марий драматургийыш у лӱм тачат шагал толеш. Кызыт пенгыдем шушо драматург семын Г. Гордеев ден З. Долгова тыршат. А. Петров кажне у пашаж дене ончык кушмыжым пенгыдемда. Курык марла М. Кудряшов ден И. Лобанов икмыняр пьесым возеныт. Чаманен каласыман, драматургийыште чылт шкешотан философ-психолог лийын шушо Ю. Байгуза ӱмыр лугыч лие. Кызыт М. Шкетан лӱмеш кугызаныш да Марий самырык театр-влаклан возышо авторым ик кидысе парня денат шотлаш лиеш.

А национальный театр кеч-могай кӱкшытыштӧ лийже, шкенан драматургна, марий пьесе деч посна илен ок керт. «Эн сай пьесе» конкурс, такшым, пьесым возаш кумылан-влакын улмыштым (тек ийгот дене самырык огытыл) ончыктыш. Но южо автор произведенийже сеҥыше радамыш пурыдымылан вик кидым лупшалеш. А шым ий чоло сцене деке корным такыртыше автор нунылан, очыни, воштылтышын чучеш. А вет В. Абукаевланат тӱҥалтыште ятырын ик поро, моктымо мутымат ойлен огытыл, но тудо таче К. Коршуновлан, А. Волковлан, Н. Рыбаковлан, С. Кирилловалан, В. Пектеевлан, Ю. Рязанцевлан, О. Иркабаевлан уло чон дене таум ышта.

«У пӱян» «кырык кандаш» (эрвел марий ой; «пеш шуко тӱрлӧ» манмым ончыкта) вариантше дене толашен, чынак, шерем теме, – шке ойжым умбакыже шуя драматург. – Мый саде рукопись-влакым ӧрдыжыш пыштышымат, ушышто пӧрдаш тӱҥалше у сюжет дене пашам ышташ пижым. 1984 ийыште «Ушкал йомын огыл» комедийым возен пытарышымат, угыч Сарра Степановна дек кайышым. Тудо пеш писын лудын лекте да моткоч кӱчыкын каласыш: «Наконец-то». Да вигак кучыктен пуыш мыйым артист, поэт, режиссёр... икманаш, чыла шотыштат путырак талантан Ю.И. Рязанцевлан. Шыжым театр коллективыште «Ушкалым...» лудна. Вес ийынже 3 февральысе премьерыштем, лу ий ончыч Николай Федоровичым ончен, шканем товатлымем шукталте...»

Вячеслав Абукаев-Эмгакын творческий лектышыже шинча ончылно: тачысе кечылан 10 посна книгам савыктыме, марий театр-влакын сценыштышт 9 пьесыже почеш спектакль шындалтын: «Ушкал йомын огыл», «Юзо шиялтыш», «Шем оржан ош поран» («Межа»), «Шӧртньӧ пӱкш», «Изуремыште кугу сӱан», «Ош кече йымалне» («Ош теркупш») да молат. Тиде «Пьесе-влак» книгашкыже драматург кудытым ойырен пуртен. Тылеч посна моло йылме гыч 20 утла пьесым шочмо йылмыш кусарыме. Тушечын 10 утлаже Республикысе курчак

театрын сценыштыже шындалтын, молышт – Марий самырык да М. Шкетан лӱмеш театрлаште. Икмыняржым палемден кодена: «Принцесса и свинопас», «Лети, мой лебедь» (Г.-Х. Андерсен), «Серебряное копытце» (П. Бажов), «Дядя Ваня» (А. Чехов), «Мурлин Мурло» (Н. Коляда), «Четыре жениха Диляфруз» (Т. Миннуллин), «Железная женщина» (Ш. Башбеков), «Без меня меня женили» (Ф. Крец), «Лес» (А. Островский) да молат. Адакшым В. Абукаев-Эмгак шкенжын да тыгак южо кусарыме пьесыжым шындыме годым чыла гаяк мурылан мутым шкак возен.

Эше ик гана палемдынем. Тудын пьесылаже профессиональный театрын сценышке лекмешке, кужу корным эртеныт. Мутлан, «Ушкал йомын огыл» пьесыжымак налаш. Спектакльым шындыме деч ончыч тудым шуко вере канаш еныт, авторлан шылталыме шомакымат ятырак колаш пернен.

Жанр шот дене тудо комедий. Ушкал фермыште припискым, шуко моло ситыдымашым почын ончыктымо дене пырля, мемнан тунамсе пагытнам автор сайынак «почкалтара». «Тиде пьесе совет власть ваштареш виктаралтын, самырык автор мемнан илышнам йӧршеш тупела сӱретла, кок шинча онченак тудым карга, койдара, – ойлыштыч канаш погынышо тӱшка гыч южыжо. Арсий Волковат ты радамыштак лие... Йӧра эше самырык авторым тунам Миклай Рыбаков умлыш, пыдал нале. Тудын авторитетше «критикан-влакын» шокшо парыштым вашке да жапыштыже левыктен, йӱкшыктарен керте.

Ӱмбач ончымаште самырык автор «Ушкал йомын огыл» пьесыштыже производственный темым тарватен. Эн тӱнжым самырык драматург тунамак чын шижын моштен: кеч-могай пашаштат ситыдымаш, экшык эн ончычак айдемын шӱм-чонжо, кӧргӧ моторлыкшо «шолдыргымо» гыч тӱналеш.

Тудын произведенийлаже тӱн шотышто нравственный проблеме-влакым тарватат. Автор герой-влакын кӧргӧ поянлыкыштым, шӱм-чон шижмашыштым ончыкташ утларак кумы-

лан. Мутлан, «Межа» пьесыште чыла диалог, ӱчашымаш корно ӱмбалне телым йӱын йӧрлшӧ айдеме йыр тарвана, но тыгодым кажне персонажын чын тӱсшӧ, акше нунын действийышт гоч рашемеш.

Поснак оҥай ыле мыланем «Ош кече йымалне» спектакльын премьерыжым ончаш. Тулеч икмыняр кече ончыч гына у произведенийын тӱҥалтыш ужашлажым «Марий Элыште» лудым. «Адакат публицистике, колхоз чоҥымо жап нерген тачысе пагытыште писатель-влак ынде мом уым каласен кертыт?» – ӧрынрак шоналтышым савыкталтше текстым лудмеке. Юмылан тау, йоҥылыш лийынам улмаш. Спектакльын премьерыжым ончымеке, рашеме; талантан мутмастар ягылтен пытарыме темыштат чинче падырашым ужын, муын кертын да калыклан намиен шуктен.

Мо тыште ужо, оҥайже? Эн ончычак драматург В. Абукаев-Эмгак марий сылнымутышто икымше гана чийверан ойыртемже нерген тыге келгын шонкала. Да, тудо тидын нерген «Сорта йымал арака» ойлымашыштыжат, «Ошкече» исторический произведенийыштыжат кӱлынак каласкален ыле. Религий теме кызытсе пагытыште путырак «модный» лийын кайыш. Тидын нерген ме Ю. Артамоновын, М. Ушакован да моло марий писатель-влакын произведенийлаштыштат лудын кертына. «Ош теркупш» – арамланак огыл тыге маналтеш пьесын лӱмжӧ икымше вариантыште. Произведений мучкак теркупш, марий кумалтышын эн тӱҥ атрибутшо, чимарий веран символжо семын ончыкталтеш. «Еш, озанлык шалана – тиде ик ойго, а эн кугу трагедийже – тӱняште порылык огыл, а осаллык айдеме чонлан оза лийнеже, вот кушто эн шучкыжо», – каласынеже автор. Пьесе нергенат, спектакль шотыштат икмыняр еҥ шке шонымашыштым палдарышт. Мыйын шинчамлан эн ончычак Г. Константинован «Солнце светит всем» [2002], С. Белкован «Тӱҥ верыште айдемын чонжо» [2002], И. Лобановын «Ош кече йымалне ошмарий ила...» [2002] статьялашт пернышт. Моткочак сай, нуно кажныжат шке

шонымашыштым ойленыт. Мо ыш келшыже – чыланат пьесыште, спектаклыште мом ужнешт улмаш, тидын нерген возаш тыршат, авторын, режиссёрын шонымашыштым шотыш пешыжак ынешт нал. Произведенийым аклыме годым мемнан ончылнына мо кызыт уло, мом мыланна сценыште ончыктат, темлат – лач тидын нергенак веле шомак лийшаш ыле докан, писательым возаш туныктымо ок кӱл. Поснак Элавийын образшым лончылымо годым произведенийысе материаллан огыл, а лач шке чон йодмо шонымашлан гына энертыме шижалтеш.

Тулык ӱдыр улан ешышке марлан толеш, чынжым гын ача-ава лийшышт тудым вуеш шудымо эргыштлан ожнысо йӱла почеш, озанлыклан пайдалыкшым, кӱлешлыкшым ончен ойырен налыт. Элавият нуным пагала, шочшышт семынак йӧрата, ешын, тукымын лӱм-нержым, чапшым кӱшнӧ кучаш тырша. Мо тыште удаже? Ожно еш радамын шке чоткыдо кышкарже лийын. Марий-влак кагазеш возымо закон почеш огыл, ял калыкын курым-курым дене чумыргышо илыш опытшылан, йӱлажлан энертен, тудым пенгыдын шуктен чыла сомылыштымат ворандарен шогеныт. ХХ курым тӱналтышысе саман сапналтыш, революций, совет власть верч шогышо «Корий-влак» тунам, нимом шотыш налде, чыла шалатыл пытарен, у илышым чонаш пижыныт. Икманаш, пьесыште каласыме семын, у пӧртым негыз деч посна нӧлташ тӱналыныт. Тидын нерген ойлалтеш произведенийыште.

Йӧратымаш, ешым чумырымашат ожно шӱм-чон йодмо паша веле огыл, а чумыр родо-тукымын сомылжо лийыныт. Айдеме улат гын, обществыште (общиныште манаш утларак келша) илет гын, тыгодым уш-акылымат шотыш налде огеш лий. Лач тыгай шонымаш шочеш В. Абукаев-Эмгакын «Ош кече йымалне» пьесыжым тӱткын лудмо, спектакльым ончымо годым. Автор тидыжым тӱҥ шотышто Элавийын образше полшымо дене сӱретла.

Произведенийыште марлан толшо самырык вате ден ава лийшаш ӱдырамаш коклясе ойыртем моткочак кугу. Лач тидым

шотыш налын гына пьесыште, спектакльыште Элавийын койыш-шоктышыжым, тудын действийжым чын умылаш да аклаш лиеш. Эше ик изирак рашемдымаш пьесын вуймутшо шотышто... Эрвел марий диалектыште «ош кече йымалныжым» Г. Константинова семын «под солнцем» манын умылыман огыл. Эрвелне, Пошкырт кундемысе марий-влак коклаште, тидыже «оги тӱняште», «пӱтынь сандалыкыште», «Ош Юмо йымалне» манме лиеш.

Пьесе тӱналтышыште изишак публицистикын пафосшо шижалтеш гынат, тичмаш ончымаште – тиде моткочак келге шонымашан, у сынан, марий сылнымутышто пале кышам кодышо психологический произведений.

Драматургын творческий фантазийже, мыскара кумылжо «Изуремыште кугу сӱан» комедийыштыже путырак яндарын да чаткан волгалтеш. Автор тыште тачысе кечылан келшыше шуко йодышым тарвата: мемнан йот эл, йот калык ончылно йӧраш тӧчымӧ койышнам, «кочо вӱдым» утыжым пагалымынам, ен кӱшеш куштылгын пояш тӧчымынам да шуко молымат драматург яндар вӱдыш луктеш. В. Абукаев ты гана утларакшым казна ден шке кӱсеным путайкалыше вуйлатыше-влакым чождыра, койдарен шаяра, чон келанен воштылеш. Тыгодымак марий яллаште икмыняр ий дене пашадар деч посна илымат тудын шинчажлан перныде огеш код. Икманаш, кызытсе пӱсӧ социальный проблеме-влакым тарватен драматург «Изуремыште кугу сӱан» онай да сылне комедийыштыже. Автор пьесыштыже туныктен ойлымо шомакымат огеш кучылт, тыште нимогай назиданият огеш шижылт. Тудо лачак келшыше сюжет дене типичный персонаж-влакым веле ончыкта, нунын койыш-шоктышыштым келшышын сӱретла.

Вячеслав Абукаевын творчествыштыже кугу верым нравственный йодыш-влак айлат манын палемдышна, тидымак моло пьесылаж нергенат ойлен кертына. Ончалына теве мутмастарын «Куку шагат» драмыжым. Зинаида ден Артем ынде коло ий

ватак-марияк лийын илат, латкуд ияш ӱдырыштат уло. Но уло мо нунын йӧратымашышт, чон пиалышт? Кузе да кунам шочеш еш пиал? Кӧ тыгодым еш оза, вуй лийшаш? Драматург нине йодыш-влаклан тура вашмутым огеш пу, мыланна ямде рецептым огеш темле, да тыгай рецептшым нигуштат кычалын от му. Тудо – уке. Ешысе содом шукыж годым «титаканым» рашемдаш тӧчымӧ гыч тӱҥалеш. Кок айдеме келшен ушненыт гын, куан ден ойгыжымат коктынак лош пайлышаш улыт. Лач тыгай иктешлымаш шочеш пьесым лудмо почеш.

Произведенийыштыже автор символ-влак дене моштен пайдалана. Тиде – вуймутыш лукмо куку шагат, скрипка сем, герой-влакын туштен мурымашышт да молат... Пьесын сюжетше пешак проста. Драматург теве мом каласынеже: еш коклосе умылыдымаш, печкалтше яндасе шелшыла писын торла, кугемеш, сандене пиал йӧршын шалана. Тыгай экшыкым кузе тӧрлыман? Тидын нергенак автор лудшо еҥым шонкалаш тарата.

Каласаш кӱлеш, книган ончыл лаштыкысе изи аннотацийыште «пьесе-влак авторский вариант дене савыкталтыт» манме ой уло. «Куку шагат» пьесе ден спектаклым таҥастараш гын, тиде каласыме шомак, чынжымак, кок тӱрлӧ паша нерген кутыраш амалым пуа. Пьесе почеш, мутлан, еш илышын тыгай савырты-шан, вуеш шушо ӱдырын инвалид шочмо амалын вожшым автор шукертсе келгытыште кычалаш (але ачан Чернобыль акыратыш коштмыжо, але аван икымше абортшо) темла. Спектакльыште тиде йӧршын уке, икшывын йолдымо лиймыжымат тушкалтен шындыме наивный амал дене умылтарыме. Пьесыште ӱдыр йол ӱмбак ок шогал гын, спектакль мелодраме мучашым положительный сӱретыш савыра. Мутат уке, мый тыште автор ден режиссерын кок тӱрлӧ умылымашыштым радамлаш ом тӱҥал, тидым ышташ кӱлешыжат уке. Просто шукертак палыме ойым веле ушештарен кодынем: драматургический произведений кончерысе спектакль деч кугун ойыртемалт кертеш.

Вячеслав Абукаевын 2005 ийыште Марий кугыжаныш театрын сценыштыже шындалтше «Алиса, Анфиса, Аниса» пьесыже да спектакльже нергенат верысе газетлаште ситышынак мутланышт, ӱчашышт, но, мыйын шонымаште, садак чынжым рашемден ышт шукто. «Олмапу деч олмаже тораш ок камвоч», – ойлат калыкыште. Тиде пьесыштат, тӱжвач ончалмаште, ача-аван йоҥылышым икшыве-влак ыштат, нунын корныштым тошкаш тӧчат, но тидыжым нуно тӱрыс огыт шукто. Шке пӱрымашыштым ӱдыр-влак вес семын, жаплан келшышын чоҥат. Ме ужына, кум ӱдыр кокла гыч кеч иктыже, шке пиалжым чон йодмо почеш муэш, йӧратыме качыжлан марлан лектеш. Автор иктым тӱенак, ушыш шыҥдаренак каласынеже: йӧратымаш деч посна ешым чоҥымо огеш кӱл. Тидак произведенийын эн тӱҥ да кӱлешан шонымашыже. Мыйын шонымаште, автор шке возымашкыже нимогай уто производственный темым тушкыде, чын йӧратымаш верч кучедалмым ончыктымо идейым шыҥдарен.

Вячеслав Абукаев дене сылнымут, искусство нерген шуко гана вашлийын мутланыме, тудын дене чыла теме шумлыкат кутыраш онай. «Драматурглан поэт лийме поснак пайдале. Мутлан, музыкальный спектакль муро деч посна лийын кертеш мо? Вес могырым, спектакльлан мурым возымашат поэтлан тыгак кӱлешан. Тыгодым режиссёрын идейжым кӧргӧ гыч колыштат, кажне персонажым да тудым модшо актёрым келгынрак ужат. А вудаканрак ончет але от уж гын, муро текстым уэш-пачаш «локшинчаш» верештеш», – шонкала, иктешла писатель. Вячеслав Абукаев (але тунам Эмгак огыл) шке творчествыжым поэт семын тӱҥалын манын палемдышна. Тудын поэзийже нерген шуко мутланаш лиеш, но мый ик ойыртемым гына палемдынем: тудо утларакшым мурылык поэзийым шочыкта. Очыни, сай муро текст – тиде эн кӱкшӧ поэзий. Молан манаш гын сылне, шӱмеш логалше мурым сераш чынжымак пешак чот неле. Тыште моткоч шыгыр кышкар, пеҥгыде ритмике лийшаш. Тыгодымак поэтлан айдемын кумылжым, чонжым тӱрыс авалтен

кертмаш, а тидыжлан кугу талантан уста енын веле ӱнарже сита докан. Теве, мутлан:

Чашкерышке пуралаш? – ямже уке,
Ломбыгичкым пурлалаш – тамже уке...

Тӱжвач ончалмаште, нине строка-влак эрвел марий калык мурым ушештарат, но сайынрак шоналтымеке, В. Абукаев-Эмгакын «Ужаргы-лай...» мурыжо пешак келге йонгытан. Айдемын шижмашыже кунам нӱшкемеш? Пешак чот ойгырымо, йӧсланыме годым але кумыл тӱргоч нӧлтшӧ, юарлыше гын... Сандене «Кугарня» газетыште ик лудшын тыге возымыж дене нигузе келшаш огеш лий: «Мемнан марий пӱртӱсна тугай мотор, а автор чодыраште «ямже уке» манын воза... Ломбыгичке тугай тутло кичке, а Абукаев тудын тамжым ок шиж....» Мутат уке, тыгай «вияш шӧнан» ен дене поэзий да искусство шотышто ӱчашышаш уке, но мемнан сылнымут мастарна-влаклан газет страницылаштат, теле- да радио эфир гочат ятыр гана тыгай «ушан» темлымаш-рецептым ужаш-колышташ верештеш.

Писательын шӱм-чонжо пешак ныжыл йӱкан семӱзгар гай. Тудым торжан тӱкалаш, тарватылаш огеш лий. Икана, поэзий, муро нерген мут лекмеке, шарнем, Вячеслав Александрович кумыл нӧлтын тыгерак рашемдыш: «Муро – тиде изи пьесе, тудын шке кугытшо, шке кышкарже уло. Пьесе дене танастарымаште, тиде кышкарже моткоч изи, а шонымаш, идей, эсогыл сюжетат тугак верыштыже да келге лийшаш улыт». Пеш чын шонымаш. Лач тидлан кӧрак муро айдемын чон-шижмашыжым нимо деч чот тарватен кертеш.

Тудо муро текстым композитор йолташыже-влак йодмо почешат, шкевуят, спектакль-влакланат возенак шога. Утларак пенгыде кылым В. Абукаев-Эмгак марий семмастар-влак В. Кульшетов, А. Яшмолкин, В. Захаров да С. Маков дене куча. Теве, мутлан, «99 муро» да «Вӱротыза» (2003 ий) сборниклашкыже автор эн сай 99 муро текстым да пытартыш жапыште возымо почеламут аршаш ден поэмылам пуртен. Кок книгаж

нергенат печатьыште кӱкшӧ акан статья-влак (Сем. Николаев, З. Дудина) савыкталтыч.

Писательын чумыр творчествыштыже прозо кугу верым налеш манын кӱшнӧ палемдышна. Тидыже ӱмбач ончалмаштат, савыкташ лекше книгаж-влак чот гычат коеш. Тудо шкежат творчестве корно тӱҥалтышыжым 1978 ийын «Ончыко» журналын кокымшо номерешыже лекше «Нигунам от пӧртылтӧ» ойлымаш гыч шотла, а чынжым гын тудо ятыр ончычак, Токтар кандашияш школышто тунеммыж годымак возаш тӱҥалын. Тунам утларакшым «Ямде лий» йоча газетыште савыкталтын. Икымше тыгай серымашыже школысо литкружокын пашаж нерген лийын. Кугу энер изи памаш-влак гыч тӱҥалме семынак, тудын сылнымут йогынжат эре виянгын, ташлен шоген. Изи ойлымаш гыч кок томан «Шочмо тувыр» роман марте кугем толын.

Семён Николаев «Шывага» книгалан возымо ончылмутыштыжо тыге палемда: «Тиде авторым мый, манмыла, йочаж годсекак рукописьыште лудынам. Келша мылам тудын мут колыштмыжо да... колыштдымыжат: автор кушмо семын, шке оян да шкаланже утларак ӱшаныше лиеш. Тидым мый эреак сайлан шотленам. Весымат каласен кертам: В. Абукаев-Эмгаклан «туныктен» каласышаш шомакем утыр шагалемеш – тидланат йывыртыде ом керт» [Николаев, 1995: 5]. Тидыже – уста тунемшын писын ончык ошкылмыжлан, творческий сеҥымашыжлан ушан туныктышын куан шомакше огыл мо?

Тыге лектын, В. Абукаев-Эмгакын прозаический произведенийлаж гыч мыйын кумылемым эн ончычак «Максим» повестьше авалтыш. Ӱмбач ончымаште автор пуйто ялыште имне йомын толмылан ойгырен орлана, но тыште тӱҥжӧ производственный теме, ял илышым, пашам сӱретлен ончыктымаш огыл. Тиде фон веле. Семён Николаев моткочак чын палемда: «...имньым пытарыме проблеме «производство» авыртыш лийын, а повестьын кӧргӧ шолмаштыже шӧрвал семынак эн ӱмбаке еҥ-влак лектыт – Вичук, Микита, бӱрзӱмбай

Пасук, Верук, чон пасылтарыше Олюк кўзеныт» («Мутын нелыже да ямлыже»). Персонаж-влакын йылмыштат шкешотан да ушеш лакемалтше, санденак Пасук лўм пелен критик «бўрзўмбайым», геройын йöратыме ойжым, ешара. Варажым тиде повестьым прозаикын «Нигунам от пöртылтö» книгаштыже угычын лудым. Тудо «Ончыкысо» вариант дене танастарымаште ятыр шотышто вашталтын да «Шонанпыл шым тўсан» лўм дене савыкталтын ыле. Образ-влакым чоҥымо, илышым сўретлыме йöн шотышто тиде произведений деке пешак лишыл «Шывага» (1995) книгаш пурышо «Лишыл-мўндыр шўдыр» повестят. Писатель кок вережат тўҥ шотышто самырык-влакын илыш тургыжланымашышт нерген чон вургыжын каласкала. Произведений-влакын ойртемыштат икгай – персонаж-влак моткочак ура койышан, тура йылман да чулым улыт, поснак кокымшо повестьысе тўҥ герой, самырык клуб вуйлатыше Илюш, путырак чыр айдеме. Тудо клубыштат шке сомылжым жапыштыже да кўлеш семын ворангарен шукта, колхоз илышыштат чыла вере ончыл радамыште. Южгунамже тыште сюжет кылдыш-влакым утыжым пўтыркалымашат шижылташ. Автор повествованийыште чўчкыдынак письма, дневник формым кучылтеш. Тидыже ик могырым герой-влакын кöргö шижмашыштым утларак келгын, тичмашынрак сўретлаш полша. Тыгодымак ик йöн дене тыге чўчкыдын пайдаланымашын шке лўдыкшылыкшат уло: тудо творчествыште штампымат шочыктен кертеш. Мутлан, тыгай йöным ме прозаикын «Шочмо тувыр» романыштыжат кумдан вашлийына. Юмылан тау, прозаик тыште мыланна штамп нерген кутыраш нимогай амалымат огеш пу. Тиде кумда планан произведенийын сылнымут, авторын мастарлык ойыртемже нерген Семён Николаев «Мутын нелыже да ямлыже» книгаштыже тичмаш да чын акым пуэн ыле, сандене тудын нерген уэш-пачаш утыжым ойлышаш уке. «Шочмо тувыр» роман тыглай прозо огыл – тыште, поэзий гыч тўналын, публицистике вошт ончыктымо тачысе мемнан илышнан драмыже. Теве кушан

Абукаевын лыҥ жанрже ик волгыдо синтезышке савырнен! – чын палемда тудо да ешара: «Романыште эше моткочак органический ик жанр – литературный очерк – уло, тудо эпистолярный формо гычын раш койынак посна лектын шога» [Николаев, 1996: 197].

Вячеслав Абукаев-Эмгакын творчествыжым лончылышемла, ик статьяштем «Шочмо тувыр» романын автобиографизмже, мемуар сынан улмыж нерген мутым утларак луктынам ыле, сандене изиш рашемдашат уто огыл. Чын, кеч-могай писательын возымаштыжат тӱҥ негызлан тудын илыш опытшо, ӱмыр пӱрымашыже кугу кышам кода. Тыгак Максим, Илюш, журналист Григорий Чекулаев, Эвлес да прозаикын моло геройышт-влакат – мыняр-гынат автор шкеже, но нуным тӱрыс автобиографический образ манаш огеш лий. Творчествыште художественный воображенийлан кугу вер кодшаш. Тидын нерген сылнымут мастар шкеже тыге рашемда: «Возымаштем автобиографизм мочолырак верым налеш? Шагал манын ом керт, шуко манашат ом тошт, но «Шонанпыл шым тӱсан» повестьысе Максим ала «Шочмо тувырысо» Григорий Чекулаев – тиде тый шке улат манше лудшо дене келшаш, конешне, нигузе ок лий. Южо деталь, ситуаций але илыш йыжыҥ, мутат уке, шкемын, родо-тукымын, ешын пӱрымашлаже дене кылдалтыныт. Но тыгайже ик произведенийыштак кок-кум персонаж деке куснен кертеш. Мутлан, Чекулаев – тиде Абукаев шкеже манше лудшылан мый тореш ом каласе...».

«Шочмо тувыр» роман нерген ойлымо годым шымлыше-влак эн ончычак тудын марий сылнымутышто посна верже нерген кутырат. Конешне, тыгодым Н. Ильяковын «Эдемвлӓ дӓ ивлӓ» романжым, «Творчество» повестьшым шарналтат. Ӱчашаш ом тӱҥал, но В. Абукаевын тиде произведенийже утларак келге да путырак шкешотан. Книгасе герой-влак чыланат мыланна палыме айдеме улыт, нуно мемнан коклаштак иленыт, пашам ыштеныт да шукышт кызытат пеленнак улыт. Тыште авторын творческий ойыртемже моло произведенийлаж деч ятыр келгын

палдырна. Авторын шуко жанрыште икгаяк тыршен пашам ыштымыжат пале кышам коден.

Николаев С.В. «Мутын нелыже да ямлыже» книгаштыже талантан сылнымут мастарын творчествыжлан ятыр верым ойыра да кӱкшӧ акым пуа. «Прозыштат поэт» – тыге маналтеш тудын В. Абукаев-Эмгаклан пӧлеклалтше статьяже. Пешак чын каласыме. Поэзий кумыл литературын чыла жанрыштыжат лийшаш, тидыжым ме В. Абукаевын творчествыштыже, поснак «Шочмо тувыр» романыштыже тичмашын ужына. Прозышто веле огыл, драматургийыштыжат, литературно-критический статьялаштыжат, эсогыл – публицистикыштат. Тудын сылнымут пашаштыже «мутын нелыжым да ямжым» тӱрыс шижын моштымаш кызытсе пагытыште возен шогышо мутмастарвлак А. Спиридонов, А. Мокеев, Г. Алексеев семынак моткочак раш палдырна. Шижалтеш тидыже тудын «Семён Николаев. Вашмутланымаш, статья» (1996) книгаштыжат. Икманаш, писательын шӱм-тулешыже иланен тыгай саскат, тудо шке туныктышыж ончылнат парымеш кодын огыл.

Вячеслав Абукаев – келгын шонкалыше писатель. Эше тӱналтыш пагытысе возымаштыжак поэтын тыгай строкажевлак шинчамлан перненыт ыле да курымешлан ушешем лакемалтыч: «Кавашке кӱзаш шочыт мландыште...» Шукерте огыл рашемдышым: нуно «Мландым тора гыч ончен...» почеламутыштыжо вашлиялтыт. Чынжымак, Мланде – айдемын пӱрымаш шепкаже. Кеч ме ятырынже пасулаште, фермылаште, завод цехлаште да тыглай паша кабинетлаште веле улына, пӧрдалына, Кавашке, Сандалыкышке нигунамат огына нӧлталалт гынат, кумылна, чон-шижмашна ала-куштат чонештылеш. Тиде икте... Лач тыгаяк улыт В. Абукаев-Эмгакын геройыштвлак. Нуно моло дечын шулдыранше кумылышт, сескемалтше шинчаончалтышышт дене ойыртемалтыт. Вес могырым, поэт манмыла, «Шинчат гын тыят самолетыш, ончен мошто кӱшыч тӱням!» Тыглай йылме дене каласаш гын – илыш тошкалтыш

тыйым кӱшкӧ нӧлталеш гынат, ит кугешныл, шочмо пыжашетым нигунам ит мондо. Варажым тиде ойыш тудо утларак чаплын да чын ешара:

«Но кӱшкӧ кӱзат мландымбачын,
Кавашке кӱзаш шочыт мландыште...» [Абукаев-Эмгак, 2003: 55].

Поэтын лирический персонажше чыла ужаш, шымлен аклаш тӧчышӧ:

«Йырым-йыр чыла ужын, акленак коштам:
Теве мланде, кава, кайыккомбо кашта
Ала-кушко торашке вашка», –

рашемда тудо. Поэзийже ойыртемалтше йӱкан лийже манын, автор лым лийде тырша да тыге палемда:

«Вий шукталме семын шӱм гыч
Мый мурем куан мурем,
Йонгыжо поэзий лук гыч,
Тек олян... но шке йӱкем», –

тыге ойлен поэт тӱҥалтыш произведенийлаштыжак.

Пытартышлан, иктешлен, тыге каласен кертына: кызыт Вячеслав Абукаев-Эмгак – чыла жанрыштат кумдан тыршыше кӱкшӧ мастарлыкан, ойыртемалтше йӱкан писатель. Тидымак ончыкта тудын у книгаже – ойырен чумырымо «Пьесе-влак».

ЧОНЖО КАЛЫК ВЕРЧ АЗАПЛАНЕН

Талантан айдемылан ала-молан эртак кӱчык ӱмыр пуалтеш. Тыгак моткочак уста марий драматург Юрий Владимирович Байгузинын (Ю. Байгузан) илыш пагытшат кавасе шӱдырла писын да волгыдын йӱлен эртыш. Тений (2006-шо ийыште. – *Н.Ф.*), 28 апрельыште, тудын колымыжлан кок ият теме. Теве шукерте огыл Писатель ушем радамыш пурен веле ыле, ынде тудын нерген эртыше жапым кучылтын ойлаш да возаш верештеш. Моткочак неле шарнаш, кунам айдемым сайын палет, ятыр гана вашлийын

мутланенат, пырля шинчын шке шоныметым икте-весылан почынат, куанетым, ойгетым лош пайленат.

Республикысе национальный книга рӱдерын краеведений пӧлкаштыже лиймем годым марий писатель-влакын картотекыштым ончен шинчылтым, Юрий Байгуза нерген пешак шагал возымо, сандене Писатель ушемыш пурен лекташ логале. Туштыжат драматургын автобиографийже деч моло материалым муаш ыш верешт. А кӱлеш ыле мыланна, марий-влаклан, тиде уста айдеме нерген шукырак палаш да тудым ӱмыреш шарнен илаш.

Тудын творчествыж нерген умбакыжым эше шуко возаш да шонкалаш тӱҥалыт. Мый писательын чыла возымыжым авалтен лончылаш ом шоно, тидлан ятыр жап кӱлеш. Адакшым самырык авторын произведенийже-влакат посна книга дене лектын ышт шукто, тӱрлӧ вере савыкталтыныт, нуным кычал муашат куштылгыжак огыл. Мутлан, Ю. Байгузан икмыняр пьесыже В. Пектеев дене пырля серыме улыт («Шӧртньӧ лудо», «Окса тул»). Пытартышыже С.Г. Чавайнын произведенийлаж негызеш возалтын, сандене пешыжак кутырымо ок шу. Мыйын шонымаште, классикым уэш-пачаш тарватылме, тӧрлаш тыршыме огеш кӱл, эшеже тудын олмеш шке лӱм палым шындаш... Ну йӧра, мо эртен – кыша.

Байгузин Юрий Владимирович Пошкырт республикыште Мишкан районысо Тӧргымтӱр (Курманаево) ялеш 1959 ий 7 сентябрьыште шочын. Кугу Соказа кыдалаш школым пытарымек, 1977 ийыште Йошкар-Олаш толеш да Марий государственный университетын историко-филологический факультетышкыже тунемаш пура. Каласен ом керт, ом пале, ала пиалешыже, ала

ончыкылык ойгылан, тиде тунемме ийыштак Марий писатель ушем правлений кусарыше-влакым ямдылыме курсышто тунемаш творческий конкурсым увертара да рвезе ден ӱдыр-влакым чумыра. Юра, шуко шоныде, тиде танҥасымашке ушна, тыге тудо 1978 ий гыч Москваште СССР Писатель ушемын А.М. Горький лӱмеш Литературный институтыштыжо «Литературный пашаен» специальность дене ямдылалташ тӱҥалеш. Такшым, куанаш кӱлеш ыле, ончыкшым «Литературный пашаеҥ (сылнымутым кусарыше)» квалификациян лиймылан, но тунемаш погышо, алгаштарыше-влак нунын ончыкылыкышт верч нимынярат шоналтен огытыл. Кузе да кушто «кусарыше-влак» пашам ышташ, илаш тӱҥалыт? Тиде йодыш деке изиш варарак уэш пӧртылына, а кызыт адакат Юра Байгузинын илыш корныжым умбакыже шергалына.

Сылнымут пашалан эше кыдалаш школыш коштмыж годымак кумылаҥын. Чӱчкыдынак «Ямде лий», «Марий коммуна» (кызыт «Марий Эл»), «Ленинец» (тунам самырык-влаклан Уфа олаште лектын шоген) газетлашке школ да ял илыш нерген кӱчык статьям, заметкылам колтылын. Южгунамже нине изданийлаштак тӱҥалше авторын почеламутшо-влакат савыкталтыныт. Кыдалаш школышто тунеммыж годымак 1975–1977 ийлаште «Ленинец» газет пелен самырык журналист-влаклан почмо заочный школышто мастарлыкшым шуара. Ты пагытыштак изирак ойлымаш-влакым возаш тӱҥалеш. Икымше тыгай произведенийже, «Кумыт але нылыт?» лӱман йоча ойлымашыже, 1977 ий 13 августышто «Ямде лий» газетыште лектеш. Мутат уке, чыла тидыже Юралан творческий конкурсышто сеҥаш мочол гынат полша. Литинститутышто тунеммыж годымат (1978–1983) тудо лач кусарыме сомыллан гына ямдылалтме дене огеш серлаге, шкежат сылнымутан произведений-влакым серкалаш пижеш. Утларакшым почеламутым, изирак ойлымаш-влакым шочыкта, но ынде ончычсо семын савыкташ ок вашке. Сылнымут пашам вес шинчаончалтыш дене ужын аклаш тунеммеке, тудо шке жанржым, литературышто вержым кычалаш тӱҥалеш, утларак кугу

пашалан пижеш. Тыге шочеш Юрий Байгузинын икымше «Эмукан памаш» повестьше. Тудо «У вий» ушемын лукмо «Саман» (1991, 3-шо №, 22–55 с.) альманахеш савыкталтын. Мо нерген повесть? Автор эн тӱҥжӧ ялысе айдемын тачысе пӱрымашыжым лончыла. Тиде произведенийыште посна ойыртемалтше сюжет корным ойыраш неле, кугыт шот денат традиций деч пешак ойыртемалтеш. Южо ондакысе прозаик-влакын ойлымашыштат тиде повесть деч кужурак улыт ыле, но произведенийым кӱжгыт дене огыт акле, висе, содержаний келгытым ончат.

Тыште герой-влакын действийыштым, поступкыштым келгын негызлымашат уке. Моланже раш: мемнан илышыштына случайность пешак кугу верым налеш. Южгунамже илыш пӱрымашна ялт вучыдымын вашталтеш, кенета вес йогыныш лупшалтеш.

Повестьын тӱҥ персонажшылан Микалым шотлаш лиеш, но тудо але пешак нӧргӧ икшыве. Ончыкыжым мо вучо геройнам? Аваже, Аня, Микалым йол ӱмбак шогалташ кушеч вийым муэш? Вет тудым пӱрымаш шкенжымат чотак тодыштеш. Кертеш мо эргыжлан чын корным ончыктен, илышыште вашлиялтше чаракым эрташ, нелылыкым сеҥаш туныктен? Автор лудшо ончылан шындыме нине да моло йодышлан тура вашмутым ок кычал, шонкала веле, да лудшымат тарата.

Произведенийыште геройын илыш корныжат тичмашын огеш сӱретлалт, повестьлан келшыше мучашат уке. Мыйын шонымаште, лийшашат огыл, огешат кӱл. Молан манаш гын писатель пророкат, юмат огыл. Кӧ таче, кызыт мемнан пӱрымашнам рашемден кертеш? «Мый тыге шонем: кажне возышо сылнымут корнылашке «туто пырчым» ӱдаш тырша. А ты «туто пырчыже» ю виян, лудшын почешыже вожым колтен ылыжеш, илана да жап, саман да илыш, айдемын сын-кун, койыш-шоктышыжо да пӱртӱсшӧ, пӱрымашыже да ончыкылыкшо нерген кеч пырт шонкалаш тарата гын, яндар кагазым арам, яралан амыртыме огыл» [Байгуза, 1990: 22], – тыгай ончылмут дене тӱҥалеш автор «Эмукан памаш» повестьшым. Каласаш кӱлеш, прозаик шке ончыланже шындыме

задачым тӱрыс шуктен. Ял илыш ойыртемым, традицийым, герой-влакын койышыштым тӱткын эскерен мыланна ушеш келгын лакемалтше илыш сӱретым темла. Тыгодымак автор тичмаш огыл еш, экологий, нравственный да моло кызытсе пагытлан моткочак келшыше да пӱсӧ йодышымат тарвата. Лач тыштак повестьын шкешотан улмыжо, ойыртемже, сымыстарыше вийже.

Эрвел, пошкырт кундемысе марий-влакын, тысе ялын тачысе кечылажым мастарын сӱретлышыжла, автор сюжет корныламшке семынже онгайын чонга, шомакым, мутым пешак эскерен, шонкален кучылтеш, Ю. Байгузан прозыштыжо веле огыл, пӱтынь творчествыштыжат шочмо Мишкан диалект кугу верым налеш. Произведенийлажым лудын, шкендын мутпоянлыкетым ятырлан ешараш, кумдангдаш йӧн уло. Адакшым автор нуным ойырен палемда да ойлымашын, повестьын але пьесын страницылаштыже эре гаяк умылтарымашым темла.

Поэзийыште, прозышто вийжым терген ончен гынат, мемнан ушешна утларакшым драматург семын лакем кодеш. «Порсын лӱнгалтыш», «Поргем ӱмбалне ӱжара», «Кресӱдыр», «Шӧртньӧ лудо» да молат Марий кугыжаныш театрын сценешыже шындалтыныт.

«Литературный институтышто тунемме мыланем пешак пайдале школ лие. Ялысе рвезылан элнан рӱдӧ олаштыже шинчымашым погаш – кугу пиал. Тыште мыйын шинчаончалтышем ятырлан волгыдеме, шуко уым пален нальым, йолташ да палыме-влакат ешаралтыч, а эн тӱнгӧ – сылнымут пашам умбакыже виянген колташ йӧн лекте. Тӱрлӧ творческий семинар-влак, шкевуя пашам ыштымаш, возымо мастарлыкым кечынак шуарен шогымаш – чылажат мыланем пешак пайдале лие. Тыгодымак ушо кумылын тӱнямбал классикым лудынам, историйысе философийым шымленам, сылнымут да искусство дек утларак лишемынам. Тиде ийлаштак мый шкежат утларак возкалаш тӱнгальым. Южо серымемже («Намыс», «Пӧлек» ойлымаш-влак, икмыняр почеламут) республикысе газетлаште савыкталтыч, верысе ра-

дио дене йонгалтыч. Нунын кокла гыч шукыжо ӱстелешак кодо. Кузе мый серем, шуко молат возат, тугай мыланем келшен огыл, сандене ынде савыкташ вашкен омыл», – студент пагытшым шарнен каласкален ыле Юрий Байгузин.

Адак пӧртылына ончычсо ойышкына. Литинститут ик могырым ончыкылык писательлан пешак пайдале школ лийын манын палемдышна. Вес могырым, самырык творческий айдеме ончылно вигак пешак шуко шӧрынан да моткочак неле илыш йодыш-блок кенета шогалыныт. «Институтым тунем пытарымек, кидышкем «Литературный пашаең (сылнымутым кусарыше)» специальность дене дипломым кучымек, нимом ышташат ӧрым. Кушко пашаш пураш? Тыге шке шочмо кундемыштем, ялыштем, 1983 ий пытымеш нигуш вуйым шуралтен кертде, пашаде пӧрдальым. Неле пагыт ыле тугодым», – палемда прозаик автобиографийыштыже.

1984 ий январьыште Йошкар-Олаш толмекшат Ю. Байгузинлан кава йымалне шкан верым кычалаш ятырак пернен. Ончыч тудо комсомол областной комитетын библиотекыштыже библиотекарьлан ышташ тӱҥалеш. Паша неле огыл, но «даржат» тунарак, адакшым пачер, прописке уке. Тыге пел ий орланен толашымек, Москвасе дипломан самырык специалист «Ямде лий» газетыш кусна. Кӧлан ышташ тӱҥалеш, шонеда? Корреспондент але литпашаеҥлан монь огыл, а сӱретче-фотографлан. Уке, вученак огытыл марий сылнымутым кусарыше-влакым рӱдӧ марий олаште.

Жап писын куржеш, вашке Юралан армийыш каяшат повесткым кучыктат. Тыге тудо, 1984 ий шыже гыч тӱҥалын, ият пеле наре Мӱндыр Эрвелне, Хабаровск кундемыште салтак службым эртара. Уэш Йошкар-Олаш пӧртылмек, 1986 ийыште адак «Ямде лийыштак», но ындыжым корреспондентлан, изиш варарак ответственный секретарьлан ышташ тӱҥалеш. Тыгодымак возымо сомылымат шуктен шога, коклан-коклан «Шочмо кече», «Саман» тӱшка сборниклаште, «Пионер йӱк», «Ончыко» журналлаште почеламут ден ойлымаш-влакым савыкта. Тиде кок ий пагыт

творчествыштыже пале кышам коден. Марий композитор-влак тудын мутшылан лу наре мурым возеныт, нуно радио денат чӱчкыдынак йонгеныт. Тиддеч варасе кок ий, 1988–1990 ийла, адакат икмардан эртен. Юрий Байгузин ынде «Ончыко» ден «Пионер йӱк» журналлаштат нештатный пашаеҥ семын гына шотлалтын, такшым тӱҥ паша верже «Мир» кооперативыште «Кооперативный вестник» рекламе лышташым лукмаште лийын. Тидыже илен лекташ ситыше оксам муаш йӧным пуэн огыл, сандене ончыкылык драматурглан нелылыкым ятырак чыташ логалын. «Не было бы в жизни счастья, да несчастье помогло», – манеш руш калык. Тыгак Юран пиалешыже илыш корныштыжо ик поро еҥ лектеш. Тиде – М. Шкетан лӱмеш Марий кугыжаныш театрын тунамсе тӱҥ режиссержо Василий Александрович Пектеев. Марий калыкын икымше оньыжаже самырык писательлан жапыштыже полыш кидым шуялта. Эн ончычак театрыш пашаш налын, тӱшкагудышто илаш верым ойырен, икманаш, талантан марий еҥлан эн неле пагытыштыже кертмыж семын творчествыжым виянден колташ йӧным ышташ шотым муын.

«1989 ийыште шошым «Порсын лӱҥгалтыш» пьесым возен пытарышым. 1990–1991 ийыште шкежат театрыштак ыштенам, режиссёрын полышкалышыжлан (ассистентлан) тыршенам. Кузежым-можым ом шинче, но тудо случайно (паленат омыл) Марий национальный театрын тунамсе тӱҥ режиссёржын кидышкыже логалын. Пьесым икмынярын лудын лектыныт, келшен да сценыште шындаш пунчалыныт. Тыге 1992 ий 15 октябрьыште Маргостеатрын сценыштыже «Порсын лӱҥгалтыш» спектакльын премьерыже эртыш... Тиде пагытым мый шке илышыштем эн пиаланлан шотлем», – шарналтен драматург. Пьесым 1993 ийыште «Ончыко» (3-шо №) журналеш савыктат, тыгак тудо 1995 ийыште латикымше класслан лукмо школ хрестоматийыш пура.

Юрий Байгузан марий драматургийыш корныжо М. Шкетан лӱмеш Марий кугыжаныш театр гыч тӱҥалын манын кертына. Театр дене пенгыде кыл творчествыжлан у вий-куатым пуа,

пьесыже-влак посна актёрым ужын, сценын, драматургийын ойыртемжым шижын, пален возымо улыт. Адакшым тидымат палемдыман: Ю. Байгузинын илыш да творческий пӱрымашыже эре вияш да тура огеш лий, эре икшырымын ласкан илен, пашам ыштен кертын огыл, мом-гынат уым, палыдымым кычалын. Теве, мутлан, 1991 ийыште республикыштына лӱмынак самырык-влаклан «Кугарня» газет лекташ тӱҥале, тышке йӧршын у шӱлышан творческий пашаеҥ-влак чумыргат. Юра, шуко шоныде, у сомылыш ушна, «Кугарня» газетын ответственный секретарьже лиеш. Тыге ий утларак газет лукмаште тырша, но чонжо дене театрыштак кодеш, сандене 1992 ийыште шыжым уэш Маргостеатрыштак режиссёрын полышкалышыжлан ышташ тӱҥалеш. Чынжым гын, театрыште мыняр пагыт лийын, эре ик тӱҥ сомылым, йӧратыме пашажым шуктен шоген. «Тиде пагытыште уэш кум пьесым возен шуктышым: «Поргем ӱмбалне ӱжара» (премьерыже 1993 ий 28 январьыште эртыш), «Таче шочмо кече» (1998–1999 театр тургымын репертуарышкыже пуртымо), «Шӱртӧ мучаште». Эше ик пьесым театрын тӱҥ режиссёржо Василий Пектеев дене пырля С.Г. Чавайнын произведенийлаж негызеш возышна. Тиде «Окса тул» пьесе почеш шындыме спектакль дене Финляндийыш финн-угор театр-влакын 2-шо Тӱнямбал фестивальышкышт миен коштна.

Тыгак пытартыш шым ий пагытыште руш да тӱнямбал классика гыч марий йылмыш кондаш авторын пьесылаштым кусарышым. Нунын кокла гыч икмынярышт Маргостеатрын сценыштыже шындалтыныт (У. Теккерей – «Трамвай желания», 1992; А. Камю – «Недоразумение», 1995 да тулеч молат). Тыгодымак драматург-влакын Всероссийский семинарыштышт кум вере лияш пиал шыргыжале (Сочи – 1993, Плес – 1993, Баймак (Башкортостан) – 1997). Кызыт «Кресӱдыр» да «Юзо пызле» пьесе-влак дене шинчылтам. Мыйым лач творческий паша веле чынжымак куандара. Моло вес тыгай сомылым мый ом пале», – тыге мучашла тудо шке автобиографийжым.

Марий драматургийыште Юрий Байгуза гай авторым шукертсек вученыт, тыгай ойыртемалтше ең, у йогын мемнан сылнымутлан яндар памаш вӱдлак кӱлын. Адакшым толынжат тудо пешак кӱлешан жапыште шке часыштыже, шке верышкыже, шкешотан ойыртемалтше пьесылаж дене. Теве, мутлан, «Кресӱдырымак» налаш. Автор шкеже тиде пьесым «шӱлыкан койдарчык» манеш.

Тыште ӱчашаш амал уке, драматург пьесын жанржым пешак чын палемда. Драме теорийыште тыгай жанр ондакшым вашлиялтын огыл. Ну мо вара? Мемнан илышнажат ялт тыгайжак тупела нигунамат лийын огыл. Мемнан йырна чылажат чылт оксалан кӧра гына ышталтме годым, мутат уке, ала могай «томашамат» ужаш-колаш перна. Автор посна герой-влакын пӱрымашыштым традиций негызеш энертен сӱретлыме деч коранеш, сандене пьесыште герой-влакын лӱмыштат огеш ончыкталт. Нуно чыланат символ марте иктешлыме образ улыт: Кува, Кугыза, Ӱдыр, Рвезе, Ача, Ава, Эрге да молат. Марий еш коклаште кӱэмалтше родо-тукым кылым шотыш налын ончалаш, рашемдаш тӱҥалат гын, персонаж-влак радамыште кӧжӧ колан кӧ лиеш тидым ышташ неле, чылажат лугалт пытен. Да адакшым тидыже тӱрыснек ик айдемылан верч, Ӱдырлан кӧра, унчыливуйын савырна.

Ожнырак гын марий лудшо ең пьесыште вашлиялтше тыгай персонажым «айдемсӱрет» манешат, книгам але журналым петыра ыле, сценыште тидым ончыктымо нерген тунамсе автор шоналтенат кертын огыл. А тачысе пагытыште тыгай «кресӱдыр», йорга пампалче-шамыч мемнан коклаштак ракатланен илат да эше оҥыштым веле шаралтен-пералтен колтат.

Мо нерген Ю. Байгузан «Кресӱдыр» пьесыштыже каласкалалтеш, мыланна тидыжым перестройко деч ончычат ужашат, колашат пернен, но марий драматургийышке тыгай «пышткойшо» персонажмыт тунам нигузе шыҥен кертын огытыл. Да, лийыныт классикыш савырныше мемнан драмылаште самырык ӱдырым шонго качылан кузык шотеш марлан пуымо, илалше поян ӱды-

рамашым самырык нужна капым сымыстараш тӧчымыжым ончыктышо сцена-влак да молат. Шарналтыза, мутлан С. Чавайнын «Мӱкш отаржым», С. Николаевын «Саликажым» да молымат.

Тыгодым ик кугу ойыртем уло: нине фактым марий драматург-влак шке пьесылаштышт отрицательный явлений семын акленыт, койдарен воштылыныт, мыскара семын ужын сӱретленыт.

Юрий Байгузан «Кресӱдырыштыжӧ» Ӱдыр, тӱҥ героиня, йӧршын вес сынан персонаж.

Чимарий илыш умылымаш, йӱла почеш поро ден осал коклаште кугу ойыртем уке. Керемет пеш шукерте ожно Ош Кугу юмын моткоч лишыл енже лийын манын шонашат амал уло. Тидым шотыш налын, Ӱдыр пьесыште, куван манмыжла, чынжымак суксо! Да, илышым луга, ешым шалата, но мыняррак вара титакше? «Ты еш шукертак шаланен... лӱмжӧ гына... Икте-весыштым ӧкымак чытат да шкеныштым орландарен илат...», – ойла тудо. Вес могырым, Ӱдыр – осал вий, шканже пайда деч посна казаварняжымат ок тарвате. А кузе вес семын илаш кызытсе саманыште?

Пашам муаш – чӱчӱ але иктаж-могай вес родо лийман, тунемаш пурынет – адакат окса, палыме але иктаж вес лишыл ең кӱлеш. Тыге ӱдырын кажне илыш ошкылжо тачысе кече дене келыштаралтеш. Сандене оргажан корным куштылгын эрташ, шке пӱрымашым чоҥаш чыла шке моштымашыжым, уло-уке пычырик йӧнжым, пӱртӱс пуымо моторлыкшым, нарашта капкылжым, чоялыкшым, чолгалыкшым да пӱсӧ уш-акылжым тӱрыс кучылтеш.

Мо оҥайже, «Кресӱдыр» комедийын премьерыже 2000 ий 28 апрельыште эртыш, ныл ий гыч, лач тиде кечынак, драматургын кӱчык ӱмыржӧ кӱрылтӧ. Мужедаш огына тӱҥал, молан тыге илышыште шукыжо икте-весе дене чак кылдалтеш. Тек тидыже философлан вуйым пудыратылаш эше ик амал лийын кодеш.

Келге шонкалымашан, притче сынан «Порсын лӱҥгалтыш», «Поргем ӱмбалне ӱжара» пьесыла почеш йӧршын вучыдымо са-

выртыш – «Кресӱдыр» комедий. Мо тиде? Илышын, пагытын йодмыжым писын шуктымаш але авторын у творческий сынже, тымарте палыдыме чурийже? Очыни, тидыжат-тудыжат иквереш. Жанр весе гынат, драматургын позицийже вашталтын, молемын огыл. Тудо комедийыштыжат тачысе кечынам, илышнам тыгак келгын ончыкта. А мо комедий – илыш воштончышак, тудым утларак пӱсемден, рашемден да овартен сӱретлыше жанрак огыл мо?

Ты ганалан лӱмынак мый оемым Ю. Байгузан икымше пьесыж гыч тӱҥалын омыл. Молан манаш гын шке жапыштыже шукын палемденыт, возеныт ыле. Нунын коклаште марий драматургийым шымлыше-влак Г. Бояринован, Г. Яковлеван, Т. Беляеван да шуко молынат лӱмыштым ончыкташ лиеш. Чынжымак гын, тиде «Порсын лӱҥгалтыш» пьесе авторын пӱрымашыштыже моткочак кугу рольым модын, илыш ӱмырыштыжӧ эн тӱҥ произведений лийын кодеш. Ю. Байгузан икымше пьесыштыжат ни ала-могай ойыртемалтше сюжет, ни посна конкретный герой уке. Автор тыгак персонаж-влакын лӱмыштымат огеш ончыкто, нуным символ семын палемда веле (Ӱдыр, Ава, Тудо, Арвуй, Икте да молат). Вес ойыртем – тыште кумда, тӱнямбал кӱкшытысӧ йодыш-влакым тарватыме. Кумшо – пьесыште традиций деч йӧршынлан торлымо. Арамланак огыл премьер деч варасе ик статьяште спектакль нерген пешак чын палемдыме ыле: «Шонкалыше зрительлан тыгай спектакль свежа юж гаяк кӱлеш» [Г. Константинова, 1999]. (Марлашке тиде статьян авторжо кусарен. – *А.В.*) Журналистын тӱрлӧ онай йодышыжлан театрын тунамсе тӱҥ режиссёржо пешак туран вашешта. Статья рушла савыкталтын, тичмашын ом кусаре, тӱҥ шонымашыжым гына шуктынем. Спектакль, пьесе да автор нерген шонкалышыжла, В. Пектеев произведенийын, герой-влакын ойыртемышт нерген раш палемда, келге да чын иктешлымашым ышта: «Тудо – чынжым гын пророк, ончык ужын моштышо айдеме. А «Порсын лӱҥгалтыш» – тиде кузе ме, марий-влак, кечын ондалымашлан

ўшаныше-влак, тидлан тунем шуктенна. Мемнан илышыштына ондалымаш нормыш савырнен. Юрий Байгузан пьесыжым вигак умылаш неле, автор пагытым ятырлан ончылтен кертын, сандене тудым аклаш икмыняр жап эртышаш. Адакшым пьесе традиций деч шукылан торлен, сандене тошто семын ончаш огеш лий. Ю. Байгузан пьесыже лўдмашым сеҥаш тунықта» (76 с.). Теве, мутлан, пьесын геройжо, Икте, вес персонаж, Тудо дене диалогышто тыге шонкала да ойла: «...Мый оза уламыс тыште. Илыш пўтынек мыйын кидыште лийшаш... А теве тый – ардыме – мыйын пайыш пурынет. Шке паемым мый тылат садак ом пу. От керт налын. Нимомат ыштен от керт... Пайдаже кызыт налмаште-пуымаште огыл, паша – ўшанымаште, мылам нуно шкешт деч коч ўшанат. Иржат, Лапашыжат, чыланат... кузе шонем, туге кучылтам: шонем – модам, шонем – тодам. А тылат?.. Оҥылашетым ниялте!.. Кеч урмыж, кеч шорт – колышташат огыт тўҥал [Абукаев-Эмгак, 1993: 108].

«Порсын лўҥгалтыш» пьесе нерген шуко кутыраш лиеш, но тыгодымак шарныман, тиде произведений – Юрий Байгузинын драматургийыште икымше ошкылжо. Тудо лач кагаз лышташеш веле вигак иланен шуын огыл. Шуко вашталтышым автор спектаклылан кӧра пуртен, сандене «Порсын лўҥгалтыш» пьесын «Ончыко» (1993, 6-шо №) журналеш савыкталтше вариантше нерген ойлымо годым Марий кугыжаныш театрын тунамсе тўҥ режиссёржо В. Пектеевын, артист да журналист-влакын тыршымыштымат шотыш налде огеш лий. Чыла тидыже тўҥалше авторлан пайдам веле конден, шонем. «Жанр могырым ончалаш, кызытсе марий драматургий, поснак 90-ше ийлаште, кугу сеҥымашыш шуын. Ю. Байгузан «Порсын лўҥгалтыш» (1993), «Поргем ўмбалне ўжара» (1999) притче шотан пьесыже-влак кызытсе перестройко пагытым у шинчаончалтыш дене ужын сўретлат. Философий кўкшыт гыч илышым аклымаш, марий драматургийын жанрже-влакым пойдарымаште кўлешан ошкыл», – палемда, мутлан, шымлызе Г. Яковлева [1999: 157–158]. Чынак, нине пье-

сыште автор герой-влакын көргö тургыжланымашыштым сӱретлаш тырша. Кажне персонажын шке илыш ужмашыже, ойыртемалтше акше палдырна. Эше мо куандара: 2000 ий 27 мартыште Ю. Байгузалан, тудын «Порсын лӱнгалтыш» пьесыжлан, марий драматургийым виянгдымаште кугу сеҥымашыш шумыжлан, «Йошкар-Ола театральная» фестивальын призшым кучыктеныт. Тидыже самырык драматургым кумылангдыде кертын огыл. Тыге нӧлталтше кумыллан кӧра, Ю. Байгуза кӱчык жапыште пьесе почеш пьесым шочыкта манын палемдышна.

Самырык автор нерген эн ончычак Светлана Элембаева шомакым лукто. Тунамсе студентке шкежат але возаш гына тӱҥалын ыле, Маргостеатрын сценыштыже «Чонтамык» икымше пьесыже шындалтеш. Юра Байгузан марий сылнымутышто тунам але шарлен шуктыдымо произведенийже, «Порсын лӱнгалтыш» пьесыж нерген келгын шонкала. Самырык критик С. Элембаева ««“Умылаш да умылтараш мый шочынам...”: Ю. Байгузан “Порсын лӱнгалтыш” пьесыж нерген шонкалымаш» [1995] статьяштыже чылажымат сылнымут теорийлан энертен умылтараш тырша. Тудо пьесын чоҥалтме ойыртемже, конфликтше да моло нергенат кертмыж да моштымыж семын негызлен иктешла, персонаж-влакымат посна тӱшкаш чумырен лончыла. Произведенийым тӱрыс ончымаште «шонкалаш таратыше, ойыртемалтше сынан» манын чын аклыме. Светлана Элембаева кызыт Финляндийыште ила да пашам ышта, сандене драматург семынат, критик семынат марий сылнымут деч йотышныш.

Моткочак кугу рольым модын Ю. Байгузан пӱрымаштыже икымше пьесыже – «Порсын лӱнгалтыш». Эн ончычак тиде произведений мыланна спектакль гоч палыме лийын. Мыят раш шарнем. Республикыштына Марий кугыжаныш театр 80 ий (1999-ше ий. – *Н.Ф.*) темме кечыжым вашлияш тыршен ямдылалтын, сандене юбилейлан могай пьесым ойырен налаш манын, театрын тунамсе тӱҥ режиссержо В. Пектеевлан вуйым шуко пудыратылаш логалын. Мыйын шонымаште, келшыше вариантым

ойырен налын. Тыге 1999 ий 7 октябрьыште у, пайрем театр сезон тунам але шагал палыме самырык автор Ю. Байгузан «Порсын лӱҥалтыш» пьесыж почеш шындыме тыгаяк лӱман спектакль дене тӱҥале. Марий драматургий, театр историйыште тиде татым кызыт тура савыртыш семын ончен аклаш чыла амал уло.

Философ семын илыш нерген келгын шонкалымыже тӱҥалше драматургын моло пьесыштыжат раш шижалтеш. Теве, мутлан, лӱмынак йочалан возымо «Шнуй пызле» («Ончыко», 2003, 11-ше №, 78–90 с.) пьесымак ончалына. Марий легенде негызеш келыштарен. Тӱнямбалсе курымаш тема – поро ден осал вий кучедалмаш – произведенийын негызше, рӱдыжӧ. Тыште калык ойпогын чыла ойыртемже шижалтеш: юзо вашталтыш-влак (Юкчийын – овдаш, ош йӱксын – ӱжараш, Какшанын – энерыш савырнымышт, пушеҥге, янлык-влакын мутланымышт, порылыкын осалым сеҥымыже да тулеч молат). Икшывылан возымо произведенийлан келшышын, пьесыште пешак шуко действий. Тыгак сӱрет да сюжет-влак моткочак писын вашталтыт. Тудым сценыште шындаш кызытсе ончыл технологийым кучылтде нигузе огеш лий. Адакшым йомак-пьесын кугытшат лачак йочалан келшыше. Чыла тидым шотыш налын, йоча спектакль олмеш марий икшывылан моткочак оҥай мультфильмым ышташ лиеш ыле. Ты проектым илышыш пуртымаште Марий курчак театрын актёржо-влакым йодаш утларак йӧнан, очыни. Пешак пайдале лиеш ыле тиде мультфильмым марий йылмым туныктымо пашаште кучылташ. Молан манаш гын авторын ойсавыртышыже-влак моткочак яндар да ушеш лакемше улыт. Поснак кӱлеш ыле тидыже марий йылмым палыдыме икшывым марла кутыраш туныктымаште. Тыгайрак опыт, мутлан, Удмурт республикыште илышыш писын шындаралтеш. Пеш шукерте огыл Вячеслав Ар-Сергин (Вячеслав Витальевич Сергеев) сценарийже почеш йоча-влаклан икымше тыгай фильмым рушла ямдыленыт. Тудо «Тень Алангасара» маналтеш да компьютер дене модаш келшыше фильм семын шарлен.

Тыгаяк писын вашталтше сюжетан «Шӧртньӧ лудо» комедият. Тудым Ю. Байгуза В. Пектеев дене пырля возен, 2003 ийыште «Ончыко» (5-ше №, 90–149 с.) журналеш савыкталтын ыле. Кудыжын тыште мыняррак надырже, рашемдаш неле, но стиль могырымат, произведений чоҥалтме радамат, образ системым ончалат гынат, чылажат Ю. Байгузан ондакрак возалтше да савыкталтше пьесылажымак шарныкта. Молан комедий монь огыл, а койдарчык маныт? Тыште адакат ондакысе традиций деч кораҥаш тыршыме шижалтеш. Илышыште вашлиялтше, тачысе кечылан келшыше темым тарваташ кеч-могай йӧным муын пояш тыршымым так гына огыт воштыл, а гиперболо полшымо дене игылт сӱретлен воштылыт, койдарат. Лудо пагарыште мумо йылгыжше наста йыр пьесысе чыла действий вӱдонгыла кугемын писын шарла, оҥайын виянеш. Персонаж-влак кеч-мыняр тӧчат, «койышланат» гынат, илышын шке законжо, радамже уло». «Мландылан кӧра ӱчашаш, икте-весе дене каргашаш сулык», – манеш марий калык. – «Юмо карга», – рашемда чимарий еҥ. Тиде притчымак негызлан налыныт «Шӧртньӧ лудын» авторышт. Финалыште чылажат веран-верышкыже шинчеш, рашемеш: икте-весым лӱдыктылын, ондалкален ужалыме мланде ик татыште порвола, олмыштыжо ласкан гына вӱд толкыналтеш.

«Поргем ӱмбалне ӱжара» – возалтме шот дене талантан драматургын кокымшо произведенийже, автор ончычсо «Порсын лӱҥгалтыш» драмыште тарватыме йодышымак умбакыже шуя. Тиде пьесат икымше гана «Ончыко» (1999, 6-шо №) журналын страницылаштыжак савыкталтын ыле. Произведений марий мифологий негызеш чоҥалтын, тыштат кугу верым символике налеш. Поро ден осал вий кучедалмаш Ю. Байгузан драматургийыштыже тӱҥ конфликт лийын кодеш. Ятыр геройжо романтик шӱлышан, айдемым, илышым эре саемдаш, вашталташ тӧчышӧ персонаж-влак улыт. «А палет, Юнай, мӧҥгыштӧ нигузе шинчен кертын омыл, эре ала-кушко ала-мо шупшын. Эре, эре... садланак яра жапем эре пӱртӱс лонгаште эртараш тыршенам: кайык му-

рым, ужава йӱкым колыштат, тӱрлӧ моло чонанын мом толашымыштым, кузе коймыштым эскерет; янлык-влакын кудал колтымыштым ужат; кушкыл-влакын лыж да лыж тарванылмыштым шижат; кужу шудо лонгашке пурен возын, кавам, кечым, кастене гын тылзым, шӱдыр-влакым йывыртен ончет» [Байгуза, 1999: 114], – тыге шонкала, мутлан, «Поргем ӱмбалне ӱжара» пьесын тӱҥ персонажше Эрай. Чыла тидыже авторын илыш умылымашыжлан келшен толеш, чон шижмашыжлан лишыл.

Каласаш кӱлеш, сылнымутан произведений нигунам случайно огеш шоч, тудо авторын илыш опытшо дене кылдалтын. Мутлан, Ю. Байгузан «Таче – шочмо кече» («Ончыко», 2003, 10-шо №, с. 150–172) пьесыжымак налаш. Тыште улыжат ик героине – Майка да эше йӱк-влак. Произведенийыште чылажат драматургын илыш пӱрымашыж дене чак кылдалтын. Майкан эргыже, Микале, пешак шахматым йӧрата, сандене аваже тудлан пӧлек шотеш ты модышым налын.

Шке жапыштыже мыланемат Ю. Байгуза дене ятыр гана модаш пернен. Оҥай ыле тудын дене шахмат оҥа воктене... Оҥайже можо, куштылго ыле... Нигунам ӱчашен монь огыл, пешак честный модшо. Юрий, шахмат пангам кидышкыже кучен гын, нигунам тудым мӧнгеш шынден огыл. Коч ыштышаш ходшо модышыжым нелемден гынат, садак лач тыгак веле коштын. Шахматшымат ушан модыш улмыжлан гына йӧратен. «Таче – шочмо кече» моноспектакльлан лӱмынак возымо. Тыштат традицийже деч огеш кораҥ, илышым келгын лончыла.

Кӱчык жаплан толын улмаш мемнан радамышке уста драматург... Толын да ятыр сай пьесым возен, келге кышам, шке нергенже поро шарнымашым коден. Ю. Байгузан ӱмыржӧ кавасе шӱдырла писын йӱлен йомо. Тений (2005-ше ий. – *Н.Ф.*) 28 апрельыште кок ият эртен кайыш. Илышыже да творчествыже нерген але марте нигӧ тичмашын каласкален огыл ыле. Мутат уке, мемнан деке тыге вучыдымын толшо, трук ӱмыр лугыч чеверласыше талантан драматург нерген ик статьяште чылажы-

мак рашемден да иктешлен от шукто. Адакшым тудын возымыжо марий лудшо деч молылан йӧршын гаяк палыме огыл. Каласаш кӱлеш, эше авторын илымыж годымак, 2001 ийыштак, «Порсын лӱҥгалтыш», «Поргем ӱмбалне ӱжара» да «Кресӱдыр» пьесылажым рушлаш кусарен, Москвашке, Россий ын культур министерствышкыже колтымо улмаш. Пӱрымашыштым кызыт ом пале, но Марий Эл писатель ушемын архивыштыже кок пьесыжын («Таче – шочмо кече» да «Шнуй пызле») рушла текстше уло, «Кресӱдырын» кусарыме вариантше садак кушто-гынат лийшаш, тудым республикыштак ямдылыме. Драматургын возымыжым икверeш чумырен, посна книга дене рушла огыл, марлат нигуштат лукмо огыл, тидым ышташ шукертак жап шуын.

Иктешлен иктым гына каласен кертам. Кӱчык жапыште марий калыкын талантан рвезе ден ӱдыржӧ-влак икте почеш весе рвезынек ош тӱня дене чеверласышт: мурызо Василий Павлов, уста музыкант, баянист С. Элембаев, кумдан палыме учёный Юрий Андуганов, самырык шымлызе Инна Ядарова да шуко молат. Молан? Кушто амалже? Тек таче, кызыт нине йодыш вашмут деч посна кодын. Амал пешак шуко да тӱрлӧ... Нине айдемым чылаштымат икте ушен шога – пешак ныжыл кумылан, вашке эмганыше шӱм-чонан лийныт, шке марий калыкыштын волгыдо ончыкылыкшо верч шӱм-чон йӱлен тыршеныт да шонкален иленыт. Юрий Байгузанат чонжо тыгак калык верч, тудын пӱрымашыж верч азапланен.

Литературы

Абукаев В. Пӱрымаш азап // Кугарня. 1995. 22 сентябрь.

Абукаев-Эмгак В. Морко памашын ик йогынжо // Апакаев В.В. Парым. Почеламут, ойлымаш, мыскара. Йошкар-Ола, 2001. С. 4.

Абукаев-Эмгак В. Ончылмут олмеш // Дудина З.М. Мый шкежат суксо омыл. Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 1998. С. 5–6.

Абукаев-Эмгак В. Шыпланымын помыжалтме жапше // Кугарня. 1998. 1 май.

Абукаев-Эмгак В.А. Семён Николаев: Вашмутланымаш, статья. Йошкар-Ола: Респ. усталык рӱдер, 1996. 92 с.

Абукаев-Эмгак. Могай чер пижын шукыштлан // Марий Эл. 2001. 20 окт.

Александров-Арсак А. Роман кузе шочын, але Интервью олмеш авторын вашмутшо // Ончыко. 2000в. № 10. С. 89–91.

Александров-Арсак А. Юмын капка ончылно // Ончыко. 2000. № 8. С. 17–88.

Александров-Арсак А. Юмын капка ончылно // Ончыко. 2000а. № 9. С. 21–92.

Александров-Арсак А. Юмын капка ончылно // Ончыко. 2000б. № 10. С. 23–103.

Алексеев Г. Йотышнышо // Ончыко. 1998. № 9. С. 28–104.

Алексеев Г. Сулык // Ончыко. 2000. № 4. С. 19–60.

Алексеев Г. Сулык // Ончыко. 2000а. № 5. С. 28–80.

Алексеев Г. Сулык // Ончыко. 2000б. № 6. С. 23–75.

Алексеев Г. Сулык // Ончыко. 2000в. № 7. С. 30–99.

Алексеев Г.В. Погонан рвезылык. Йошкар-Ола: Марий кн. изд-во, 1989. 208 с.

Алексеев Г.В. Ӱшаным ӱжара конда. Йошкар-Ола: Марий кн. савыктыш, 1993. 251 с.

Алексеев Г.В. Шочмо вер – чевер. Йошкар-Ола: Периодика «Марий Эл», 2001. 261 с.

Апакаев В.В. Парым. Почеламут, ойлымаш, мыскара. Йошкар-Ола, 2001. 80 с.

Байгуза Ю. Поргем ӱмбалне ӱжара // Ончыко. 1999. № 6. С. 90–124.

Байгуза Ю. Порсын лӱнгалтыш // Ончыко. 1993. № 6. С. 116–154.

Байгуза Ю. Эмукан памаш // Саман. 1990. № 3. С. 22–55.

Белкова С. Тӱҥ верыште айдемын чонжо // Марий Эл. 2002. 12 нояб.

В. Колумбын архивше. Литературно-критический статья, рецензий, кусарымаш-влак.

Дудина З.М. Ойырымо ойпого: почеламут-вл. Йошкар-Ола: Марий ПСК, 2006. 255 с.

Егоров В. У повесть дене – у кӱкшытыш // Элнет. 2000. №1.

Заболоцкий Н.А. Стихотворения и поэмы. М.: Современник, 1981. 376 с.

Иванов И. Йонгыдо кӱкшытысӧ // Ончыко. 1991. № 3. С. 140–147.

Иванов М.М. У сэҥымашкэ: почэла мут-влак. М.: Молодая гвардия, 1934. 46 с.

История марийской литературы. Йошкар-Ола: Мар. кн. изд-во, 1989. 431 с.

Йандуш. Марий поэзий ок куш мо? // У вий. 1930. № 5–6. С. 31.

Константинова Г. В поисках Шамбалы, или между завтра и вчера // Вестник Марий Эл. 1999. № 4.

Константинова Г. Солнце светит всем // Марийская правда. 2002. 8 нояб.

Кудряшов М. Серыш поран // Ончыко. 2000. № 2. С. 72–128.

Лобанов И. Ош кече йымалне Ошмарий ила… // Марий Эл. 2002. 12 нояб.

Любимов В. Румбык // Ончыко. 2000. № 1. С. 112–137.

Манаева-Чеснокова С.П. Художественный мир современной марийской поэзии. Йошкар-Ола, 2004. 188 с.

Никитин В. Ожсо тамган семже, але ик сюжет почеш шонкалымаш // Ончыко. 2000. № 1. С. 148–162

Николаев С. Сылнымут шывага // Абукаев-Эмгак В.А. Шывага. Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 1995. С. 5–10.

Николаев С.В. Йӧратымем, ойгем, чон тынысем: Муро, почеламут, поэма, йомак. Йошкар-Ола, 2005. 288 с.

Николаев С.В. Латкандаш ияш-влак: почеламут ден муро-влак. Йошкар-Ола: Кн. лукшо марий изд-во, 1967. 76 с.

Николаев С.В. Мустафа. Йошкар-Ола: Кн. лукшо марий изд-во, 1974. 94 с.

Николаев С.В. Мутын нелыже да ямлыже. Йошкар-Ола: Респ. усталык рӱдер, 1996. 239 с.

Николаев С.В. Тӱнян тазалыкше. Йошкар-Ола: Марий кн. изд-во, 1990. 190 с.

Николаев С.В. Шулдыранге пагыт. Йошкар-Ола: Кн. лукшо марий изд-во, 1962. 50 с.

Селин А.В. Лупс алга. Йошкар-Ола: Кн. лукшо мар. изд-во, 1980. 127 с.

Селин А.В. Тура кечывалым. Йошкар-Ола: Кн. лукшо марий изд-во, 1976. 72 с.

Селин А.В. Энерйол. Почеламут-влак. Йошкар-Ола: Мар. кн. изд-во, 1984. 127 с.

Селин А.В. Эрдене вашлиймаш. Йошкар-Ола: Кн. лукшо мар. изд-во. 1968. 42 с.

Спиридонов А. От автора // Ончыко. 2000. № 4. С. 168–169.

Спиридонов А.Я. Югорно. Песнь о вещем пути: Эпос мари: Опыт синтеза / пер. на мар. яз. А. Мокеева. Йошкар-Ола: Марево, 2002. 237 с.

Тимирбаева З. Тый дечет посна // Ончыко. 2001. № 3. С. 18–59.

Учаев З. Йӧратымаш капкаште – тегыт // Кудрявцева Р.А. Латикымше классыште кызытсе марий литератур: Прозо, поэзий: Туныктышылан полыш. Йошкар-Ола: Марий полиграфкомбинат изд-ве, 2000. С. 67–69.

Ӱшаным огына йомдаре. Тачысе марий роман нерген ӱстел йыр шинчын мутланымаш // Ончыко. 1999. № 11. С. 180–185.

Шкалина Г. Ийгот жап дене мужыр огыл // Ончыко. 2001. № 8. С. 177–182.

Шубин И. Йомшо йолгорно // Ончыко. 2000. № 11. С. 26–80.

Шубин И. Йомшо йолгорно // Ончыко. 2000а. № 12. С. 23–78.

Элембаева С. «“Умылаш да умылтараш мый шочынам…”: Ю. Байгузан “Порсын лӱнгалтыш” пьесыш нерген шонкалымаш» // Ончыко. 1995. № 6. С. 147–155.

Яковлева Г. Современная марийская драма // Финно-угроведение. 1999. № 2–3. С. 155–158.

Яндак Л. Чоткар // Ончыко. 2000. № 1. С. 23–84.

Яндак Л. Чоткар // Ончыко. 2000а. № 2. С. 8–54.

Яндак Л. Чоткар // Ончыко. 2000б. № 3. С. 29–86.

ВУЙЛЫМАШ

Усталыклан чын акым пуэн (Н.А. Федосеева) 3

Кызытсе марий прозо нерген шонкалымаш 9
Кажне пагытын – шке мурыжо 9
Историй, традиций, «шӱшпык пыжаш» да молат... 21
Мутын чеверже, верже, эрже... 57

Марий поэзийын мутшо 75
Эрык эрге 75
Муро дене шӱм ыра 81
Мурыжо кодын... 86
Шукертсек вучымо книга 97
Сарсаде садерын сандугасше 108
Куаныме годым шортшо кумыл 124

Мут дене модшын мастарлыкше 136
Кавашке кӱзаш шочыт мландыште 136
Чонжо калык верч азапланен 159

Литератур 176

Книгам лукташ полшеныт:

Александр Анатольевич Изиляев, Галина Александровна Изиляева, Константин Анатольевич Изиляев, Ирина Владимировна Кулагина, Вадим Николаевич Михайлов, Надежда Тойбулатовна Михайлова, Владимир Николаевич Федоров, Владимир Александрович Шахмадеев, Денис Вячеславович Шахмадеев

Научное издание

Аркадий Афанасьевич Васинкин

КРАСОТА РОДНОГО СЛОВА...

Избранные труды

На марийском языке

Составитель Федосеева Надежда Александровна

Научный савыктыш

МУТЫН ЧЕВЕРЖЕ, ВЕРЖЕ, ЭРЖЕ...

Ойырен налме паша-влак

Федосеева Надежда Александровна ямдылен

ISBN 978-5-94950-139-9

Редактор *Л.К. Александрова*
Компьютерная верстка *З.Г. Воронцовой*
Дизайн обложки *З.Г. Воронцовой*

12+ Знак информационной продукции согласно ФЗ от 29.12.2010 г. № 436-ФЗ

Оригинал-макет подготовлен к печати в МарНИИЯЛИ.
424036, г. Йошкар-Ола, ул. Красноармейская, 44.
Телефон: (8362) 64-19-28, 45-06-47
Т. факс (8362) 45-14-73
E-mail: marnii@mari-el.gov.ru

Подписано в печать 10.07.2025 г.
Формат 60x84/16. Усл. печ. л. 11,39
Заказ № 1197. Тираж 100.

Отпечатано с готового оригинал-макета
в типографии ООО ИПФ «Стринг»
424006, Россия, Республика Марий Эл, г. Йошкар-Ола,
ул. Строителей, 95, корпус 101А, помещение 12-12А